

**Студії з історії Придніпров'я: Матеріали
XXXIV сесії Дніпровського осередку
Наукового товариства імені Шевченка,
присвяченої 150-річчю НТШ**

**9-10 березня 2023 р.
Дніпро**

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Дніпровський осередок Наукового товариства імені Шевченка

**Студії з історії Придніпров'я:
Матеріали XXXIV сесії
Дніпровського осередку
Наукового товариства імені Шевченка,
присвяченої 150-річчю НТШ
9–10 березня 2023 р., м. Дніпро**

Дніпро

2023

УДК 93/94 (477+100)(06)

С 88

*Публікується за рішенням вченої ради історичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
Протокол № 16 від 29 червня 2023 р.*

Редакційна колегія збірника:

Відповідальний редактор – *Архірейський Дмитро Володимирович*, д-р іст. наук, доц.,
в. о. декана історичного факультету ДНУ імені Олеся Гончара, член НТШ.

Члени редакційної колегії:

Світленко Сергій Іванович, д-р іст. наук, проф., Заслужений працівник освіти України,
голова Дніпровського осередку Наукового товариства імені Шевченка дійсний член НТШ

Савчук Варфоломій Степанович, д р іст. наук, проф., проф. кафедри теоретичної фізики
ДНУ імені Олеся Гончара, Заслужений працівник освіти України, заступник голови
Дніпровського осередку Наукового товариства імені Шевченка дійсний член НТШ

Дяченко Ольга Володимирівна, канд. іст. наук, доц., доц. кафедри східноєвропейської
історії ДНУ імені Олеся Гончара, вчений секретар Дніпровського осередку Наукового
товариства імені Шевченка членкиня НТШ

Каковкіна Ольга Миколаївна, канд іст. наук, доц., доц. кафедри всесвітньої історії ДНУ
імені Олеся Гончара, заступник декана історичного факультету з наукової роботи членкиня
НТШ

Посунько Ольга Миколаївна канд іст. наук, доц. завідувачка кафедри історії України
ДНУ імені Олеся Гончара, членкиня НТШ

С 88 Студії з історії Придніпров'я: Матеріали XXXIV сесії Дніпровського осередку Наукового товариства імені Шевченка, присвяченої 150-річчю НТШ. Дніпро, 9–10 березня 2023 р. / Ред. кол.: Д. В. Архірейський (відп. ред.), С. І. Світленко, В. С. Савчук, О. В. Дяченко, О. М. Каковкіна, О. М. Посунько. – Дніпро: ЛПА, 2023. – 178 с.

ISBN 978-966-981-810-2

Збірник містить доповіді учасників XXXIV сесії Дніпровського осередку Наукового товариства імені Шевченка, присвяченої 150-річчю НТШ.

УДК 93/94 (477+100)(06)

Авторське право на зміст, достовірність фактів, цитат, цифр і прізвищ належить авторам матеріалів. Редакційна колегія може не поділяти думку авторів.

ISBN 978-966-981-810-2 (PDF)

© Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2023
© Автори статей, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ	6
Світленко С. І. Дмитро Яворницький і засновники й керівники Наукового товариства ім. Шевченка.	6
Лучка Л. М. Книжкова колекція НТШ у фондах університетської книгозбірні: історія формування та постаті.	12
Секція I. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.	16
Історія України Нового часу (XVIII – початок XX ст.)	
Титаренко К. І. Графічна фіксація кількісних показників у добу бронзи на Придніпров'ї.	16
Посунько О. М. Землеміри/межовики Південної України у судових справах про земельну власність (кінець XVIII – початок XIX ст.).	19
Сільванович С. Б. Інструменталізація пам'яті про Т. Шевченка в катеринославській пресі початку XX ст.	23
Козинець Я. В. Проблематизація історії запорозького козацтва в працях українських істориків.	27
Малишко О. О. Бал як феномен у повсякденному житті провінційного дворянства Лівобережжя (кінець XVIII – перша половина XIX ст.).	30
Миронов Я. В. Образ Відня у листах М. А. Рігельмана.	34
Вербовська Є. О. Музична культура дворянства Лівобережної України першої половини XIX ст.	37
Додух В. М. Образ роду Галаганів у довідковій та енциклопедичній літературі.	40
Міщанчук Н. Г. Українські інтелектуальні комунікації М. Лисенка з родиною М. Дорошенка.	44
Журба О. І., Лисенко І. О. Г. Квітка-Основ'яненко на сторінках енциклопедичних видань наприкінці XIX–XX ст.	48
Компанієць С. Ю. Соціальна еліта України XIX ст. на сторінках «Українського історичного журналу».	51
Секція II. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.	
Новітня історія України (1914 р. – початок XXI ст.)	55
Горіна О. Т. Українська державність: витoki та етапи становлення.	55
Мащенко О. О. Голодомор 1932–1933 рр. у Кам'янському районі.	59
Буланова Н. М. Тритузнянський осередок ОУН під час нацистської окупації.	63
Євтушенко Д. Ю. Дмитро Іванович Яворницький у радянській історіографії.	68
Журба О. І., Платонов І. В. Репрезентація сучасної дніпропетровської/дніпровської регіональної історіографії на сторінках «Українського історичного журналу».	71
Мельник Я. С. Українська та російська ідентичність: аналіз муралів як особливості міського мистецтва.	75
Коломоєць О. Ю. Інформаційні технології у викладанні історії України: традиції та інновації.	79
Секція III. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ.	83
Варченко М. О. Історичний феномен скальдичної поезії та досвід адаптації її норм в українській літературі.	83

Лавренко В. С. Перша світова війна в публічному дискурсі російсько-української війни 2022–2023 рр.	88
Ковальова Н. А. Боротьба Січових Стрільців та УГА на Наддніпрянщині (1917–1920 рр.) у системі міжнародних координат.	91
Трусько Б. О. Життя вахманів після війни та форми фальсифікації даних.	94
Архирейський Д. В., Дяченко О. В. Практика пожиттєвого трудового найму в соціально-економічному житті Японії.	97
Венгер А. Г. Зоя Калініна – дослідниця середньовічної історії Іспанії.	101
Фролова В. С. Марія Маєрова і Україна.	103
Каковкіна О. М. Болгарський напрям молодіжного туризму України у 1970-х–1980-х рр.	107
Архирейський Д. В. До проблеми історичної освіти в Мексиці.	111
Дяченко О. В., Лябогова Д. В. Використання віртуальних екскурсій на уроках із всесвітньої історії.	115
Секція IV. ІСТОРІЯ НАУКИ, ТЕХНІКИ ТА ОСВІТИ	115
Савчук В. С. Дніпропетровські фізики П. П. Стародубровський та О. Ф. Городецький в Україні та Росії: сторінки життя і діяльності.	118
Кисільова Т. О. Гурген Хармардарьян в історії української рентгенології: до 130-річчя від дня народження.	121
Кушлякова Н. М. Катеринославське Перше комерційне училище: традиції опікунства в освіті.	125
Добровольська В. А. Діяльність Миколаївського відділення РТТ з підготовки технічних кадрів останньої чверті XIX ст.	128
Сидоркіна Р. Д. Вплив національної ментальності на правову культуру українського народу.	132
Житник М. О. Історико-правове дослідження генези виникнення та розвитку адвокатури в Україні.	135
Байдак Л. А., Ходак О. В., Юдицька М. Риболовний туризм як перспективний вид туризму в Україні. Історія та сьогодення.	139
Коваленко В. С., Стець Н. В. Фундатори хімічної науки на Дніпропетровщині: освітня діяльність.	142
Ченцова Ю. П. Історичні передумови становлення науки управління персоналом.	145
Пестова О. А. Гносеологічні корені визначення поняття «інновації».	149
Бойко Т. Ю. Децентралізація в Україні: історична ретроспектива.	153
Сокол Г. І., Максимова Д. В. Акустичні хвилі, шумові ефекти, вібрації» в складі конференції «Людина і космос»: до XXV річчя конференції, 2023 рік».	155
Житник Н. В., Кучинова Н. М. Ретроспективний аналіз зарубіжного досвіду становлення коледжів у системі вищої освіти.	161
Секція V. МУЗЕЙНА СПРАВА, МУЗЕЙНИЦТВО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	165
Пісчанська Ю. В. Трансформація соціальних функцій музею в умовах повномасштабної російської агресії проти України».	165
Шапockіна І. В. Палеонтологічна колекція Музею історії міста Кам'янське: класифікація, етапи та джерела формування.	168
Лавренко В. С. Презентація концепції навчального посібника «Практичне музеєзнавство».	172
Автори	175

ПЕРЕДМОВА

9–10 березня 2023 р. на базі і за участю Дніпровського осередку Наукового товариства ім. Шевченка та Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара відбулася XXXIV сесія Наукового товариства імені Шевченка у Дніпрі, присвячена 150-річчю НТШ. Березнева сесія проводилася за умов карантину і воєнного стану дистанційно, але викликала інтерес у науково-педагогічних, наукових, освітніх працівників, музейників, краєзнавців, а також аспірантів та студентів.

Доповіді на пленарному засіданні стосувалися історії НТШ та інтелектуальної спадщини Товариства. Робота сесії організована в чотирьох секціях: «Історія України» (у двох підсекціях), «Всесвітня історія», «Історія науки, техніки та освіти», «Музейна справа, музеєзнавство та літературознавство». Магістральними в роботі секції «Історія України» були малодосліджені сюжети з інтелектуальної, культурної, етнопонаціональної, соціальної, суспільно-політичної історії, соціально-економічної України XVIII – початку XXI ст., тобто нового та новітнього часу. Помітне місце посіли недостатньо вивчені аспекти шевченкознавчої проблематики, регіональної історії та історії національно-визвольних змагань. У секції «Всесвітня історія» розглянуто доповіді з малодосліджених сюжетів з історії Європи та Латинської Америки. Ряд доповідей були на перетині вітчизняної та зарубіжної історії. В секції «Історія науки, техніки та освіти» актуалізовано недостатньо вивчені сюжети з історії історичної, юридичної, філологічної, хімічної науки, економіки та менеджменту, туризму, а також історії техніки та освіти. Помітне місце в доповідях було відведено творчим особистостям, які працювали в різноманітних напрямках науки, техніки та освіти. В секції «Музейна справа, музейництво та літературознавство» були актуалізовані питання сучасних технологій та практик у царині музейної справи та музейництва, порушено ряд питань сучасного літературознавства.

Перебіг Березневої сесії НТШ у Дніпрі засвідчив, що українська наука продемонструвала творчий потенціал, незважаючи на труднощі воєнного часу та пандемії, сприяє відродженню і збереженню історичної пам'яті, популяризації національних і духовно-культурних традицій, зміцненню морально-психологічної єдності нашого суспільства. Все це є вельми важливим в обстановці продовження повномасштабної й варварської агресії Російської Федерації проти України, сприяє інтелектуальними засобами зміцненню обороноздатності України.

До збірника включено більшість доповідей учасників конференції.

Оргкомітет

XXXIV сесії Дніпровського осередку Наукового товариства імені Шевченка

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Сергій Світленко

Дніпровський осередок Наукового товариства ім. Шевченка

ДМИТРО ЯВОРНИЦЬКИЙ І ЗАСНОВНИКИ Й КЕРІВНИКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

Постановка проблеми. Дмитро Яворницький – видатний вчений, освітній, культурний, громадський діяч, який зробив незвичайний внесок у розвиток української інтелектуальної комунікації. За даними С. Абросимової, Н. Василенко, А. Перкової, він мав контакти з 1545 персональними і 172 колективними кореспондентами [21, с. 16]. Видання семитомної «Епістолярної спадщини академіка Д. І. Яворницького» (1997–2021) дає можливість суттєво поглибити уявлення про етапи, сутність та особливості динаміки цієї комунікації. Одним із недостатньо вивчених напрямів зазначеного процесу є контакти Д. Яворницького з діячами Наукового товариства ім. Шевченка (далі – НТШ).

Мета дослідження – реконструювати контакти Д. Яворницького з членами-засновниками та керівними діячами НТШ.

Виклад основного матеріалу. Дана тема багатоаспектна, оскільки до спільноти НТШ за новим статутом 1898 р. входило кілька категорій членів: звичайні, дійсні, засновники і почесні. Насамперед, варто розглянути інтелектуальні контакти Д. Яворницького з категорією членів-засновників і керівників НТШ, адже всі вони відігравали важливу роль у налагодженні інтелектуальних комунікацій всередині НТШ – соборницького проекту громадських діячів Наддніпрянщини і Галичини [23].

Вже наприкінці ХІХ ст. Д. Яворницький знав про НТШ, про видання його друкованого органу – «Записок Наукового товариства ім. Шевченка». До того це видання відгукувалися рецензіями на праці історика. Так, у томі 2 за 1900 р. було опубліковано рецензію на його книгу «По следам запорожцев» (СПб., 1898), в тт. 1 та 3 за 1901 р. – рецензію на альбом «Из украинской старины», підготовлений С. Васильківським, М. Самокишем та Д. Яворницьким (СПб., 1900) [13, с. 41, 42].

Початок інтелектуальних контактів Д. Яворницького з діячами Наукового товариства ім. Шевченка датуються кінцем ХІХ ст. При цьому особлива роль належала його зв'язкам із засновниками й керівними діячами НТШ. Шевченківська тема стала предметом спільних інтересів Д. Яворницького та О. Кониського, відомого українського громадського і культурного діяча, одного із засновників і дійсних членів НТШ і перших біографів Тараса Шевченка. В музейній колекції Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького відклаталося шість листів О. Кониського до Д. Яворницького за 1897–1899 рр. У них простежується увага щодо розвитку шевченкознавчої

тематики. Так, 30 листопада 1898 р. О. Кониський писав Д. Яворницькому: «Треба б нам попильнувати, щоб в фефральських книжках великих журналів – були статті про Ш[евчен]ка» [4; 9, с. 61; 10, с. 270, 272, 273]. У листі від 9 грудня 1898 р. Д. Яворницький розповів про свої сильні емоції в процесі читання біографії-хроніки про Кобзаря: «Кілька разів плакав невпинними слізьми, жаліючи і бідолашного поета і безталанну Україну, що втратила такого великого чоловіка» [12, с. 84].

У плеяді українських інтелектуалів Наддніпрянщини, котрі ініціювали створення НТШ, помітне місце посідає видатний український вчений-історик, археолог, археограф, етнограф та громадський діяч, перший почесний член НТШ (1890), один із перших дійсних членів НТШ (1899) В. Антонович [5, с. 192–193]. Знайомство з ним молодого історика Д. Яворницького відбулось під час роботи VI Археологічного з'їзду в Одесі 1884 р. [21, с. 67; 12, с. 96, 106, 108, 109, 151–153].

Д. Яворницький розраховував на епістолярні контакти, очні консультації, цінував думку В. Антоновича, прагнув здати магістерський іспит у Києві. Як свідчить його лист до Я. Новицького від 12 травня 1888 р., видавши працю «Запорож'є в остатках старины и преданиях народа», він направив її для розбору поважному київському історичу. Очевидно, вчений не сподівався на «похвали і панегірики». Втім і не очікував на ту різку критику, з якою виступив В. Антонович стосовно праці Д. Яворницького, яка писалася майже 8 років [12, с. 181, 300, 136–137]. Попри критичні зауваги, Д. Яворницький і в майбутньому вельми поцінував В. Антоновича. У листі до Б. Грінченка від 23 червня 1900 р. він, рекомендуючи йому перелік авторів і праць «про старе життя та про старі справи нашої України», на перше місце поставив В. Антоновича та його монографії [12, с. 51].

В. Антонович плідно співпрацював з друкованим органом НТШ. Відомий український культурний діяч О. Сластьон у листі до Д. Яворницького від 22 вересня 1897 р. ставив за приклад цю публікаторську діяльність ученого [11, с. 347–348].

Д. Яворницький та В. Антонович неодноразово зустрічалися в Катеринославі, куди київський історик приїздив «для огляду колекцій і пам'ятників старовини». Прикметною була їхня взаємодія під час роботи XIII Археологічного з'їзду 15–27 серпня 1905 р. [1, с. 100–101]. Дійсний член НТШ В. Антонович мав успішні наукові контакти з Катеринославською вченою архівною комісією (КВАК). На засіданні цієї наукової інституції 5 грудня 1906 р. він був обраний почесним членом. У межах комісії цей вчений перетинався з почесним членом Д. Яворницьким [1, с. 100 – 101; 15, с. 8–9, 312–313; 22, с. 39].

Д. Яворницький перебував під інтелектуальним та світоглядним впливом В. Антоновича. Це й не дивно, бо наукові зацікавленості обох дослідників багато в чому збігалися. Це простежується в дослідженні історії України козацького періоду, вивченні української фольклористики та археології, в інтересі до творчості Т. Шевченка. У своїх працях Д. Яворницький неодноразово

використовував фольклорні й історичні монографії та археографічні публікації В. Антоновича [1, с. 100–101].

До кола членів НТШ, які співпрацювали з Д. Яворницьким, належав В. Гегело – дійсний член Катеринославської вченої архівної комісії, член Катеринославської «Просвіти», делегат XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі, член Ювілейного Шевченківського комітету в Катеринославі (1914). Ще в 1860-х рр., у період навчання в Харківському університеті, він познайомився з М. Комаровим, згодом дійсним членом НТШ. У 1893 р. В. Гегело став членом-засновником НТШ у Львові, у 1900 р. вступив до НТШ. Коли він дізнався про обмеженість коштів Товариства на видання наукових праць, то замість щорічного внеску в розмірі 50 крб став надсилати до НТШ 500 крб, а також 20 крб у «фонд Академії наук», тобто фонд Академічної громади НТШ [24, с. 161, 162, 169, 170, 171, 175, 176, 177, 178; 14, с. 514].

Як впливова й матеріально забезпечена особа, В. Гегело чимало зробив у справі створення Обласного музею ім. О. М. Поля, матеріально допомагав Д. Яворницькому в процесі його дослідницької та видавничої діяльності, фінансував витрати на археологічні розкопки, придбання експонатів для музею, оплачував витрати його працівників. У колекції ДНІМ зберігаються три листи В. Гегела до Д. Яворницького за 1903–1904 рр., які свідчать, що автор кореспонденцій отримував рукописи й листи від Дмитра Івановича, цікавився будівництвом музею [11, с. 107, 108, 705; 9, с. 34; 14, с. 514–515]. Є й лист до нього Д. Яворницького від 26 січня 1904 р., в якому вчений прохав надати грошову допомогу у справі публікації збірки українських народних пісень, що вийшла друком під назвою «Малороссийские народные песни, собранные в 1878–1905 гг.» (1906) [14, с. 515].

Одним із членів-засновників НТШ був видавець, журналіст, кооператор і громадський діяч К. Паньківський, який мав контакти з Д. Яворницьким у видавничій справі. У листі від 26 лютого 1894 р. із Самарканда Дмитро Іванович дякував за номер «Зорі», обіцяв співпрацювати з нею і висловив готовність направити замітку «Де шукать Жовті-Води», тобто місце битви Б. Хмельницького в 1648 р. Наступні його листи від 26 січня 1899 р. та 5 березня 1899 р. засвідчують, що він, перебуваючи в той час у Москві, отримав три томи «Русько-галицького словаря» М. Комарова і високо оцінив видання як «монументальну», «вікопомну» працю. Водночас він показав свої ґрунтовні знання з української мови, помітивши певні прогалини зазначеної праці. Д. Яворницький також направив до Львова свою нову працю «По следам запорожцев», що була заборонена цензурою і п'ять місяців перебувала під арештом. Він сповістив К. Паньківського про свою нову повість «Максим Максимович Вітряк», яка вийшла у світ під назвою «Наша доля – Божа воля» [12, с. 186–190, 363, 456].

Цікавим є сюжет про контакти Д. Яворницького з головою НТШ періоду 1897–1914 рр., дійсним членом Товариства (1899) М. Грушевським [25, с. 14]. Вже лист М. Біляшівського до М. Грушевського від 9 січня 1896 р. містив дані про приїзд Д. Яворницького на роботу у варшавський архів. Це дає

можливість твердити, що голова НТШ у той час уже був певною мірою поінформований про знавця історії запорозького козацтва [16, с. 44]. У листі від 17 (5) травня 1897 р. про Д. Яворницького писав М. Грушевському й О. Кониський [17, с. 158].

Очевидно, перше поверхове знайомство між діячами можна датувати кінцем XIX ст., бо в листі Дмитра Яворницького до Михайла Грушевського від 8 лютого 1900 р. автор відрекомендувався, як «не зовсім знайомий Вам чоловік». Д. Яворницький звернувся до Михайла Грушевського з великим проханням дати згоду прийняти до розгляду в якості магістерської дисертації перший том праці «История запорожских козаков» і не відмовити в можливості залишитись на Галичині після захисту дисертації для роботи в якійсь місцевій гімназії. Втім прагнення історика захиститись на Галичині не справилися [12, с. 61]. Однак голова НТШ опікувався рецензуванням праць Д. Яворницького. Так, він доручив І. Джиджорі підготувати рецензію в «Записках НТШ» на нову публікацію вченого «Источники для истории запорожских козаков» (Владимир-на-Клязьме, 1904. Т. 1–2). І така рецензія вийшла друком у «Записках НТШ» (Львів, 1905. Т. LXVII. Кн. V. С. 22–23) [18, с. 15–16, 58, 289–290].

М. Грушевський мав плідні наукові контакти з Катеринославською вченою архівною комісією, почесним членом якої був обраний Д. Яворницький. Протокол засіданні цієї наукової інституції від 5 грудня 1906 р. зафіксував обрання М. Грушевського почесним членом КВАК [15, с. 8, 33]. Видатний вчений-історик турбувався про поширення впливу НТШ на регіони Наддніпрянської України. Зокрема, його заходами в 1905 р. була заснована філія книгарні НТШ у Катеринославі [4].

Коли 24 листопада 1913 р. громадськість віншувала Д. Яворницького з 30-річчям його літературно-наукової діяльності, М. Грушевський як голова Українського Наукового товариства в Києві підписав вітальну телеграму, в якій віддав належне «заслуженому досліднику Запорожжя» [8]. У листопаді 1913 р. О. Олесь у своєму листі запитував М. Грушевського стосовно його думки про замовлення ювілейної статті про Д. Яворницького. Безперечно, Михайло Сергійович позитивно на це відгукнувся, і така стаття Д. Дорошенка «Дмитро Іванович Яворницький: до 30-літнього ювілею його наукової діяльності» вийшла друком у «Літературно-науковому віснику» (1913. Т. 64. Кн. 12. С. 506–513) [16, с. 427, 620]. Дещо пізніше М. Грушевський сповістив Д. Яворницького, що 18 грудня 1913 р. рада УНТ у Києві обрала його дійсним членом [6].

Заслуги Д. Яворницького перед українською національною наукою здобули визнання і в НТШ. 4 березня 1914 р. Д. Яворницького обрали дійсним членом історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка (м. Львів). Відповідну Грамоту підписали заступник голови НТШ С. Томашівський та секретар В. Левицький [7; 2, с. 33; 3, с. 53]. У червні 1914 р. Д. Яворницький отримав запрошення від НТШ взяти участь у з'їзді наукових дослідників на ниві українознавства. В колекції ДНІМ зберіглися три

листи НТШ до вченого від 15 лютого 1899 р., 28 листопада 1909 р. та липня 1914 р. [3, с. 53; 10, с. 53; 9, с. 163].

Інтелектуальні контакти Д. Яворницького з М. Грушевським мали тривалу хронологію. Н. Осипенко, посилаючись на спомини дружини Д. Яворницького, зазначала, що вони були довготривалими й підтримувались листуванням, а відносини характеризувалися взаємоповагою [19, с. 84].

Конструктивне начало інтелектуальних взаємин між Д. Яворницьким та М. Грушевським підтверджується низкою фактів. Так, 9 серпня 1924 р. М. Грушевський як голова Історичної секції ВУАН запросив Д. Яворницького взяти участь у засіданнях Комісії з дослідження Запорозжя і Степової України, що започатковувалася; в результаті двох засідань ВУАН 1 та 15 грудня 1924 р., які відбувалися за участю академіків і дійсних членів НТШ М. Грушевського, А. Кримського, М. Біляшівського, А. Лободи, С. Єфремова та інших, Д. Яворницького було одностайно обрано членом-кореспондентом ВУАН [10, с. 464, 837; 21, с. 214].

Цікавим є лист М. Грушевського до Д. Яворницького від 21 липня 1927 р., в якому автор шанобливо звертався до свого адресата: «Високоповажний Дмитро Івановичу». Але не менш промовистим є те, що М. Грушевський писав про своє прагнення «поїхати на Пороги» і при тому «про все поговорити». До того ж великий український історик й організатор національної науки надав поради Д. Яворницькому, очевидно, щодо доповнення збірки «До історії Степової України, написання до неї вступної статті, а також цікавився, чи є у нього матеріал до збірника «Полуднева Україна» [10, с. 149–150].

В історії НТШ помітна роль належала українському літературознавцю і громадському діячу, академіку К. Студинському – дійсному члену НТШ (1899), багатолітньому очільнику Філологічної секції і голові НТШ (1923–1932 рр.). В «Епістолярній спадщині академіка Д. І. Яворницького» опубліковано лист К. Студинського до Д. Яворницького від 20 листопада 1922 р., який слід розглядати в контексті налагодження співпраці голови НТШ з науковцями та діячами УСРР. Вони розвивалася на тлі процесу українізації, розвитку науки й культури, книговидавництва та книгообміну [9, с. 129–130; 10, с. 526, 844–845; 20, с. 51]. У 1930-х рр., за умов утвердження сталінського тоталітарного режиму, такі контакти були згорнуті.

Висновки. Отже, Д. Яворницький мав інтелектуальні контакти з рядом членів-засновників НТШ, зокрема О. Кониським, В. Антоновичем, В. Гегело, К. Паньківським, та його керівників (голів та секретарів), у т. ч. М. Грушевським, С. Томашівським, В. Левицьким, К. Студинським та ін. У процесі інтелектуальної взаємодії, яка мала як персональний, так й інституційний характер, учені обговорювали різноманітні питання поступу шевченкознавства, історичної україністики, регіональних студій, археології, археографії, української мови та літератури, музеєзнавства, книговидавництва, книгообміну тощо. Контакти Д. Яворницького з провідними діячами НТШ тривали за умов відсутності незалежної української держави, нерідко

обтяжувалися несприятливими обставинами війни, революції та постреволуційних трансформацій, але сприяли прирощенню знань у різних галузях національної науки та культури, формуванню й утвердженню єдиного українського інтелектуального простору.

Бібліографічні посилання

1. Абросимова Світлана, Василенко Наталія. В. Антонович і катеринославські історики. *Четверта академія пам'яті Володимира Антоновича. 26–27 березня 1998 року. Доповіді та повідомлення. До 165-річчя Київського університету імені Тараса Шевченка /* упоряд. і ред. д-р іст. наук, проф. А. М. Катренко. Київ: Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка, 1999. С. 100–101.
2. Абросимова С. В., Парамонов А. Ф. Дмитро Яворницький та його родовід. Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. 112 с.
3. Абросимова С. В., Перкова А. І. Д. І. Яворницький і Галичина. *З минувшини Придніпров'я (зб. матер., присв. Міжнар. дню музеїв, 17 травня 1994 р.)*. Дніпропетровськ: ВПОП «Дніпро», 1995. С. 51–55.
4. Винар Любомир. Михайло Грушевський як голова Наукового товариства ім. Шевченка. URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Vynar_Liubomyr/Mykhailo_Hrushevskiy_iak_holova_Naukovoh_o_Tovarystva_im_Tarasa_Shevchenka.pdf?PHPSESSID=vrf1i2eg825havvfi5h2evor0
5. Гирич Ігор, Купчинський Олег. Антонович Володимир. *Наукове товариство імені Шевченка. Енцикл.* Т. 1. А – Бібл. / укладання НТШ. Київ; Львів; Тернопіль: Наук. Тов.-во ім. Шевченка; Ін-т енцикл. дослід. НАН України, 2012. С. 192–193.
6. *Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького (ДНІМ)*. Арх. – 771/14, КП – 38759.
7. *ДНІМ*. Арх. – 790, КП – 38778.
8. *ДНІМ*. Арх. – 33523/КП – 111952.
9. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Каталог музейної колекції*. Вид. 2-е, доп. / уклад.: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик, А. С. Журба. Вид. 2-е доп. Дніпропетровськ: Пороги, 1992. 222 с.
10. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького*. Вип. 1: Листи вчених до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик, Н. Г. Чередник; вступ. ст. С. В. Абросимової, А. І. Перкової; перед.слово Б. Т. Карапиша. Дніпропетровськ: Гамалія, 1997. 888 с.
11. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького*. Вип. 3: Листи музейних діячів до Д. І. Яворницького / уклад.: С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін. / за заг. ред. Н. І. Капустіної. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. 740 с.
12. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького*. Вип. 4 : Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / упоряд. С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; за заг. ред. Н. Капустіної. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. 500 с.
13. Заруба В. М. Яворницький Дмитро Іванович (1855–1940): Біобібліографія (До 150-річчя від дня народження та у 65-ліття смерті). Дніпропетровськ: ДДУВС, 2005. 72 с.
14. Ковалів Юрій. Гегело Василь. *Наукове товариство імені Шевченка. Енцикл.* Т. 3. Вес – Глин. Львів, 2016. С. 514.
15. *Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (1904–1915)*. Бібліограф. довідник / уклад.: С. В. Абросимова, О. І. Журба, М. В. Кравець. Київ, 1991. 43 с.
16. *Листування Михайла Грушевського / ред. – Любомир Винар; упоряд. Раїса Майборода, Всеволод Наулко, Галина Бурлака, Ігор Гирич*. Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. Том 2. 413 с.
17. *Листування Михайла Грушевського / ред. Любомир Винар; упоряд. Галина Бурлака, Наталка Лисенко*. Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. Т. 3. 718 с.

18. Листування Михайла Грушевського. Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / ред. Любомир Винар, Павло Сохань, Ігор Гирич; упоряд. Світлана Панькова, Володимир Пришляк. Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2008. Т. 4. 552 с.
19. Осипенко Н. Д. І. Яворницький та М. С. Грушевський. Вид. 2-ге, доп. *Сучасники про Яворницького* / упоряд. Микола Чабан. Київ: «Ярославів Вал», 2006. С. 84.
20. Сварник Галина. Кирило Студинський (До 150-річчя від народження). *Вісник НТШ*. Число 60. Осінь – зима 2018. С. 50–55.
21. Світленко Сергій. Дмитро Яворницький: вчений і педагог в українському інтелектуальному товаристві: моногр. Дніпропетровськ: Вид-во «Ліра», 2015. 312 с.
22. Світленко С. І. Суспільний рух на Катеринославщині у 50-х–80-х роках ХІХ століття: Моногр. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2006. 268 с.
23. Фелонюк А. В. Наукове товариство імені Шевченка. *Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія]* / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2020. Т. 22. URL: <https://esu.com.ua/article-70776> (дата звернення: 12.01.2023).
24. Швидько Ганна. Михайло Комаров і Катеринославщина. Моногр. Дніпропетровськ: НГУ, 2011. 228 с.
25. 145 років Наукового товариства ім. Шевченка. 3б. ст. і матер. / упоряд. А. Фелонюк. Львів: НТШ, 2019. 208 с.

Людмила Лучка

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

КНИЖКОВА КОЛЕКЦІЯ НТШ У ФОНДАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ КНИГОЗБІРНИ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ПОСТАТІ

Постановка проблеми. Книжкова спадщина України є складовою європейської культури. Бібліотечні фонди є важливим культурним, науковим та духовним надбанням країни. Це унікальна частина загальнонаціональної культурної спадщини. Одним з важливих напрямів діяльності бібліотек є розкриття та популяризація фондів колекцій.

Мета дослідження полягає у висвітленні процесу формування, збереження та розвитку колекцій видань Наукового товариства імені Шевченка, які має наукова бібліотека ДНУ імені Олеся Гончара.

Виклад основного матеріалу. У 1873 р. у Львові затвердили статут Наукового товариства імені Шевченка, і саме його історія з цього року і вивчається. Ініціатива заснування НТШ надійшла від діячів національного руху і культури, в тому числі О. Кониського. Одним із завдань товариства було створення видавництва наукової літератури. Тоді було зібрано 18 тис. австрійських крон, які витратили на купівлю друкарні та видавничого обладнання. З 1874 р. розпочалася видавнича діяльність НТШ. Перший період (1873–1892) отримав назву літературно-науковий. Першими були 20 власних видань. Серед них найважливішим став «Літературно-науковий Вісник». Цей журнал мали у своїх фондах катеринославські бібліотеки (бібліотека

Катеринославської Провіти, міська громадська і бібліотека історичного музею) [15, с. 7-8]. Заслугує на увагу і факт заснування бібліотеки товариства, ініціатором якої був О. Кониський. Загальна кількість фонду напередодні Другої світової війни досягла 300 тис. примірників.

Загальна колекція видань НТШ у фондах НБ ДНУ імені Олесея Гончара зберігається у відділі рідкісних видань, відділах іноземної літератури та основного книгозберігання. Основу цієї колекції складають видання ХІХ – початку ХХ ст., які знаходяться у відділі рідкісних видань. Серед них 25 т. «Записки» Наукового товариства імені Шевченка, які вийшли друком у Львові. Першим за часом видання є другий том «Записок» (1893), підготовлений і упорядкований українським діячем, істориком, педагогом О. Барвінським [8].

Слід звернути увагу на цікавий факт: шість томів цієї колекції «Записок» мають власницький знак «Бібліотеки монастиря оо. Василіян в Жовклі». Історія монастиря починалась у ХVІІ ст., історія бібліотеки – з 1780 р. Це була велика книгозбірня, яка має і цікаву історію, і сумну долю [7].

Крім «Записок», у 1895 р. у Львові товариство видало «Етнографічний збірник» за редакцією та передмовою видатного українського політичного діяча М. Грушевського. Основу видання складають «Галицькі народні науки» О. Роздольського, «Українські людські вигадки», зібрані О. Тимченком [6].

У 1899 р. Етнографічна комісія НТШ підготувала «Матеріали до українсько-руської етнології» за редакцією українського етнографа, антрополога, археолога, музеєзнавця Ф. Вовка. У виданні привертають увагу додатки, укладені цим автором. Корисним є показчик, багато ілюстративного матеріалу, креслень. Приємне враження складають таблиці з ілюстраціями орнаментів писанок [11, додатки].

Історико-філософічна секція НТШ працювала над окремими текстами – історичними розвідками географічних територій України. Так, ґрунтовними є «Збірники»: том 5 «Матеріали культурної історії Галицької Русі ХVІІІ і ХІХ віку» за редакцією і передмовою І. Франка (1902). Цінними для дослідників є показчики: літератури та архівних матеріалів, географічний, іменний, предметний (за правилами того часу – річевий); том 9 вміщує відому працю М/ Грушевського «Історія України-Русі» (1906) [2; 13].

З ім'ям Великого українця пов'язана діяльність Археографічної комісії НТШ. Так, М. Грушевський працював над збиранням матеріалів про суспільно-політичну та економічну історію Західної України. У 1906 р. ці «Матеріали» було видано окремим томом. До них вміщено історичні документи та акти [12].

Відділ рідкісних видань має цінні археографічні видання із серії «Жерела до історії України-Русі». Привертає увагу п'ятий том серії, присвячений історії Галичини (1901). Його редактором і збирачем актових документів був український історик, публіцист і політик С. Томашівський. У фонді бібліотеки є сьомий том, виданий за редакцією М. Грушевського, який вміщував «Описи Королівщин в руських землях» (1903) і присвячений маєтностям Речі Посполитої (ХVІ ст.). Видання підготовлено польською і українською мовами. Цінним за змістом, як мемуарне джерело, є том 22 «Дневник Якова Марковича» (1913) за

редакцією історика, генеолога В. Модзалевського. Щоденник висвітлює історію Гетьманщини (XVIII ст.). Автор – український письменник, учень Ф. Прокоповича. Цей том є продовженням видання О. Лазаревського «Дневные записки подскарбия Якова Марковича» (1859), яке також має наукова бібліотека [3; 4].

На початку XX ст. активізувалась діяльність Філологічної секції НТШ. У 1906 р. побачив світ сьомий том під назвою «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і писемство». Для істориків і філологів зазначене видання є цікавим ще одним ім'ям. Це М. Павлик – український письменник, публіцист, громадський діяч, який редагував том і підготував передмову [14].

Першим узагальненим виданням з медичних питань кінця XIX ст. є «Лікарський збірник». Наукова бібліотека має том 3 (1898) і том 8 (1901 і 1902). Привертає увагу наявність двох мов: української і німецької та підготовлений покажчик термінів. Університетська книгозбірня має «Літературно-науковий вісник» (1922), який, на жаль, не є цілісним. Він складається з окремих відбитків статей, зібраних під однією обкладинкою. Примірник є цінним за часом видання і потребує окремого дослідження [10].

Ґрунтовним є книжкове зібрання Канадського НТШ, яке надійшло з-за кордону і зберігається у відділі іноземної літератури. «Збірники наукових праць» (1972, 1977, 1993, 1999) є ювілейними виданнями, насиченими цікавими фактами та подіями з історії товариства. Цікавим є наявність логотипу на обкладинках книжок. Окрему увагу заслуговує паризьке видання 1955–1957 рр. «Енциклопедії українознавства» (10 т.) за редакцією В. Кубійовича – професора, українського географа, активного громадського діяча. Цікавість викликають статті про Дніпропетровщину, зокрема про вищі навчальні заклади, промислові підприємства [5, с. 546].

Науковий інтерес привертають окремі праці керівників і представників діаспори НТШ: В. Вериги (1986), Б. Стебельського (1991), які присвячені історії та віковій культурі України. У XX ст. діячі товариства опікувалися видавництвом серійних видань. Так, у серії «Український архів» вийшли друком краєзнавчі видання енциклопедичного змісту: «Бучач і Бучаччина» (1972), підготовлене до 100-річчя НТШ, обсягом 924 с., з картами, покажчиком імен, покажчиком світлин (234 од.); «Бойківщина: збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту» (1980). Ці видання є високого наукового рівня, фундаментальні за змістом та унікальні кількістю країн (три-п'ять), які брали участь у видавництві. Актуальною є передмова, в якій зазначено, що мета видання полягає у заповненні «прогалин віддзеркалення правдивої дійсності з історії областей, культури, творчості українського народу ...» [1, с. 5]. Зазначена серія є зразком поліграфічного мистецтва.

Важливим напрямом діяльності НТШ є популяризація, просування та заохочення до читання української художньої літератури. Видавництво «Українська накладня», створене у Коломиї 1903 р., відоме у 20-30-х рр. XX ст. підготовкою та друком у Ляйпцігу творів Б. Лепкого «Під тихий вечір»,

«Мотря», «Батурин». Гарно оздоблені видання єдиного формату і з логотипом видавництва містять українські орнаменти та малюнки [9].

Видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка триває і в наші часи. У ХХІ ст. до фондів наукової бібліотеки ДНУ традиційно надходять сучасні зібрання праць товариства: «Записки» (25 т.), нові серії «Театрознавча», «Хемія і біохемія», «Геофізика» у «Працях НТШ», нові томи «Лікарського збірника».

Висновки. Отже, загальна колекція видань НТШ у фондах НБ ДНУ імені Олеся Гончара налічує понад 300 примірників ХІХ-ХХ ст., які мають наукову і культурну цінність, здобули визнання української і світової громадськості. Книжкова спадщина НТШ є цінним джерелом для вивчення історії української нації, її мови, звичаїв, традицій, культури, науки. Наукова бібліотека ДНУ імені Олеся Гончара пишається ґрунтовним науковим доробком всесвітньо відомої української організації і використовує різноманітні форми популяризації та поширення інформації про плідну діяльність товариства.

Бібліографічні посилання

1. Бойківщина: монограф. зб. матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту / НТШ; за ред. Мирона Утриско. Філадельфія ; Нью-Йорк, 1980. 521 с. (Укр. архів. Т. XXXIV).
2. Грушевський М. Історія України-Русі. Т. 5, ч. 2. Львів, 1906. 685 с. (Збірник історико-філософської секції НТШ. Т. 9)
3. Дневник Якова Марковича / НТШ; видавець В. Модзалевський. Київ-Львів, 1913. (Жерела до історії України і Русі. т. 22). 385 с.
4. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. Б.м.в., 1859. 512 с.
5. Енциклопедія українознавства: словникова частина. Т. 2 / НТШ; гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович. Париж; Нью-Йорк, 1955–1957. 800 с.
6. Етнографічний збірник НТШ. Т. 1 за ред. М. Грушевського. Львів, 1895. 120 с. +28 с.+16 с.
7. Записки Наукового товариства імені Шевченка Т. LII / ред. М. Грушевський. Вип. II. Львів, 1903. 43 с.
8. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. II / упоряд. О. Барвінський. Львів, 1893. 189 с.
9. Лепкий Б. Під тихий вечір: повість-казка. Київ-Ляйпціг: Українська накладня, 1929. 394 с.
10. Лікарський збірник / НТШ; під ред. д-ра Є. Озаркевича. Т. 8, вип.1,2. Львів. 1901. 69 с. + 51 с.
11. Матеріяли до Українсько-руської етнології. Т. I / НТШ у Львові; за ред. Х.В. Вовка. Львів, 1899. 230 с.
12. Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Ч. 1 / Археографічна комісія НТШ; зібрав і видав М. Грушевський. Львів, 1906. 181 с.
13. Матеріяли культурної історії Галицької Русі ХVІІІ і ХІХ віку / під ред. І. Франка. Львів, 1902. 328 с. (Збірник історико-філософської секції НТШ. Т. 5).
14. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Т. 3 / НТШ; уклад. М. Павлик. Львів, 1906. 362 с. (Збірник філологічної секції. Т. 7).
15. Стебельський Б.І. 100 років НТШ. *Ювілейний збірник наукових праць з нагоди 100-річчя НТШ і 25-річчя НТШ у Канаді.* Торонто; Онтаріо. Канада, 1977. 222 с.

Секція І. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
Історія України Нового часу (XVIII – початок XX ст.)

Костянтин Титаренко
краєзнавець

**ГРАФІЧНА ФІКСАЦІЯ КІЛЬКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ
В ДОБУ БРОНЗИ НА ПРИДНІПРОВ'І**

Постановка проблеми. Сучасна математика не має визначення числа. На даний момент математики оперують поняттям числа, яке широко варіюється за змістом [1, с. 873]. Побудова системи числення вимагає побудови впорядкованої структури нескінченної безлічі чисел і потребує розвиненої системи їх графічного позначення – цифр. Зрозуміло, якщо навіть у наш час немає визначення числа, то воно не могло існувати і в попередні часи. Це ж стосується і системи числення та графічної фіксації чисел – цифр. Відсутні були і найменування чисел – числівники. За таких умов неможливі обчислювальні операції, які є діями з числами. Якими ж методами користувалися давні люди?

Мета дослідження. Враховуючи вище означені особливості визначення числа, для людства довгий час мав існувати період осягнення первісних навичок рахування для практичних потреб. Дослідження залишків цієї діяльності в археологічних пам'ятках, які мають знаки графічної фіксації, дають можливість проаналізувати розвиток методів, які могли використовуватись для підрахунків у добу бронзи на Придніпров'ї.

Маючи візуально-об'єктне мислення? давні люди виконували облік кількісних показників (далі КП) реальних об'єктів, що їх цікавлять, шляхом заміщення предметами або графічними знаками. Кожен такий знак подає одиницю обліку. Ще в давніх співтовариствах для фіксації КП на графіці використовувалися точки, зарубки, насічки, надрізи, продряпані лінії. Прикладом таких записів буде палеолітична кістка вовка з надрізами з 25 і 30 ліній [2, с. 37]. Більш розвинена графіка є на таблиці з Тертерії, що належить до археологічної культури Турдош-Вінча (5,5 тис. років до н. е.) [3, с. 171]. Найбільше число пам'ятників з фіксацією КП для Придніпров'я відноситься до періоду зрубної культури XVI–XII ст. до н. е. Цікавий матеріал для вивчення засобів фіксації КП у «зрубників» дає кераміка з різних регіонів їх розселення. Там представлені обидва способи фіксації – точки і риси. Найбільший інтерес представляють масиви точок, об'єднані з піктографічними знаками в полі трикутників, що дозволяє припускати фіксацію деяких КП для об'єктів, позначених піктограмою. Загальна кількість одиниць обліку в окремому масиві точок не перевищує 30. Використання рисок на посудинах менш розвинене, кількісні показники знаходяться в межах 10 одиниць обліку [4, с. 101–160].

Унікальною пам'яткою з великою кількістю графічних фіксацій КП є Кам'яна Могила. Серед петрогліфів збереглися зображення КП у вигляді ряду

коротких паралельних рисок, перекреслених однією загальною лінією. Такі позначення кількості об'єктів, що враховуються, часто розташовані поряд із зображеннями великої рогатої худоби і коней, що дозволяє розглядати подібні записи як свідоцтво господарської діяльності [5, таб.10; 6, с. 208].

Хто ж і з якою метою робив ці монументальні написи КП обліку худоби? Вірогідно, що в районі Кам'яної Могили у давнину існував тимчасовий торгівельний майданчик, де здійснювалася мінова торгівля худобою в обмін на бронзові вироби або інші товари. У Придніпров'ї бронзові знаряддя праці і зброя надходили переважно з Карпато-Балканського регіону, де існувало розвинене виробництво бронзових виробів. Вироби з бронзи і поголів'я худоби були найціннішими об'єктами для обміну. Це неминуче призводило до необхідності ретельного обліку таких цінних ресурсів. Для цього могли бути використані різні носії на різних матеріалах: для пігментної фіксації – кора, дерево, тканини, шкіра, черепки кераміки; для механічної фіксації – риски і насічки на дереві, кістці, камінні; предметною – камінчики, боби, шнури з вузлами і тому подібне. Ці матеріали були широко доступні. З якою ж метою плити Кам'яної Могили використали для нанесення монументальних записів КП, адже облік матеріальних цінностей міг бути виконаний на зручних і мобільних матеріалах? Відповідь дають самі написи – вони доступні для постійного огляду усім, кому цікава інформація про важливі події в господарській діяльності учасників товарного обміну. Вірогідно, ці написи були аналогом торгової угоди між сторонами, що досягли згоди в цінах при обміні товарами, що створювало прецедент і формувало ціновий стандарт для подальших угод в міновій торгівлі. Створення такого стандарту дозволяло прискорити узгодження подальших угод для обох сторін і зберігати паритет прийнятних цін на довгий період, що є основою стабільного господарського розвитку.

Такі записи на Кам'яній Могилі були характерні для періоду пізньої бронзи, і в подальший час не спостерігаються. Це пов'язано зі зміною загальної ситуації, викликані масовими міграціями населення Північного Причорномор'я в Карпато-Балканський регіон. Господарські зв'язки і форми співпраці, що діяли раніше, були обірвані, а регіональний торговий ярмарок, що міг бути поблизу Кам'яної Могили, припинив існування. Монументальні записи обліку втратили своє значення і власники худоби перейшли на фіксацію поголів'я, використовуючи звичайні палиці з надрізами, які здавна застосовувалися для цих цілей.

Використання графічної фіксації в період пізньої бронзи на Придніпров'ї піднімає проблему компетентності творців таких написів порівняно із способами запису чисел, що існували у стародавньому світі. Для порівняння в таблиці наведені цифри, які застосовували в державах і цивілізаціях, що існували синхронно зрубній культурі на Придніпров'ї або пізніше [7, с. 22]

Система нумерації	Цифри	Тип графіки	Період
Єгипетська	1-9	вертикальна лінія	кін. 4-го тис. до н. е. – I ст. н.е.
Шумерська	1-6	точка	кін. 4-го – кін. 3-го тис. до н. е.
Вавілонська	1-9	вертикальний клин	др. пол. 3 тис. – VI ст. до н. е.

Ассирійська	1-9	вертикальний клин	біля 2400 — 605 до н. е.
Мінойська, Мікенська	1-3	вертикальна лінія	2 тис. до н. е.
Грецька антична	1-4	вертикальна лінія	1 тис. до н. е.
Римська	1-4	вертикальна лінія	1 тис. до н. е.
Китайська	1-3	вертикальна лінія	від сер. 2 тис. до н. е.
Майя	1-4	точка	біля 700 до н. е. – 1521 н. е.

З таблиці видно, що в наведених системах числення початкові цифри класу одиниць дані у вигляді ліній або точок. По суті, це не цифри розряду одиниць, а ті ж самі архаїчні знаки одиниць обліку для фіксації кількості предметів, що не отримали нового графічного відображення. З якої причини в цих культурах продовжували використовувати такі примітивні знаки? Відповідь на це питання лежить у сфері соціальних стосунків. Усі перераховані державні утворення були оточені народами, що мають примітивні навички обліку КП. Такі ж початкові навички мала і більшість населення цих держав. У цих умовах чиновники нижнього рівня мали справу з простими розрахунками, які повинні бути зрозумілі як власному населенню, так і варварам.

Але є ще один чинник, що значно впливає на збереження цих простих знаків. Кожна держава вела торговий обмін з іншими державами і використання простих і зрозумілих знаків дозволяло виконати порівняння різних систем числення через пряму відповідність початкових одиниць обліку. На даний момент встановлено, що торговий обмін у Давньому Світі здійснювався на дуже широкому просторі упродовж багатьох віків. На цьому ж просторі практика торгового обміну існувала і в додержавний період між народами, що населяли ці землі, і які мали тільки первинні графічні методи фіксації КП. В результаті ці навички стали основою для подальшого створення власних систем рахунку у державах Давнього Світу, які враховували практичний досвід попередніх поколінь, що володіли простими навичками рахунку. Також важливою причиною збереження простих знаків був процес навчання рахуванню і письму, коли наочна відповідність кількості об'єктів і графічних одиниць дозволяла учням усвідомити зміст записаного виразу обчислюваної кількості.

Висновки. Петрогліфи Кам'яної Могили зберегли унікальні господарські записи, абсолютно невідомі для усього регіону розселення зрубної культури. Подальше дослідження цих записів дозволить оцінити об'єми зафіксованих КП і уточнити масштаби цієї діяльності. Використання графічної фіксації КП на довговічних матеріалах в епоху бронзи на Придніпров'ї свідчить про особливу ситуацію в області господарського обліку при виконанні численних торгових операцій, інформація про які потребувала тривалого збереження. Описана графічна схема, побудована з ряду малих паралельних рисок і перетинаючої та об'єднуючої їх поперечної риски, походить від дуже давніх традицій фіксації КП. Цей спосіб належить до безмовного об'єктно-візуального типу передачі інформації і дозволяє успішно використати його не лише в різномовному середовищі, але при контакті з представниками найпримітивніших суспільств, а тим більше і з представниками розвинутих цивілізацій.

Бібліографічні посилання

1. Число. *Математическая энциклопедия*: [в 5 т.] / гл. ред. И. М. Виноградов. Т. 5: Служба - Я / ред. В. И. Битюцков [и др.]. Москва: Сов. энциклопедия, 1984. Стб. 873.
2. Фролов Б. А. Числа в графике палеолита. Новосибирск: Наука, 1974. 240 с.
3. G. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, M. Merlini. 2011. Tartaria and the sacred tablets. p. 171.
4. Захарова Е. Ю. Сосуды со знаками срубной общности эпохи поздней бронзы. Воронеж: Изд-во ВГМ, 2000. 164 с. Точки: рис. 3(4,5); рис. 14(6); рис. 15(4); рис. 16(3); рис. 50(1, 3); рис. 51(5); рис. 57(5). Лінії: рис. 5(1); рис. 7(5); рис. 8(8); рис. 22(3,6); рис. 24(2).
5. Рудинський М. Я. Кам'яна Могила: корпус наскельних рисунків. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 171 с., табл. X, мал. №1.
6. Титаренко К. І. Поширення та функціонування писемності у добу пізньої бронзи XVI–XII ст. до н.е. в Придніпров'ї. *XII Дніпропетровська обласна історико-краєзнавча конференція «Історія Дніпровського Надпоріжжя»*, 09.11–12.11. 2021, м. Дніпро: матеріали доповідей / відп. ред. д-р іст. наук, проф. С. І. Світленко. Дніпро: Ліра. 2021. С. 207–211.
7. История математики с древнейших времен до начала XIX ст.: [в 3 т.] / под. ред. А. П. Юшкевича. Т. 1. С древнейших времен до начала Нового времени. Москва: Наука, 1970. 352 с.

Ольга Посулько

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ЗЕМЛЕМІРИ/МЕЖОВИКИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У СУДОВИХ СПРАВАХ ПРО ЗЕМЕЛЬНУ ВЛАСНІСТЬ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XIX СТ).

Постановка проблеми. З останньої третини XVIII ст. в Південній Україні розпочала свою діяльність цивільна межева служба. Створення її відбувалося майже синхронно з такими ж процесами в інших губерніях Російської імперії, але мало і свої особливості. Зокрема, йшлося як про створення документів Генерального межування, так і про роздачу земель, яка особливо активно розпочалася після ліквідації Запорозької Січі. Відповідно межовики/землеміри виконували як загальнодержавні та регіональні проекти, так і роботи на замовлення землевласників. Реконструкція роботи межових структур регіону, аналіз створених тоді топографічних матеріалів представлені у сучасних дослідженнях [1, 3, 11, 12]. У даній розвідці я **ставлю за мету** коротко окреслити обсяг участі і ролі спеціалістів межових структур у судових процесах кінця XVIII ст. у Катеринославському намісництві (1783 – 1796), пізніше Новоросійській губернії (1796 – 1802). **Джерелами дослідження** стали переважно матеріали Катеринославської межової контори [6], судові справи. Останні належать до зібрань судів різного рівня, які з відкриттям Катеринославського намісництва розпочали свою роботу і були наслідком реалізації «Установлень для управління губерній Всеросійської імперії» 1775 р. [15].

Початок державного впорядкування поземельних відносин в Південній Україні, на думку дослідників, поклав «План роздач казенних земель в

Новоросійській губернії» 1764 р. (так званий «Мельгуновський штат») [2, с. 32]. Надалі до кінця століття цей документ уточнювався, наприкінці 1770-х рр. запроваджували оновлений варіант плану, але головні принципи все ж закладено ним. І відповідно саме до нього у судових спорах апелювали сторони. Наприклад, у справах Донецького повітового суду за 1786 р. є запис про звернення полковника Рашковича, який апелює до плану 1764 р. у скарзі на незаконні дії сусіда майора Божедаровича [9, арк. 26.]

У часи існування Катеринославського намісництва до його складу входило декілька повітів колишньої Гетьманщини. Відповідно, у судах апеляційного намісницького рівня опинилася група справ, які надходили зі згаданих повітів і висвітлювали тривалі поземельні конфлікти колишньої козацької старшини. Ці справи вирішувалися на основі норм Литовського статуту 1588р. Тривалі судові розгляди стосовно володінь колишньої козацької старшини супроводжувалися різночасовими документами на землю, але також потребували новітніх планів, особливо при вирішенні проблем розподілу володінь.

Землевласники ж інших повітів спочатку проходили етап виділення землі владою. Прохач звертався до відповідних органів, виказуючи бажання отримати ту чи іншу ділянку. Якщо не було інших претендентів, то прохання задовільняли. Але це не означало отримання наділу у власність. Остаточне володіння наступало після розмежування, а також заселення установленою кількістю людей. На середину 1790-х рр. на думку А. Бойка було розмежовано не більше 14% виділених під заселення земель [3, с. 15].

З 1792 р. існувала Катеринославська губернська межева експедиція, у повітах працювали повітові землеміри. Саме вони стали учасниками розмежувань «у полі», уточнення меж при передачі земельної власності. Згідно ст. 199 «Установлень про губернії» повітовий суд зобов'язувався викликати «присяжного землеміра» для огляду на місці спірних меж і кордонів [10, арк. 4 зв, 13 зв.; 15, с. 30]. Вони ж готували документи для розподілу спадкових земель, для надання свідчень до суду. Тому іноді інформацію про судові розгляди з приводу земельних наділів містять і документи різних межових установ також.

А. Бойко зазначав, що ці службовці чудово усвідомлювали свою значимість, адже від них залежало як швидко буде зроблена справа, чи буде додатково земля прирізана, чи навпаки – конфіскована [2, с. 56]. Відповідно, у цій сфері з'явилося також чимало зловживань з боку землемірів і місцевої влади [7, арк. 11 зв.; 13, арк. 40]. Заможні і впливові власники отримували документи швидко, дрібні поміщики і селяни могли «оббивати пороги» роками.

Яскраві свідчення про процедуру межування залишив у своїх мемуарах Олександр Пишчевич – нащадок сербських поселенців Нової Сербії. Зокрема про межування, яке торкнулося його земель у 1805 р. писав наступне: «Куча землемеров с помощниками, писарями, учениками, пиками, астрябиями и их женами с детьми заняли мой дом, жили два месяца, пока обошли землю, которую можно было обойти в неделю, ибо земля межевана и ту межу надобно было только поверить. Надобно было сверх содержания всех дарить» [8, с. 272–273].

Але і межовики іноді страждали від агресивної поведінки учасників процесу розмежування. Цікавий матеріал дає справа з фонду Катеринославської межової контори про проблеми розподілу земель між спадкоємцями полковника Федора Заньковського з одного боку і поручником Михайлом Милорадовичем – з іншого. Вона виникла на основі скарги косянтиноградського повітового землеміра Івана Смольянінова [5].

У 1794 р. на вимогу Костянтиноградського повітового суду спільно з його службовцями до спірних володінь виїхали межовики. У скарзі землемір покровоко описав свої дії згідно інструкції: 1) тричі повідомили усіх зацікавлених про виїзд; 2) взяли понятих, привели до присяги; 3) зняли «окружну» землю, потім приступили до зйомок внутрішньої; 4) згідно інструкції землевласники мали надати робітників для допомоги [5, арк. 3]. І от на даному етапі почався повний саботаж роботи межовиків. Спадкоємці полковника Заньковського не тільки не надали селян для допомоги, але і самі стали перешкоджати процедурі. Вийшов зять Заньковського, колезький радник Іван Якимович Канієвський, і палицею став гнати одного з землемірів, «держа во рте трубку и куря оную а в руке... палку презрителным и свирепым образом кричал» [5, 3 зв]. Звернувся і до понятих, щоб ті не брали участі у цій справі, оскільки їх, «простих людей», дурять. Прислузі наказав вирвати із землі, встановлені для замірів, піки [5, арк. 3 зв.]. Цікаво, як скаржився межовик на Анастасію Канієвську: жінка загородила собою шлях чиновнику та «пренебрежително начала приказивать, чтобы далее я не шел» [5, арк. 3 зв.]. Звісно, коли поміщик згуртував навколо себе залежних селян, члени комісії не ризикували вступати у таке протистояння. Чиновники не лише змушені були припинити роботу, але й не змогли забрати свій інструмент. Надалі ні Смольянінов, ні землемір сусіднього Слов'янського повіту не погоджувалися приїхати до вказаних персонажів на заміри, посилаючись на свої хвороби [5, арк. 42 б, 47 зв.]. Робота поновилася лише через рік.

Інколи умови роботи землеміра були ще більш небезпечними, коли проти виступав згуртований колективний власник. Такими були сільські громади на територіях, колись заселених слобідськими козаками. В нових умовах ці державні селяни ще зберігали пам'ять про свої права, володіння і намагалися їх захищати від зазіхань заможних сусідів. Є чимало прикладів такого захисту у судовому порядку, але траплялися випадки і жорсткого протистояння «на межі».

Так, у Катеринославському верхньому земському суді у середині 1790-х рр. розглядався земельний спір статського радника і кавалера І. В. Тібекіна (чиновника Казенної губернської палати) з козаками декількох станиць Слов'янського повіту. Коли було призначено дату розмежування, то з'ясувалося, що на межі зібралися «жителей человек до полутора ста з рубьями и топорами», з ними ж старожили як свідки колишніх меж [4, арк. 28 зв.]. Також люди мали три плуги з худобою. Все це призначалося для переорювання ймовірної несправедливої межі і рубання так званих «земельних знаків». Прибули повірений Тібекіна, землемір, повітовий дворянський засідатель, повітовий стряпчий, та не наважилися починати роботу. Весь натовп стояв і ночував на

межі декілька діб. Селяни згодом у суді заявляли, що надавали комісії необхідні папери, але землемір та представники Тібекіна «покушались усильним образом оной земле сделать отказ за статским советником Тибекиным» [4, арк. 29].

У документах справи селянами згадувалося, що землемір зволикав раніше з оформленням документів на землю. Та попри часті скарги на недобросовісну роботу межовиків, вони не отримували відповідного покарання. Відчувався дефіцит таких фахівців. Якщо інші особи на певних посадах часто змінювалися, то прізвища землемірів ми бачимо у повітах тривалий час одні і ті ж. Хіба що у якості «покарання» могли перевести з повіту у повіт.

Висновки. Землевпорядні структури з самого початку створення опинилися у епіцентрі процесів заселення та розподілу земель Південної України останньої чверті XVIII ст. Звісно, що поземельна боротьба супроводжувалася часто конфліктами, які у кращому випадку вирішувалися у судовому порядку. Тоді без свідчень чи участі землемірів не обходилося. Документи Катеринославської межової контори і деяких судових установ дають інформацію не лише про вказані процеси, але і про конфлікти навколо розподілу колишніх монастирських володінь, про господарства поміщиків та селян, про соціальну взаємодію щодо вказаних питань.

Бібліографічні посилання

1. Абросимова С. В., Колекція спеціальних геометричних планів кінця XVIII– XIX ст. в зібранні Дніпропетровського історичного музею. *Південна Україна XVIII–XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ*. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001. Вип. 6. С. 52–67.
2. Бойко А., Аграрні відносини Степової України останньої чверті XVIII століття. *Джерела з історії Південної України*. Т. 10 / Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX століття / упорядн. А. Бойко. Запоріжжя, 2009. С. 32–134.
3. Бойко А., Атласи Південної України останньої чверті XVIII століття. *Джерела з історії Південної України*. Т. 10. С. 9–31.
4. Дело о споре по размежеванию земель помещика Жибелина с казаками станиц Петровской, Веревкиной и Протопоповой. 1795–1796. *Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО)*. Ф. 375. Оп. 2. Спр. 44
5. Дело по обвинению ... Каниевских и Зеньковских в недопущении землемера для снятия плана с их имений. 1794 – 1795. *ДАДО*. Ф. 648. Оп.1. Спр. 35.
6. Катеринославская межевая контора. 1784–1817 гг. *ДАДО*. Ф. 648. Оп.1.
7. Катеринославская палата уголовного суда. 1789–1869. *ДАДО*. Ф. Р-1864. Оп. 2. Спр. 493.
8. Жизнь А. С. Пишчевича, им самим описанная. (1764–1805). Москва: Изд. Имп. О-ва истории и древностей Российских при Моск. университете, 1885. 274 с.
9. Журнал рішень суду. 1786 р. *Центральний державний історичний архів у м. Києві*. Ф. 1831. Донецький повітовий суд. Оп. 1. Спр. 6.
10. Катеринославський губернський землемір. 1788 – 1918. *ДАДО*. Ф. Р-1864. Оп. 2. Спр. 100.
11. Коник Ю. О. Складання генеральних карт і планів як напрямок діяльності губернської межової служби Півдня України в останній третині XVIII – першій третині XIX ст. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 74–94.
12. Коник Ю. Участь землемірів Вознесенської межової експедиції у підготовці атласу Новоросійської губернії у 1797 р. *Пам'ятки: Археографічний щорічник*. К., 2009. Т. 9. С. 72–82.

13. Межова експедиція Катеринославського намісництва. 1792–1799. *ДАДО*. Ф. Р-1684. Оп. 2. Спр. 874.

14. Новороссийская палата суда и расправы. 1795 – 1809. *ДАДО*. Ф. Р-1864. Оп. 2. Спр. 890.

15. Положення про губернії. 7 грудня 1775 р. *Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття)* / Козирєв В. К. (упоряд.). Запоріжжя: б.в., 1999. С. 4–90.

Сергій Сільванович

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ПАМ'ЯТІ ПРО Т. ШЕВЧЕНКА В КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ПРЕСІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Постановка проблеми. Між сучасною міською історією та місцевим шевченкознавством нависає помітна криза підходів та інтерпретацій. Можна констатувати, що фактично від виходу однієї з перших історико-літературних розвідок, присвячених регіональній катеринославській рецепції спадщини Шевченка в 1939 році [12] оптика на проблему майже не змінилась. Локальне шевченкознавство продовжує насичуватись краєзнавчими дослідженнями, які мають на меті з'ясувати нові фактографічні дані про перебування та творчий зв'язок Кобзаря з краєм [18]. Фокус їх уваги тотально зосереджений на есенціаліському розумінні Шевченка, як носія виключно української ідентичності. Тому «шевченкові епізоди», стають герметичним предметом дослідження.

Проблема пам'яті про Т. Шевченка в катеринославській пресі вже досліджувалась Н. Василенко, яка в хронологічній послідовності відтворила віддзеркалення подій та свят, пов'язаних з поетом [3]. З концептуальної точки зору проблема себе не вичерпала. Але для цього варто поставити питання не тільки як і коли Шевченко був присутній на шпальтах газет, але й в якій формі і чому це стало можливим. Найбільш продуктивним, на мою думку, є звернення до концепції публічної сфери Ю. Габермаса [4] та політичного виміру студій пам'яті, а саме концепції М. Бернхарда та Я. Кубіка мнемонічних акторів [20].

Мета дослідження. Проаналізувати катеринославську пресу початку ХХ ст. на предмет інструменталізації пам'яті про Т. Шевченка різними мнемонічними акторами в публічній міській сфері.

Виклад основного матеріалу. Вивченню процесу комеморації Шевченка в українському національному русі Наддніпрянщини та Галичини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. вже присвячено низку робіт [6; 16; 17]. Але яким був Шевченко поза українським дискурсом в публічному просторі Катеринослава? Наприклад, К. Федевич аргументовано доводив, що, всупереч поширеній думці про антагонізм між імперським монархізмом і Шевченківською творчістю, до 1910-х рр. українські, та навіть російські монархісти, активно використовували спадщину Шевченка у власних політичних цілях [10], у тому числі через комеморацію.

Аби відповісти на це питання варто залучити до дослідження періодичну пресу. Джерельну базу дослідження складають випуски 1910–1914 рр. двох найбільш масових катеринославських щоденних газет – ліберальної «Южной зари» та промонархічної «Русской правды», а також україномовний часопис «Дніпрові хвилі» – друкований орган місцевої «Просвіти», який видавався двічі на місяць протягом 1910–1913 рр. Пропонується поглянути на пресу не суто як історичне джерело, а як віддзеркалення колективних мнемонічних акторів, які включають дописувачів та уявлених читачів газет.

Лідером за насиченістю шевченкіани в структурі інформаційного потоку були «Дніпрові хвилі». За моїми підрахунками кількість публікацій, які в будь-який спосіб мали відношення до Шевченка, складає 1/9 від загальної кількості матеріалів, опублікованих на шпальтах часопису. Більша їх частина – короткі відомості про перебіг шевченкових роковин в осередках українства як в Російській імперії, так і за кордоном. Березневий випуск часопису зазвичай мав передову статтю від головного редактора Д. Дорошенка з нагоди роковин Кобзаря і декілька літературно-публіцистичних оглядів його спадщини, які належать місцевим просвітянам: подружжю Бідновим, М. Бикову, М. Новицькому та Т. Татаринуву.

На сторінках «Дніпрових хвиль» міф Шевченка ставав основним елементом конструювання національного українського дискурсу. Роковини його смерті утверджувалися як традиційне національне свято, а його поезія – як національне Євангеліє. В цьому сенсі його унікальність визначалася через самопожертву та любов до української справи. Водночас активно пропагувався образ Шевченка-гуманіста, борця проти кріпацтва, поборника християнської любові до людини [7], або ж образ Шевченка, як геніального поета слов'янського світу.

Близькими до національного дискурсу можна вважати й репрезентації Шевченка на сторінках «Южной зари». Проте, визнаючи за Шевченком статус великого Кобзаря України та пророка свого народу, його міф визначався в системі координат наднаціональної спільноти братських слов'янських народів. Цитуючи один і той же «духовний заповіт» Шевченка «І мертвим, і живим...», автори «Дніпрових хвиль» та «Южной зари» доходять протилежних оціночних висновків. В тексті М. Бикова Шевченко виступає геніальним українським поетом, якому вдалось власними творчими силами сформувати нову унікальну літературу **окремого** українського народу [2]. Посилаючись на той самий фрагмент поеми в ліберальній «Южной заре», автор пропонує шанувати Шевченка, як символ братської **єдності** в часи хвилюючого націоналізму^[13].

Але різниця між двома візіями Шевченка продиктована не тільки на рівні риторики та символів – це різниця між українським часописом, який адресований вузькому колу інтелігентів і селян, та щоденною міською газетою, яку купували, виходячи не стільки з ідейних, скільки зі споживацьких потреб. Суспільно-політична газета, аби бути комерційно-привабливою, мала реагувати на найбільш сенсаційні новини з різних сегментів публічної сфери. Саме тому, жвавий інтерес до шевченкових роковин редакція «Южной зари» проявила в

ювілейні 1911 та 1914 рр., присвячуючи окремі випуски Шевченку. Але коли проблема мала менший суспільний резонанс, редакція обмежувалася нагадуваннями про проведення урочистостей або лише висвітлювала хроніку таких заходів.

Між виданнями також можна простежити різницю смислових горизонтів у спробах пояснити унікальність Шевченка через інші сутності. У випадку «Дніпрових хвиль», Шевченко описувався як уявний центр, від якого у вигляді розгалужень формувалася українська мова, письменство та народна воля. Простіше кажучи, питання «Шевченко, як аналог якого героя?» зустрічалося рідко. Наприклад, Д. Дорошенко в передовій статті відсилав до аналогії Шевченка з польським національним поетом-героєм А. Міцкевичем [8, с.130].

Натомість в публікаціях «Южной зари» пошук схожих героїв в інших культурах (в першу чергу російській), через які можна було б зрозуміти національний феномен Шевченка, зустрічався набагато частіше. Так, за визначенням члена Державної Думи К. Іванова ліра Шевченка в народній справі стояла набагато вище за творчість Кольцова і Нікітіна, а мету творчості Кобзаря він визначав закликком О. Пушкіна «Глаголом жечь сердца людей... Иская правды» [9]. В наступному номері просвітянин М. Биков порівнював долю Шевченка з долею Шекспіра, а його значення для українського народу вважав співставним значенню Л. Толстого та Ф. Достоевського для росіян [1].

Критичнішу позицію щодо національної візії спадщини Шевченка займала редакція промонархічної «Русской правды». Поряд з визнанням таланту та неординарності долі Кобзаря, його значення як великого українського (малоросійського) поета, на сторінках газети відбувалися спроби десакралізації Шевченка як виняткового національного героя. Як і в ліберальній «Южной заре», робився акцент на ширших світоглядних установах поета, на його слов'янофільських ідеях про братні народи. Але кінцевий результат такої візії був підпорядкований іншим ідеологічним задачам – конструюванню образу зовнішнього ворога. Ситуативне цитування того самого послання «І мертвим, і живим», наприклад, використовувалося, щоб відтінити негативний бік експансії німецького капіталу на локус українського козацтва – острів Хортицю [14].

Динаміка та форми Шевченкового дискурсу в «Русской правде» відображали рівень ідеологічної напруги між прихильниками українського руху та монархістами в Катеринославі, яка на початок 1910-х рр. була не настільки антагоністичною. Так, іще в 1911 р. редакція дозволяла собі не тільки передруковувати деякі матеріали з «Дніпрових хвиль» (українською мовою!) [11], інформувати читачів про панахиду та шевченківські читання в архівній комісії, але й навіть рекламувати(!) український часопис [15].

Видається, що загальне напруження в імперії та апропріація Шевченка різними політичними силами досягли критичної точки в переддень святкування його роковин у 1914 р. Каталізуючим фактором стала дивна реакція міністра внутрішніх справ М. Маклакова, який за місяць до святкувань заборонив будь-які урочистості з нагоди 100-ліття Шевченка на території імперії.

Цю тенденцію відображала зміна риторики рецепції Шевченка на сторінках «Русской правды» в переддень ювілею. Якщо ще декілька років до цього допускалося називати Шевченка великим **українським** поетом, то у 1914 р. він перетворюється на **малоросійського** діяча. В статті «Шевченко и евреи» акцентується увага на полонофобських та юдофобських висловлюваннях Кобзаря [5].

Дописувачі газети добірно підганяли факти під ідеологічні кліше. Риторика «Русской правды» в контексті міських подій 1914 року справді виглядала дивною: поки в місті відбувались вже традиційні шевченкові концерти, редакція висвітлювала «жахи» радикально налаштованих студентів в Києві, які співали: «Да здравствует самостійна Україна!» [19].

Тому в переддень 100-літнього ювілею ставлення промонархічних сил до Шевченка мало амбівалентний характер. З одного боку визнавалась необхідність шанування Кобзаря через його важливе значення для розвитку малоросійської (української) культури, але з іншого боку, виник офіційний дискурс, який робив процес публічного шанування справою політичного протесту.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що в катеринославській пресі початку ХХ ст. інструменталізація пам'яті про Т. Шевченка була включена в ідеологічний дискурс різних мнемонічних акторів і була активною частиною публічної сфери. Фактично до відкритої політизації «шевченкового питання» у 1914 році, всі актори мали риси плюралістів, оскільки їм притаманна інклюзія та динаміка наративів. Натомість в переддень ювілею на сторінках газет формувались ексклюзивні варіанти використання пам'яті про Т. Шевченка, які зумовили їх трансформацію в мнемонічних бійців з визначеним баченням того, виразником яких ідентичностей був Шевченко.

Бібліографічні посилання

1. Биков Н. Великий поэт народной человечности. *Южная заря*. № 2305 (28 февраля 1914). С. 2–3.
2. Биков М. Тарасова слава. *Дніпрові хвилі*. Вип. 10 (2 березня 1911). С. 133–134.
3. Василенко Н. Літопис літературно-мистецьких подій та свят пам'яті Тараса Шевченка в Катеринославі. *Шевченкіана Придніпров'я. Статті, нариси, поезія, есеї, інтерв'ю / упор. Л. Степовичка, М. Чабан. Д., 2008. С. 125–139.*
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Л.: Літопис, 2000. 320 с.
5. Г. С. Шевченко и евреи. *Русская правда*. № 2130 (26 февраля 1914). С. 2.
6. Скельчик С. Творення святині: українофіли та шевченкова могила в Каневі (1861–1900 рр.). *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Т. 11. Х., 2005. С. 43–58.
7. Жигмайло Л. (Біднова) До Шевченкового ювілею. *Дніпрові хвилі*. Вип. 10 (2 березня 1911). С. 132–133.
8. Жученко М. (Д. Дорошенко) Великі роковини. *Дніпрові хвилі*. Вип. 10 (2 березня 1911). С. 129–131.
9. Иванов К. По поводу чествования памяти Т. Шевченко. *Южная заря*. № 2302 (26 февраля 1914). С. 2.
10. Федевич К. К., Федевич К. І. За Віру, Царя і Кобзаря. Малоросійські монархісти і український національний рух (1905 – 1917 роки). К.: Критика, 2017. 308 с.
11. Пам'яті Л. Сохачевської. *Русская правда*. № 1341 (16 июня 1911). С. 2.

12. Пам'яті Шевченка. Історико-літературний збірник. 1814–1939. Під ред. І. Грушицького. Д., 1939. 156 с.
13. По поводу сегодняшней годовщины. *Южная заря*. № 1716 (25 февраля 1912). С. 3.
14. *Русская правда*. №1767 (27 ноября 1912). С. 3.
15. *Русская правда*. № 1253 (26 февраля 1911). С. 3.
16. Світленко С. Увічнення пам'яті Тараса Шевченка в українському національному русі Наддніпрянщини на початку ХХ ст. *Грані*. Вип. 24(3). 2019. С. 71–79.
17. Середа О. Перші публічні декламації поезій Тараса Шевченка та шевченківські «вечерниці» у Галичині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 18–33.
18. Тарас Шевченко і Придніпров'я (До 200-річчя від дня народження): бібліографічний покажчик / упор. І. Голуб. Д.: ДОУНБ, 2013. 136 с.
19. Юбилейные демонстрации *Русская правда*. № 2131 (27 февраля 1914). С. 3.
20. Twenty years after communism: the politics of memory and commemoration / Ed. by Bernhard M., Kubik J. Oxford University Press. 2014.

Яніна Козинець

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Постановка проблеми. Тема козацтва, період нашої історії, який визначають як козацький, завжди приваблювали дослідників. Імовірно, своїм героїзмом та романтичністю епоха «лицарів степу» яскраво виокремлювалася на фоні інших. У сучасному світі інтерес до козацтва не вщухає. Це виявляється у збільшенні кількості наукових, науково-популярних, художніх творів, а також у назвах різних закладів, у рекламній продукції тощо. Багато українців захоплюються козаками, вважають їх справжніми українськими героями, деякі ототожнюють себе з ними. Іменами козацьких лідерів минулого називають військові підрозділи. Та при цьому, попри збільшення кількості наукових досліджень, розширення предметного поля козакознавства, не можна сказати, що тут заповнені всі прогалини. Задля виявлення таких потрібна експертиза історіографічної традиції, що дозволить, крім іншого, не лише накреслити можливі шляхи подальшої розробки історії козацтва, а й виявити тяглість та уривчастість у вивченні найменш, на мій погляд, дослідженої соціальної історії запорозького козацтва.

Мета дослідження – аналіз праць українських істориків під кутом зору виявлення тяглості/уривчастості у вивченні соціальної історії запорозького козацтва ХVIII ст. Розуміючи грандіозність такої задачі, для початку в даному разі було обрано праці істориків різного часу, ідейної та методологічної орієнтації, які водночас об'єднують звернення до соціальної історії запорожців, а також опора на матеріали архіву Коша Нової Січі.

Виклад основного матеріалу. Кожен історик, який займався темою соціальної історії запорозького козацтва мав свій особливий підхід до вивчення та дослідження, кожен з науковців висвітлював дану тему під своїм особливим

кутом зору. На їх бачення впливали такі чинники як час, місце знаходження, посада тощо. Одним із перших, хто почав досліджувати історію запорожців, був А. Скальковський [5]. Доступ до архіву Нового Коша дав йому змогу достатньо широко дослідити цей феномен нашої історії. Він займав посаду державного службовця, що не могло не вплинути на його творчість. Одним з підтверджень цього можна вважати насиченість тексту канцеляризмами. Посада статистика дала йому змогу доволі стисло та структуровано подати матеріал, не вдаючись до емоцій та намагаючись бути об'єктивним. Роки його діяльності припали на час, коли Російська імперія приєднала до своїх володінь Крим та Причорномор'я-Приазов'я, після чого зросла потреба заселення та наукового дослідження цих територій.

У своїх працях Аполлон Олександрович подав доволі систематизовану, уніфіковану та розлогу схему історії запорізького товариства, детально описав кожную соціальну групу та її місце в козацькому соціумі. В його розповіді не помітно особливої симпатії до предмету вивчення. Однак саме його «История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского» стала фундаментом для подальшої розробки історії запорозького козацтва.

Творчість Наталії Полонської-Василенко припала вже на інший час. Її праці з історії запорозького козацтва були написані 1920-і – 1960-і рр., спочатку в радянській Україні, а згодом на еміграції. Головна узагальнююча двотомна праця Наталії Дмитрівни «Запоріжжя та його спадщина» була видана у Мюнхені 1965–1967 рр. [4] Сама Наталія Дмитрівна була істориком народницького напрямку, що можна помітити у її підходах до вивчення запорожців. Історикиня дещо романтизувала козацтво, вона захоплювалася ним та іноді від душі співпереживала своїм героям, хоч її роботи також базувались на тих же матеріалах, що і роботи Скальковського, – на архіві Нової Січі. Неправильно, було б сказати, що вона була повністю, так би мовити, «хвора» своїм предметом вивчення. Як професійний історик, Н. Полонська-Василенко подавала різноманітний статистичний матеріал, базувалась на джерелах, піддавала їх критиці. Важливо підкреслити, що її розвідки мають не тільки історіографічну цінність, а й джерелознавчу, адже написані на нині втрачених джерелах. На працях історикині базується багато інших робіт, у тому числі, сучасних авторів. Н. Полонська-Василенко прожила довге життя, свої погляди вона неодноразово переосмислювала, але, не дивлячись на це, завжди повністю віддавала себе роботі, дослідженням. Вона ніколи не була байдужою до долі запорозьких козаків, тому не дарма її інколи називають «Запорізька мати», бо дійсно вона зробила великий внесок у вивчення історії козацтва.

Уже в наш час Тетяна Кузик, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАНУ, безпосередньо займається підготовкою до друку багатотомного «Архіву Коша Нової Січі». Базуючись, як і її попередники, на архіві Нової Січі, вона вдається до переосмислення джерел та підходить до них з позицій «нової соціальної історії», для якої характерне звернення до людини в усіх її проявах. Звідси й увага до більш дрібного масштабу, ніж у А. Скальковського та Н. Полонської-

Василенко, увага до, здавалося б, деталей. Замість розлогого опису соціальної структури Запорозької Січі Т. Кузик вдається до детального аналізу окремих соціальних груп, сюжетів, таких явищ, як хвороби, взаємовідносини з населенням Гетьманщини і ставлення до них січовиків [1]. Тобто, можемо говорити скоріше про мікроісторичний підхід.

Авторка подає матеріал максимально об'єктивно, вона не симпатизує козакам та не переймається їх долею, як це характерно для Н. Полонської-Василенко, не спрощує, як це ми бачимо у А. Скальковського. Історикиня пише виважено та неемоційно. Але творча сторона у її роботах, без сумніву, присутня, тому подача матеріалу різниться і від А. Скальковського, і від Н. Полонської-Василенко. Водночас можна говорити й про спільні риси. Т. Кузик притаманне творче бачення Н. Полонської-Василенко та поміркованість і певна об'єктивність А. Скальковського.

Одним з відомих в наш час знавців історії Січі, ширше Південної України по праву вважається Володимир Мільчев. Він займає посаду декана історичного факультету Запорізького національного університету. За професією він історик та викладач, і це помітно у його роботі. Студентські роки В. Мільчева припали на період «Перебудови», коли поступово зникла партійна цензура та відкривалися нові шляхи розвитку історичної науки. Як говорив сам В. Мільчев в інтерв'ю у журналі «Україна модерна», «Ми були трохи нахабні у порівнянні зі студентами, що були старшими за нас на 2-3 роки. Ми відчували подих свободи. Історію стали передивлятися по-новому, руйнувалися міфи» [3]. Такі буремні молоді роки сформували В. Мільчева як патріотичну, але не заангажовану людину. Робота професора дає йому можливість повністю реалізувати себе як гарного вчителя історії, який вчить своїх учнів цінувати рідну країну та її історію, і при цьому не виходить за рамки академічності.

Оскільки його монографія «Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII ст. – XVIII століття» [2] носить джерелознавчий характер, історик не міг пройти повз архів Коша Нової Січі. Зрозуміло, що В. Мільчев під кутом зору власної теми не тільки подає джерелознавчий аналіз великого масиву джерел, а й висвітлює сам процес дослідження історії запорожців. Він також реконструює деякі важливі сюжети, історій із життя козацького товариства, демонструючи інформаційні можливості джерел. Важливо відзначити, що, критично оцінюючи працю А. Скальковського, В. Мільчев водночас ніби піднімає з небуття ті сюжети, які майже першим представив публіці «піонер» вивчення історії січового козацтва. Йдеться, наприклад, про участь запорожців у гайдамацькому русі на Правобережній Україні, сюжет, який залишався «за кадром» у радянській історіографії. Можна говорити й про певну близькість оцінок цього явища.

Висновки. Отже, аналіз творів таких істориків, як А. Скальковський, Н. Полонська-Василенко, Т. Кузик, та В. Мільчева дозволив дійти висновку, по-перше, що кожен з цих дослідників мав свій підхід та точку зору щодо запорожців та їхнього способу життя, по-друге, вони зробили вагомий внесок у вивчення історії українського козацтва в цілому, та соціальної історії запорожців зокрема.

На бачення істориків впливали безліч факторів – місце роботи, час, місце знаходження і навіть характер. Разом ці праці складають загальну картину соціальної історії запорожців. Історики часто доповнюють, суперечать, критикують та підтримують одне одного. Але порівняння праці цих істориків дозволило побачити і спільне, і відмінне. Кожен з них, дійсно, має своє індивідуальне авторське обличчя. А. Скальковський по праву вважається першовідкривачем запорозької проблематики, який накреслив загальну картину історії Нової Січі, тоді як Н. Полонська-Василенко стала більш детально досліджувати соціальну історію січового козацтва. Т. Кузик взагалі зосередилася на мікроісторії, а В. Мільчев, своєю чергою, розкрив інформаційні можливості джерел, що важливо для розуміння подальшого руху в дослідженні соціальної історії Нової Січі. Водночас можемо говорити про збереження тяглості щодо першочергового використання цими істориками архіву Коша, а також і про сюжетну уривчастість, коли певні «пазли» з картини А. Скальковського знайшли місце у В. Мільчева.

Бібліографічні посилання

1. Кузик Т. З письма та письменних людей нема добра? Запорозька Військова канцелярія, військова «простота» й «проста вольниця». *Київська академія*. 2008. № 5. С. 125–143.
2. Мільчев В. *Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII ст. – XVIII століття: джерелознавчий аналіз*. Запоріжжя: АА Тандем, 2008. 369 с.
3. Мільчев В. Творча лабораторія історика – це навіть не гончарна майстерня, це цех з виготовлення кристалу. Там не можна робити різких рухів. URL: <https://uamoderna.com/jittepis-istory/volodimir-milchev-tvorcha-laboratoriya-istorika-cze-navit-ne-goncharna-majsternya-cze-czex-z-vigotovlennya-krishtalyu-tam-ne-mozhna-robiti-rizkix-ruxiv> [Дата використання: 12 листопада 2022]
4. Полонська-Василенко Н. Д. Майно запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя. *Запоріжжя та його спадщина*. Мюнхен, 1965. Т. 1. С. 186–381.
5. Скальковський А. *История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского*. Одесса, 1841. Ч. 1. 461 с.

Олег Малишко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

БАЛ ЯК ФЕНОМЕН ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ПРОВІНЦІЙНОГО ДВОРЯНСТВА ЛІВОБЕРЕЖЖЯ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Постановка проблеми. Дворянський бал – явище багатогранне, якому безумовно належить центральне місце в структурі дозвілля європейської аристократії ХVІІІ–ХІХ ст. З одного боку, це частина світського життя суспільства, сповнена радістю, хвилюваннями та прикрасами. З іншого боку, бал – розвага, відображення модних трендів, музичних тенденцій, етикетних цінностей, стилю спілкування.

Невипадково історія бальної культури викликає жвавий інтерес сучасних мистецтвознавців [3], культурологів [7], істориків [5]. Проте робіт, присвячених комплексному аналізу балу як соціокультурного феномену, надзвичайно мало [4]. Недостатньою є увага науковців і до регіональних особливостей української бальної культури XVIII–XIX ст. На це й націлене дане дослідження.

Мета розвідки – виявлення специфіки бальної традиції провінційного дворянства Лівобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Дослідження спирається на опубліковані нарративні джерела – мемуари [1; 6], щоденники [2], дорожні нотатки [8] представників лівобережного панства досліджуваного періоду. Цінними джерелами є тогочасна довідкова, навчальна література з бального етикету [9] та особисте листування місцевої еліти [10].

Виклад основного матеріалу. Кінець XVIII – перша половина XIX ст. – період піднесення бальної культури Лівобережжя, спричинений як відродженням давніх традицій українського панства, культурні практики якого були інтегровані до загальноєвропейського світського побуту, так і входженням місцевого дворянства до соціальної еліти Російської імперії з властивим їй сприйняттям балу як зовнішнього атрибуту європеїзації. Для усвідомлення феномену балу, його функцій і ролі у повсякденному побуті провінційного еліти важливим, на нашу думку, є визначення самого терміну та співвідношення його з іншою формою дозвілля – танцювальним вечором. Під балом розуміємо, перш за все, «сферу невимушеного спілкування, світського відпочинку, форму суспільного представництва та колективного побуту» [7, с. 91]. На відміну від танцювального вечора бал був багатолюдним та церемоніальним. Зазвичай на партикулярний бал, організаторами якого виступали приватні особи, запрошення отримували 200–300 осіб. Наприклад, про 250 гостей, описуючи бал у будинку Ульяніних, що відбувся у січні 1840 р. у Петербурзі, згадує у своєму юнацькому щоденнику представник відомого старшинсько-дворянського роду Лівобережної України Г. Галаган [2, с. 121]. Іноді траплялися особливо урочисті випадки, коли кількість запрошених значно зростала. Опис такого блискучого балу, проведеного полтавським дворянством на честь приїзду до міста російського царя Олександра I восени 1817 р., знаходимо у спогадах доньки українського автономіста В. Капніста – С. Скалон [1, с. 607-608]. Про 700 надісланих запрошень на бал, організований англійською спільнотою у Ніцці в січні 1842 р. з нагоди святкування народження спадкоємця принца Вельського Альберта Едварда, довідуємося з дорожніх нотаток матері Г. Галагана – К. Галаган (старшої) [8, с. 261].

Інша відмінність балу від танцювального вечора полягає у його церемоніальності, дотриманні загальних правил бального етикету, які регламентували послідовність танців, розташування груп дворянства в танцювальній залі, її оздоблення, освітлення, музичний супровід заходу тощо. У чисельних довідниках та підручниках танців, якими зачитувалася провінційна дворянська молодь наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., прагнучи засвоїти всі тонкощі бального етикету, знаходимо поради щодо одягу, рекомендованої тематики світських бесід учасників танцювального дійства. Так,

жорсткі умови висувалися щодо фасону бальної сукні, який мав відповідати тогочасним модним тенденціям, кольору вбрання, кількості та вигляду прикрас. Наприклад, сукні пастельних кольорів носили виключно дебютантки. У цілому ж від жіночого вбрання вимагали новизни, а від чоловічого – простоти та елегантності.

Прискіпливої уваги заслуговували інші бальні аксесуари: рукавички, віяло та спеціальна бальна книжечка для запису кавалерів на танці – агенда. Так, щодо вигляду та призначення останньої знаходимо чіткі настанови у збірці правил світського етикету, укладеній Д. Соколовим 1847 р. На думку автора, вихована дама, у якої ще залишалися «вільні танці», зобов'язана була приймати запрошення кавалерів. Вкрай непристойною та образливою вважалася відмова одному та одночасна згода на танець з іншим кавалером. Правила поведінки засуджували також танець з незнайомцем та більше ніж два танці з одним партнером протягом балу [9, с. 15]. Цікавим є тлумачення вимог бального етикету батьками провінційних наречених. У спогадах А. Керн – доньки предводителя дворянства Лубенського повіту П. Полторацького – бачимо щире обурення вимогами батька уникати повторення кавалерів протягом одного бального вечора [6, с. 125]. Ще кардинальніше до вирішення питання світського життя своїх дітей підходив представник впливового старшинсько-дворянського роду Лівобережжя М. Капніст, який за свідченнями племінниці, взагалі забороняв своїм чотирьом донькам танцювати, вважаючи це заняття непристойним [1, с. 354].

Розгляд балу як певного соціокультурного феномену повсякденного життя дворянства вказує на основні функції бальної культури. До їх числа відносимо розважальну, соціальну та комунікативну функції. Розважальна складова бальної традиції, спрямована на задоволення художніх та естетичних потреб аристократії, відображає зовнішню сторону балу. Він виступав у якості майданчика для модного показу, театрального та танцювального простору, відкритого для провінційного дворянства. Варто згадати про танці, що складали програму дворянського балу першої половини XIX ст. Традиційно відкривали бал урочистим проходом, виконуваним під музику полонезу. При цьому бальні церемонії вимагали чіткої послідовності учасників, наперед визначеної їх знатністю та соціальним статусом. Згадки про це містяться в описі полтавського балу 1817 р. С. Скалон захоплено розповідає про честь, яка випала її матері, на той час дружині миргородського предводителя дворянства, складати першу пару з царем у полонезі [1, с. 608]. Модною танцювальною новинкою початку XIX ст. став вальс, який своєю природністю та романтичністю відразу завоював прихильність молоді та став предметом осуду у старшого покоління. Кульмінацією тогочасного балу була пристрасна мазурка, що якнайкраще відкривала танцювальну майстерність партнерів. Запальний танок, під час якого за правилами бального етикету навіть дозволялося спілкування партнерів, викликав шквал емоцій у Г. Галагана, який мав успіх у дам на вересневому балу 1840 р. у маєтку дядька в Дігтярах [2, с. 154]. Останнім на балу найчастіше танцювали котільон, який вирізнявся ігровою манерою та надзвичайною

тривалістю. До того ж бальна програма Лівобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст. мала й свої регіональні особливості. На догоду місцевої публіки на балу, окрім загальноприйнятих європейських танців, часто бачили кадрили, метелицю, козачка, циганочку, що вирізнялися яскравим національним колоритом.

Вагомою була роль балу в налагодженні суспільної комунікації. У танцювальній залі відкривалася можливість завести знайомства, необхідні у світському житті чи для просування по службі, знайти нареченого, зробити шлюбну пропозицію тощо. І хоча спілкування оберталось переважно навколо обговорення концертів, постановок, питань літератури та мистецтва, гості не втрачали нагоди для передачі інформації, яку неможливо було отримати офіційним шляхом. Окрім розповсюдження пліток, присутні іноді переходили і до актуальних тем суспільного життя. Так, у листі до дружини від 23 січня 1858 р. Г. Галаган, наприклад, повідомляв, що на дворянському балу в Сосницькому повіті на Чернігівщині відбувалися жваві дискусії щодо майбутнього звільнення селян [10, с. 31].

Висновки. Соціальна функція балу полягала у сприянні консолідації дворянства, особливо на місцевому рівні. Бальна культура, функціонуючи в досліджуваній період виключно у дворянському середовищі, закріплювала соціальну стратифікацію, через внутрішній церемоніал відмежовувала дворянство від інших суспільних груп.

Отже, бал як соціокультурний феномен, з притаманними йому рисами станової корпоративності, світського церемоніалу та культурних практик, посідав чільне місце у повсякденному житті провінційного дворянства Лівобережжя наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., підпорядковуючи собі окремі аспекти колективного побутування.

Бібліографічні посилання

1. Воспоминания С. В. Скалон (урожденной Капнист). *Исторический вестник*. 1891. Май. С. 339–367; Июнь. С. 599–625; Июль. С. 50–71.
2. Григорій Галаган. Журнал (1836-1841) / упоряд., вст. та прикін. ст., коментарі: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2020. 248 с.
3. Єфанова С. О., Бакало Л. К. Вплив західноєвропейської хореографічної культури на формування салонних танців в Україні (XIX – поч. XX ст.). *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2018. № 38. С. 126–142.
4. Захарова О. Ю. История русских балов. Москва: Центрполиграф, 1998. 28 с.
5. Захарчук Н. В. Историко-побутовий танець. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 48 с.
6. Керн А. Воспоминания. Дневники. Переписка. Москва: Издательство «Правда», 1989. 480 с.
7. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX в.). Санкт-Петербург: Искусство, 1994. 399 с.
8. «Ми виїхали з Сокиринців...»: тревелоги родини Галаганів / упоряд., статті, коментарі: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2019. 516 с.
9. Светский человек или руководство к познанию правил общежития. Составлен Д. И. Соколовым. Санкт-Петербург, 1847. 45 с.
10. «Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал ...»: листи Григорія Галагана до дружини / упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2017. 136 с.

Ярослав Миронов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ВІДЕНЬ СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ ОЧИМА М. А. РІГЕЛЬМАНА

Постановка проблеми. У сучасній українській історичній науці набувають популярності мікроісторичні дослідження. Можемо спостерігати своєрідний перехід від «глобальних» підходів, які були орієнтовані на конструювання історій цілих країн і народів, до вивчення локальних сюжетів націлених на дослідження мікрооб'єктів. У такому ключі актуалізуються студії з вивчення інтелектуальної та ментальної історії, які базуються на залученні еґо-документів: травелогів, мемуарів, подорожніх записок, щоденників, листуванням тощо.

Своєрідним «підвидом» таких праць стали дослідження з інтелектуальної географії. Вони спрямовані на виявлення образу конкретного простору, який розкривається, зазвичай, на основі еґо-документів. Класичним прикладом такого підходу є монографія Ларі Вульфа «Винаходячи Східну Європу» [3], джерельну базу якої склав широкий спектр еґо-документів (від подорожніх записок Казанови до візій на геополітичний простір Східної Європи, які вибудовував Вольтер у своєму листуванні з Катериною II). В останні роки з'явилися вагомі для цієї галузі тексти. Так, австрійський історик А. Каппелер у своїй монографії «Від країни козаків до країни селян. Україна на видноколі Заходу у XVI–XIX ст.», спираючись на матеріали преси, записи мандрівників, історичні та географічні трактати, представив формування та еволюцію образу України на Заході [6]. Український фахівець В. Ададуrow у книзі «“Наполеоніда” на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ століття» подав ґрунтовне дослідження уявлень про українські землі Російської імперії у Франції початку ХІХ ст. [2].

Тенденція до використання еґо-документів набирає силу і в сучасній українській історіографії. Причому, що цікаво, вони спрямовані у «діаметрально протилежному» напрямку, тобто не на дослідження образу Сходу в інтелектуальних уявленнях і практиках Заходу, а на виявлення того, як сприймався Захід інтелектуалами Сходу, та, зокрема, українською елітою. Тут особливо варто зазначити дослідження та археографічні публікації київських істориків М. Будзар та Є. Ковальова, серед яких можна виділити працю «Ми виїхали з Сокиринців...»: Травелоги родини Ґалаганів» [1]. Однією із її центральних тем-проблем стало формування образу Заходу в уявленнях видатного громадського діяча Лівобережної України Г. П. Ґалагана. Вивчення того, як сприймали Захід українські інтелектуали ХІХ ст., було в центрі уваги досліджень К. С. Грищенко [4; 5], Т. Ф. Литвинової та А. І. Шелест [7].

Метою дослідження стало виявлення способів конструювання образу Відня в листах одного з відомих суспільних діячів середини ХІХ ст. – Миколи Аркадійовича Рігельмана (1817–1888).

Виклад основного матеріалу. М. А. Рігельман походив з доволі відомих родів Рігельманів та Лизогубів, завдяки чому входив до кола тогочасних еліт Лівобрежної України. У середині 1840-х рр. він виїхав для здобування освіти за кордон, тож однією з його дестинацій і була Австрія [10].

М. А. Рігельман був персоною доволі неординарною, оскільки мав тісні зв'язки із тогочасним інтелектуальним «бомондом»: приятелював з М. Костомаровим, П. Кулішем, Т. Шевченком, родинними зв'язками був пов'язаний з Галаганами. Він активно висловлював свої політичні погляди (переважно слов'янофільського спрямування), виношував плани витіснення польських впливів з Правобережної України. У 1847 р. знаходився під слідством за справою кирило-мефодіївців. Отже, М. А. Рігельман заслуговує на увагу як репрезентант політично активних і патріотично налаштованих кіл тодішнього українського суспільства, а його погляди, зокрема на Західну Європу, на уважне вивчення.

Основну частину опублікованого творчого доробку Миколи Аркадійовича представляє збірник «Три подорожі за кордон», який був виданий 1871 р., та включав серед іншого і видані раніше «Листи з Відня» (1846) [9]. Також йому належить робота «Про значення спілкування нашого зі слов'янами і засоби до його розвитку» (1874). Його роботам властива яскрава слов'янофільська спрямованість, оскільки навіть у своїх «Листах з Відня» він більше звертає увагу на життя слов'ян в Австрії, ніж на життя австрійців.

«Листи з Відня» вийшли у 1846 р., а у 1847 р. – «Продовження листів з Відня» у «Московському літературному та навчальному збірнику». Збірник цей мав слов'янофільський характер [8], а тому поява тут роботи М. А. Рігельмана була цілком виправданою.

«Листи з Відня» виконані у популярному тоді жанрі публічного листування. Це підтверджується відсутністю конкретного адресата, стилем і змістом, розрахованим на широку публіку.

За змістом «Листи з Відня» можна розділити на два модулі. Перший – присвячений опису Відня як столичного міста та його архітектури; другий – опису культурних аспектів віденського життя. Цікавим є той факт, що ставлення М. А. Рігельмана як до столиці, так і до австрійської культури в цілому, було доволі негативним. Замість захоплення західною країною, побачити яке в листах вихідця з Російської імперії я очікував, в даних матеріалах можна зустріти лише критичну оцінку більшості аспектів культурного, політичного та повсякденного життя Відня. Для цього М. А. Рігельман використав оригінальний прийом проведення паралелей між німцями та австрійцями, який свідчив не на користь останніх. Говорячи, що у «типового» мешканця Відня немає ані почуття прекрасного, ані якихось потуг до державотворення, автор зазначав: «Где же следы этого многочисленного поколения Императоров» [9 С.12]. Згадував М. А. Рігельман і наявність у австрійській столиці слов'янського населення, наголошуючи на його недостатній присутності у державних інститутах.

Не викликала захоплення у мандрівника й архітектура Відня. М. А. Рігельман писав, що «...начиная с древнейших зданий до тех, где еще не

положен последний камень, глаз простого наблюдателя находит совершенное отсутствие стиля. ...Вообще, в архитектуре венской, чем ближе подвигаешься к нашему времени, тем отсутствие стиля и безвкусице делается сильнее» [9 С.13].

Не є позитивними відгуки М. А. Рігельмана про культурне життя Відня. Він наголошував, що «когда настала мода на искусство, ни магнаты, ни двор, не жалели больших сумм на приобретение заграничных драгоценностей» [9 С.13], аргументуючи відсутність мистецької традиції у Відні та Австрії в цілому. На підтвердження свого присуду автор проводить паралелі з Італією, де він нещодавно побував: «После классической страны, где вы удивляетесь и поучаетесь..., – вы попадаете в среду хаотической нелепости» [9 С.14]. Це може наштовхнути на думку про те, що саме Південну Європу М. А. Рігельман бачив прогресивною та розвинутою (в першу чергу в культурному плані), в той час як Центральна Європа, яку представляла Австрія, видавалася йому регіоном не набагато кращим за Російську імперію. Проте, не дивлячись на таке критичне ставлення до Відня, М. А. Рігельман знаходив у ньому і позитивні риси, найголовнішою з яких була музика: «Одно искусство, на которое венцы могут объявить притязания, – это музыка. Гайден, Моцарт, Бетховен – провели жизнь свою в Вене и умерли в ней» [9 С.16]. Тут, власне, подані основні тези та думки з приводу Відня, як міста, та австрійців, яких, на думку автора, віденці уособлювали. Подальші порівняння М. А. Рігельмана з італійцями та слов'янами також завершуються не на користь австрійців.

Висновки. Судячи з тексту «Листів...», столиця найбільшої (окрім Росії) континентальної європейської імперії в цілому не справляла на молодого українського інтелектуала позитивного враження. Скоріше навпаки – він був розчарований архітектурою та культурним рівнем Відня. Єдине позитивне враженням залишила віденська музика, причому не сучасна, а авторства композиторів минулого. Відзначу, що таке сприйняття є дещо дивним, оскільки у роботі Л. Вульфа наводиться значна кількість позитивних відгуків інших мандрівників стосовно Відня. У такому випадку погляди М. А. Рігельмана різко вибиваються із загального контексту. Причини такого сприйняття Відня, на моє переконання, потребують подальшого дослідження. Хоча, можна припустити, що такі емоції і уявлення могли бути нав'язані панславістськими ідеями, якими захоплювалися в колі М. А. Рігельмана його приятелі, друзі і знайомі. Варто відзначити, що дослідження не лише образу Відня, а Західної Європи в цілому, яке оформлювалося в уявленнях вітчизняної еліти, лише розпочинається. А тому, дослідження сприйняття М. А. Рігельманом австрійської столиці в середині ХІХ ст. може стати початком масштабнішого проекту, який потребуватиме залучення значно більшого обсягу его-документів.

Бібліографічні посилання

1. «Ми виїхали з Сокиринців...»: тревелоги родини Галаганів: документальна монографія / упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов. К., 2019. 516 с.
2. Ададуrow В. В. «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ століття. Львів, 2018. 624 с.

3. Вулф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / пер. з англ. С. Біленький, Т. Цимбал. Київ, 2009. 592 с.
4. Грищенко К. С. «Катеринославський дворянин М. Б. Герсеванов і суспільна думка 40–60-х рр. ХІХ століття»: дис. ... канд. іст. наук. Дніпро, 2020. 249 с.
5. Грищенко К. С. Закордонні мандрівки як складова дворянської культури першої половини ХІХ ст. (на матеріалах родини Герсеванових). *Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. праць*. Дніпропетровськ, 2013. С. 37–43.
6. Каппелер А. Від країни козаків до країни селян. Україна на видноколі Заходу у ХVІ–ХІХ ст. / пер. з нім. В. Кам'янця. Львів, 2022. 360 с.
7. Литвинова Т. Ф., Шелест А. І. Образ Заходу в уявленнях Г. П. Галагана. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2021. Т. 30. № 1. С. 61–71.
8. Московский литературный и учёный сборник [1846, 1847, 1852]. *Русская периодическая печать (1702–1894): Справочник*. М., 1959. С. 315–316.
9. Ригельман Н. А. Два письма из Вены. Москва. 1846. 32 с.
10. Ясь О. В. Ригельман Микола Аркадійович. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Rihelman_M.

Єлизавета Вербовська

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ДВОРЯНСТВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Постановка проблеми. Дослідження на такі теми, як «музика і простір», «музична географія», «етнічність, ідентичність і музика (музична конструкція місця)» є відносно новими для наукової спільноти. Їх початок відносять до 1970-х років. На жаль, більшість цих розвідок стосувалися лише однієї вузької теми: географічного поширення різних музичних стилів. Наприклад Джордж Карні, один із класиків музичної географії, визначав, що такі дослідження характеризуються емпіричними, описовими підходами та відсутністю аналітики та теорії [12]. У 1990-х роках ситуація з вивченням «музики, ідентичності та простору» почала змінюватися. З цього часу вивчення теми показують, що музика не лише «відображає соціальні, економічні, політичні та матеріальні аспекти місця, де вона була створена», але й «конструє це місце», ставши своєрідним маркером місцевої ідентичності і для авторів, і слухачів [13]. Однак таке усвідомлення ще не стало важливим лейтмотивом у вивченні істориками культури України в цілому, окремих її регіонів та спільнот. Це повною мірою стосується дворянської спільноти й обраного в даному разі хронотопу, на що дотепер звернули увагу лише поодинокі дослідники [2; 9]. Тим більше, це не ставилось у контекст проблеми ідентичностей.

Мета дослідження – простежити формування національної ідентичності через музичну культуру соціальної еліти ХІХ ст. – так звані «дворянські гнізда» – початкові центри формування національного руху. Чи можна «вписати» культурне життя дворянських маєтків до першого етапу формування національної ідентичності? У чому полягали особливості музичних смаків дворянства? Який вплив мала музика у дворянських маєтках на формування

національної самосвідомості українців? Русифікація української культури – правда чи міф? Ці та інші питання я б хотіла розкрити у даному разі, спираючись на нарративні джерела, створені переважно дворянством Лівобережної України досліджуваної доби.

Виклад основного матеріалу. Для Лівобережної України кінець XVIII – перша половина XIX ст. стали часом прискореної політико-правової інкорпорації до системи Російської імперії, початків модернізаційних процесів, пов'язаних з настанням індустріальної епохи, зміною культурних епох і, відповідно, стандартів життя, освіти, комунікації насамперед освічених груп суспільства. Як вважають історики, політика уряду при цьому була спрямована на прискорення «природного» процесу возз'єднання тимчасово відірваних українців (або «малоросів»). Українські проблеми трактувалися як внутрішні («малоросійські», «новоросійські») і, природно, акцент робився на розвитку модусів російської ідентичності [6]. Характерно, що місцева українська еліта й надалі зберігала своє значення, залишаючись вагомим важелем розвитку української культури, хоча важливі рішення, які визначали життя українців, ухвалювались у далеких столицях.

Кінець XVIII – початок XX ст. історики визначають як етап «українського національного відродження», який по-різному піддається періодизації. Однак всі вони початок цього процесу пов'язують з шляхтою/дворянством, нащадками козацької старшини. Саме в цей час поступової трансформації традиційної культури, загального зростання інтересу до проблем державотворення в Європі в середовищі освіченого панства, через долучення до «збирання спадщини» (П. Магочий), з'явилася поки що в незавершеній, романтизованій формі ідея «своєї землі», рівноправного члена сім'ї слов'янських народів. Не в останнє це також пов'язано зі змінами стилю життя дворянства, коли панські садиби перетворювались на своєрідні культурні «гнізда», центри музично-театрального мистецтва. Невипадково, підводячи історіографічний підсумок вивчення феномену маєткової культури, сучасні дослідники визначають дворянський маєток, як символ вітчизняної культури, який сполучав різні види мистецтва з музикою включно [9].

Однією з надзвичайно багатих на такі осередки була Полтавська губернія. Вважається, що чисельні капели та оркестри панських маєтків цього краю не обмежувалися грою «для танців» на балах. Вони мали значний рівень виконання високих зразків класичної музики. До таких відносять капелу Павла Галагана: «Щодо оркестру Павла Галагана, то треба сказати, і без перебільшення сказати, що він витримує критику досвідченого музиканта. Не чувши цього, важко повірити, що таких музикантів можна виростити в селі з власного двору» [1]. Окрім Галаганів, своїми музичними нахилами була відома також родина Тарновських (садиба Качанівка), П. І. Бульбаш, родина Марковичів (село Кулажинці Пирятинського району). Відомим у той час був й оркестр поміщика Івана Томари тощо [4; 5]. Музика була невід'ємною часткою повсякденного життя дворянської сім'ї. Танці під музику, слухання музики, концерти, співи під музику становили улюблені заняття представників дворянського стану.

Музичні смаки дворянства можна простежити крізь призму музики, яка звучала у їхніх садибах. Тут виконувались твори західноєвропейських драматургів та композиторів (Ж.-Б. Мольєр, А. Коцебу, В. Моцарта, Дж. Мейєрбера, Г. Доніцетті, Л. Галеві, В. Белліні). Це можна пояснити тим, що під час мандрівок представники дворянства неодноразово звертали увагу на музику Західної Європи, про що свідчить їхня епістолярна спадщина. Також, слід взяти до уваги, що деяких талановитих своїх кріпаків дворяни відправляли навчатись за кордон, що мало значний вплив на розвиток вітчизняної музичної культури. Однак, не можна стверджувати, що західноєвропейська музика переважала у дворянських садибах.

Щоб детальніше придивитись до музичних смаків дворянства, що важливо також задля розв'язання проблеми ідентифікації та самоідентифікації, варто навести конкретні свідчення джерел. Так, Пелагея Литвинова, описуючи свої враження від перебування у маєтку опікунів поміщиків Лихошерстових, неодноразово згадувала, що різна музика звучала тут постійно. Під час сімейних урочистостей часто грала «полкова музика», під час панського весілля – народні традиційні весільні пісні. Мали господарі й «Новейший песенник», який часто перегортали. Показовим можна вважати й ставлення цих панів до народної пісні. Наприклад, коли П. Литвинова з сестрою повернулись до маєтку після навчання у благородному пансіоні, на сімейному зібранні їх попросили зіграти на фортепіано. Одна з них грала мазурку Ф. Шопена, а друга – мазурку Ю. Шульгофа. Але господар маєтку, їх опікун, при тому, що йому сподобалась гра панянок, все ж заявив, що така музика йому не близька, цих мазурок він «не второпає». Йому більше подобались би «нашинські пісні». Однак в інституті благородних панянок таким не вчили. Присутні тут інші панянки відразу ж запропонували їм ноти багатьох «малоросійських пісень», які поклали на музику талановиті сини глухівського архітектора А. Ассінга. Сам господар маєтку грав на гітарі та співав «малоросійських пісень» один або ж хором з панянками, якими опікувався. Улюбленими піснями були «Гречаники», «У сусіда», «Дуда», «Віють вітри», «Ой, не відтіль вітер віє». Все це співалось під гітару або фортепіано. А господарка Антоніна Луківна під гітару любила співати романси, зокрема «Кончен, кончен дальний путь» [7, с. 205-206].

Висновки. Отже, чи можна розглядати дворянську садибу як важливий фактор формування національної самосвідомості? Абсолютно. Ми можемо говорити, що в першій половині XIX ст. поміщицька садибна культура лівобережного дворянства стала тим місцем, навколо якого формувались справжні мистецькі осередки – європейські музичні, художні та літературні салони. Саме цей функціонально-типологічний тип приватної садиби став основою для розвитку різноманітних форм культурно-мистецької праці, збереження національної традиції, поштовхом для розвитку національної ідеї.

Важливим питанням залишається стереотип «зросійщення» української культури. У сучасній науковій літературі дослідники виділяють цікаву специфіку української культури XIX ст. – її «прикордонне положення», або «пограниччя». Саме на цій межі між Заходом і Сходом формувалася українська

ідентичність [6]. Будучи «культурою на перехресті», культура вибирала різноманітні елементи культур сусідніх націй-держав, не руйнуючи їх, а шліфуючи, поєднуючи одне з одним, виявляючи потенційні спільні точки. Таким чином, на думку сучасних дослідників, так чи інакше як російська, так і європейські культури мали свій вплив на формування української ідентичності.

Бібліографічні посилання

1. Богданов В. О. Кріпосні капели і оркестри в Україні (на прикладі Полтавської і Харківської губерній). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2008. № 15. С. 24–30.
2. Будзар М. Музика в соціокультурному середовищі дворянського маєтку кінця XVIII – середини XIX ст.: з історії кріпацького оркестру Галаганів. *Київський історичний збірник*. 2021. Вип. 1(12). С. 59–69.
3. Григорій Галаган. Журнал (1836–1841) / упоряд., коментарі: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2020. 248 с.
4. Залесский А. Из быта крепостного времени. *Киевская старина*. 1888. Июнь. Док., изв. и зам. С. 78–79.
5. Из прошедшей жизни малороссийского дворянства. *Киевская старина*. 1888. Октябрь. Док., изв. и зам. С. 149–161
6. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст. / від. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2016. 356 с.
7. Л[итвино]ва П. Очерк из жизни старосветских помещиков. *Киевская старина*. 1904. Июль-август. С. 176–212.
8. Литвинова Т. Ф. Пісенна саморепрезентація Дніпропетровська/Дніпра. *У пошуках обличчя міста. Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу.* / заг. ред. В. Кравченко та С. Посохова. Харків: Вид-во Точка, 2021. Харків, 2021. С. 167–174.
9. Литвинова, Т. Ф., Бікбаєва, Є. О. Музичні вподобання дворянства Лівобережної України як об'єкт історичного дослідження. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2022. Т. 32. № 2. С. 61–70.
10. Пыляев В. Полубарские затеи. *Исторический Вестник*. 1886. Т. 25 № 9. С. 532–552.
11. Brubaker R., Cooper F. Beyond 'Identity'. *Theory and Society*. 2000.
12. Carney G. «Music and Place» in *The Sounds of People and Places: A Geography of American Music from Country to Classical and Blues to Pop*. Rowman and Littlefield. 2003.
13. Cohen S. Sounding out the City: Music and the Sensuous Production of Place. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 1995. Vol. 20. № 4. P. 269–290. URL: <https://popmusic.info.yorku.ca/files/2013/10/Cohen-Production-of-Place.pdf?x61327>

Валерій Додух

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ОБРАЗ РОДУ ГАЛАГАНІВ У ДОВІДКОВІЙ ТА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної україністики є ревізіонізм відносно представників української старшини та дворянства, представлення виваженої картини процесів, які відбувалися всередині даних

соціальних груп. Одним з перспективних методів досягнення цих завдань виступає аналіз зародження та еволюції історіографічного образу на прикладі родини Галаганів, знакових представників українського нобілітету XVIII–XIX ст. Вибір енциклопедичної та довідкової літератури зумовлений її лаконічністю та націленістю на широку читацьку публіку, що дає змогу оцінити базові образотворчі конструкції галаганівської спадщини.

Мета дослідження. Аналітична оцінка механізмів представлення роду Галаганів на сторінках довідкових та енциклопедичних видань загальнонаукового та історичного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Енциклопедичний процес на українських теренах має досить тривалу історію. Перші спроби систематизувати загальні знання про історію, культуру, науку українських земель сягають XVII—XVIII ст., але перші наукові енциклопедії українською мовою почали з'являтися лише у першій половині XX ст. [1, с. 9].

Для зручності виконання мети дослідження пропонується поділ вітчизняного енциклопедичного процесу на 2 етапи. Перший етап сягає 1930-1990-х рр. та характеризується конкуренцією українських вчених радянського та емігрантського напрямку, характеризується значною заідеологізованістю та використанням стійких стереотипів. Другий етап розпочався у 1990-х рр. і триває досі, ідеологічний тиск на вчених значно зменшився, що вплинуло на методику їх роботи.

Важлива роль Галаганів в історії України підтверджується їх представленням у багатьох енциклопедіях загального, галузевого, регіонального характеру та наукових довідниках, що дає змогу оцінити інструментарій представлення та еволюцію образу цих діячів.

Перші україномовні загальні енциклопедії, «Українська загальна енциклопедія» та «Енциклопедія Українознавства», стали результатом багаторічної праці науковців НТШ. Перші томи були видані у 1930 та 1949 рр. відповідно. Їх головним призначенням був синтез знань та відомостей про українські землі та український народ, плекання любові та поваги до української історії, культури та науки.

На сторінках «Української загальної енциклопедії» міститься інформація про деяких знакових представників роду Галаганів. Образ Гната Івановича, прилуцького полковника, можна охарактеризувати як нейтральний із елементами негативу: у статті засуджується його зрада гетьмана І. Мазепи та участі у розгромі Чортомлицької Січі, акцентується увага на здирстві. Характеристика Григорія Павловича, останнього представника роду, виконана цілком у дусі тих цілей, які ставили перед собою автори енциклопедії. Найбільше уваги приділено його діяльності, направленій на захист інтересів селян та підтримку «українофільського» руху, внеску в розвиток освіти шляхом побудови кількох навчальних закладів, тісним приятельським стосункам із видатними українськими діячами XIX ст. [10, с.704].

Корисна інформація щодо героїв даної роботи міститься у словниковій частині «Енциклопедії українознавства». Оскільки окремих статей удостоїлися

лише Гнат та Григорій Павлович, є сенс порівняти їх образи, зафіксовані у даній та попередній енциклопедіях. Нейтральний образ Гната перетворено на вкрай негативний: він характеризується кар'єризмом, хабарництвом. Практично ідеалізований образ Григорія Павловича зберігся у новій енциклопедії практично у незмінному вигляді [5, с.471–472].

Таким чином, на сторінках перших українських енциклопедій формується неоднозначний образ роду Галаганів: Гнат Іванович, характеристика якого є досить непривабливою, ніби протиставляється своєму нащадку, Григорію Павловичу, описаному виключно у позитивному ключі. Це свідчить про формування образів українського «героя» та «антигероя», іншим представникам роду або не приділено уваги взагалі, або обсяг інформації настільки малий, що немає підстав говорити про наявність конкретної та цілісної оцінки їх життя та діяльності.

Ідеологічне протистояння соціалістичного табору і країн Західного світу потребувало створення радянської україномовної енциклопедії на противагу працям членів НТШ. Серед енциклопедичної продукції, виданої в УРСР, найбільш показовими є «Українська радянська енциклопедія» та «Радянська енциклопедія історії України»,

Автори «Української радянської енциклопедії» об'єднали всіх членів роду Галаганів у одну невеличку статтю, де містяться свідчення про Гната та Григорія Павловича. В описі першого з них відсутні негативні оцінки, а другий був занесений до табору ліберальної буржуазії [11, с. 455].

Подібною заангажованістю вирізняється і «Радянська енциклопедія історії України». Гната Івановича названо експлуататором селян, образ Григорія Гнатовича, його сина, доповнюється свідченнями про його вірну службу гетьману та утриманню великих земельних ділянок, а ось нових фактів про життєдіяльність Григорія Павловича стаття не містить [8, с. 391].

На основі вищеописаних даних можна констатувати спробу творців радянських енциклопедій знеособити Галаганів та перенести їх на другорядні ролі в історії України.

Починаючи з 1990-х рр. вітчизняний енциклопедичний процес дещо пожвавився, результатом чого став вихід енциклопедій та довідників різного характеру. Енциклопедичний довідник Чернігівщини розкриває образ Галаганів крізь призму їх родових маєтків у смт. Дігтярі та с. Кухарка Чернігівської області. Вперше ми зустрічаємо відомості про Петра Григоровича Галагана, рідного дядька Григорія Павловича, фундатора маєтку у Дігтярях. Редактори довідника доволі позитивно оцінили його діяльність, сформувавши образ успішного поміщика та хранителя української архітектурної традиції [13, с. 151–152].

«Енциклопедія сучасної України» та «Універсальний словник-енциклопедія», попри свою велику популярність та велике змістовне наповнення, публікують інформацію лише про Григорія Павловича Галагана та ідеалізуючи образ подібно до емігрантських енциклопедистів [4; 12].

Можливість оцінити Галаганів крізь призму їх джерельної спадщини дає путівник особовими фондами Інституту рукопису. Методика творення образу полягає у співвідношенні персони та типу документів, які характерні для неї. Наприклад, наявність значної кількості документів фінансового характеру практично у всіх членів роду вкотре підкріплює їх образ активних поміщиків та крупних діячів місцевого рівня [7, с. 89–95].

На сторінках «Енциклопедії історії України» Галагани презентуються як типовий старшинсько-дворянський рід Лівобережної України, який з самого моменту свого зародження зайняв проросійську позицію та дотримувався її протягом свого існування. Лише представлення Григорія Павловича містить елементи ідеалізації, більш характерної для позитивно-меморіального образу, ніж для історіографічного [3, с. 265–266].

Енциклопедія «Козацька старшина Гетьманщини», містить велику кількість унікальної інформації щодо Галаганів як представників козацької старшини. Образи Гната Івановича, Григорія Гнатовича та Івана Григоровича стають «живими», кожен з них описується як посадовець із неоднозначним характером та вчинками, які призводили як до успіхів, так і до невдач [6, с. 268–270].

Статті, присвячені Галаганам наявні на інтернет-сайті «Великої української енциклопедії»: це біографія Григорія Павловича, опис Галаганівського маєтку у Сокиринцях та колегиї імені П. Галагана. Вони мають спільну рису, а саме – формують образ Галаганів як успішних поміщиків та державних діячів [2; 9].

Подібна однобока оцінка пояснюється тим, що у процесі написання статті використовувалися роботи сучасних українських істориків, які під час проведення досліджень надто захопилися героями своїх досліджень, створивши суто ідеалістичні образи.

На основі проаналізованої енциклопедичної та довідкової літератури можна дійти до наступних **висновків**:

1) рід Галаганів представлений в багатьох українських енциклопедіях та довідниках, що дає підставу говорити про існування повноцінного історіографічного образу;

2) важливим недоліком представлення Галаганів є зосередженість авторів на окремих представниках: на фоні Гната Івановича, Григорія Павловича та частково Григорія Гнатовича всі інші члени родини виглядають вторинними;

3) загальний образ Галаганів з 1930-х рр. до сучасності залишався практично незмінним: старші покоління представлені у якості вірних підданих Російської імперії та активних військових діячів, молодші – як великі землевласники та хранителі спадщини предків;

4) найбільш показовим прикладом еволюції образів є Гнат Галаган. Якщо у емігрантській літературі акцентується увага на його зраді І. Мазепи, в радянській – на експлуатації селян, то в сучасних працях на перший план виходить його поміщицька діяльність та досить брудна боротьба за збільшення маєтків;

5) образ Григорія Павловича Галагана є найбільш наповненим та цілісним. Його особисті чесноти та позитивна оцінка діяльності домінує як у

емігрантських, так і у сучасних працях. Лише радянські енциклопедії досить критично оцінюють цю особу, а головною причиною такої оцінки є сам факт приналежності до ворожого класу;

б) дослідження образу роду Галаганів у енциклопедичній та довідковій літературі є досить перспективним та може стати важливою складовою наукових робіт більш високого рівня.

Бібліографічні посилання

1. Березюк Т. І., Іщенко О. С., Пилипчук Р. В., Савченко О. В., Фещенко Н. М., Шушківський А. І. Здобутки української енциклопедистики: коротка характеристика найважливіших видань. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2015. №12. С. 9–114.
2. Вечерський В. В. Садиба Галаганів у Сокиринцях. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Садиба_Галаганів_у_Сокиринцях (дата звернення: 25. 02. 2023).
3. Енциклопедія історії України: у 10-ти т. / гол. ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2. 688 с.
4. Енциклопедія сучасної України: у 24-х т. / відп. ред. І. М. Дзюба. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Т. 7. 708 с.
5. Енциклопедія українознавства. Словникова частина: в 11-ти т. / гол. ред.: В. Кубійович, А. Жуковський. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1957. Т. 2. С. 405–800.
6. Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. Київ: Стилос, 2010. 791 с.
7. Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / відп. ред. О. Онищенко. Київ : НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, 2002. 765 с.
8. Радянська енциклопедія історії України: у 4-х т. / за ред. А. Д. Скаби. Київ: Головна редакція УРЕ, 1969. Т. 1: Абазин–державець. 552 с.
9. Редакція ВУЕ. Галаган, Григорій Павлович. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Галаган,_Григорій_Павлович (дата звернення: 25. 02. 2023).
10. Українська загальна енциклопедія: у 3-х т. / гол. ред.: І. Раковський. Львів, Станіславів, Коломия: Рідна школа, 1930. Т.1. 1312 с.
11. Українська Радянська Енциклопедія: у 12-ти т. / за ред. М. П. Бажана. 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1978. Т. 2. 542 с.
12. Універсальний словник-енциклопедія / гол. ред. М. Попович. Київ: Ірина, 1999. 1551 с.
13. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: УРЕ імені М. П. Бажана, 1990. 1007 с.

Наталія Міщанчук

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

УКРАЇНСЬКІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ М. ЛИСЕНКА З РОДИНОЮ М. ДОРОШЕНКА

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство під впливом історичних трансформацій дедалі частіше звертає увагу на один із найважливіших маркерів здорового соціуму – свідому особистість. У час стрімкої переоцінки цінностей, спричиненої зовнішніми викликами та внутрішніми установками, людина відчуває потребу в самоідентифікації, розумінні того, хто вона є і яке її призначення. Підживлює дослідницьку

зацікавленість і широке побутування поняття «національна ідентичність» серед представників абсолютно різних сфер – публічних осіб, журналістів, педагогів, письменників, громадських діячів тощо.

Переосмислення вітчизняними істориками проблем націєтворення актуалізує вивчення окремих аспектів громадського і наукового життя українців початку ХХ ст. У поле зору дослідників повертаються знакові постаті, чий міжособистісні зв'язки дозволяли формувати спільне українське культурне поле, національний інтелектуальний ландшафт.

Безперечно, вагомий вплив на націєтворчі процеси справили культурно-інтелектуальні контакти М. Лисенка та Д. Дорошенка. Їх постаті знайшли широке висвітлення в історіографічній традиції [3; 4; 5; 6]. Побіжно автори вдавалися і до вивчення кола культурно-інтелектуальних зв'язків двох видатних українців [1; 2; 9; 11]. Однак, характер і особливості міжособистісних комунікацій М. Лисенка та Д. Дорошенка ще не були предметом поглибленого дослідження. Поза увагою істориків залишилися і творчі контакти з композитором його учениці, дружини Д. Дорошенка – відомої української актриси, громадської діячки Н. Дорошенко (Васильченко). Подальшому вивченню вказаної проблематики і присвячено дану розвідку.

Мета дослідження – визначення характеру та особливостей інтелектуальних контактів М. Лисенка з родиною Д. і Н. Дорошеноків.

Джерельну базу дослідження складають наративні документи: щоденники, мемуари, спогади сучасників [7; 12]. Вагоме значення має особистий епістолярій громадських діячів [8]. Цінним джерелом виступають матеріали української періодики початку ХХ ст. [10].

Виклад основного матеріалу. Микола Лисенко (1842–1912) та Дмитро Дорошенко (1882–1951) – представники однієї історичної доби, хоча формування їхніх світоглядів відбувалося в різні періоди суспільно-політичного життя (М. Лисенко був старший на сорок років) та у відмінному національному середовищі (дитячі та юнацькі роки Д. Дорошенка пройшли у Вільно, де ветеринарним лікарем служив його батько; вищу ж освіту майбутній історик здобував спершу в університетах Варшави та Петербургу). Це, звичайно, не могло не позначитися на їх світосприйманні і не породити деяких ідейних розходжень. Проте, вказані обставини не вплинули на особисті стосунки українців. До того ж тривала відірваність від рідних теренів, не завадила формуванню української національної свідомості Д. Дорошенка, чим він, за власним твердженням, повністю завдячує своєму батькові [7, с. 3].

Для Д. Дорошенка М. Лисенко – «могікан українського руху» [7, с. 140], який допоміг не тільки визначити свій шлях, але й послідовно ним іти. Їх особисте знайомство припадає на початок 1904 р. Воно відбулося у Петербурзі після ювілейного концерту М. Лисенка, на якому Д. Дорошенко був присутній разом з іншими представниками української студентської громади Петербургу. Наступного вечора з вітальною промовою він виступив на урочистому прийомі на честь видатного українця, що відбувся у приміщенні Петербурзької громади. Відповідаючи за дорученням організаторів заходу за супровід ювіляра до його

столичного помешкання, Д. Дорошенко виступив ініціатором санної прогулянки вулицями нічного міста, під час якої розчулений композитор ділився спогадами про своє перебування в Петербурзі у 1874–1876 рр. під час навчання у місцевій консерваторії [7, с.63–64].

Щоправда, у спогадах Д. Дорошенка знаходимо опис його зустрічі з М. Лисенком і більш раннього періоду, яка, однак, не закінчилася особистим знайомством. Датована серпнем 1903 р. зустріч відбулася в Полтаві на урочистому відкритті пам'ятника І. Котляревському, куди юнак, тоді студент Петербурзького університету, перебуваючи під час літніх канікул у маєтку свого дядька на Чернігівщині, прибув разом з товаришами. Пізніше, згадуючи свої враження від українського концерту, куди увійшли народні мелодії в аранжуванні М. Лисенка, блискучого хорового виконання кантати композитора на слова Т. Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському», вистави Наталка-Полтавка», яка супроводжувалася диригування самого маестро, Д. Дорошенко порівнював їх з духовним підйомом, пережитим ним у момент відродження української державності в 1917–1918 рр. [7, с. 43-44, 45].

У цілому культурно-інтелектуальні контакти М. Лисенка та Д. Дорошенка тривали протягом восьми років, обриваючись 1912 р. разом зі смертю композитора. Найбільш інтенсивний період припадає на 1906-1908 рр. Саме тоді Д. Дорошенко навчається на історичному факультеті Київського університету та активно працює в редакційній колегії щотижневої української газети «Рада», що виходила під головуванням Є. Чикаленка у Києві в 1906–1914 рр. [12, с. 6, 7-8, 10]. У цей час у веденій ним рубриці «З українського життя» часто з'являються дописи про діяльність Музично-драматичної школи М. Лисенка, хорового товариства «Київський Боян», заснованого композитором 1905 р. спільно з О. Кошицем. Так, наприклад, у другому номері газети від 16 вересня 1906 р. міститься інформація про викладання у класі української драми нових навчальних дисциплін «Історія української культури» та «Історія українського театру», уведених замість історії російського драми [10]. 25 жовтня того ж року Д. Дорошенко подає огляд анонсованої раніше вистави учнів Музично-драматичної школи, у якому особливо наголошує на високому рівні сценічної майстерності молодих акторів та вдалому поєднанні у репертуарі українських та західноєвропейських класичних п'єс [10].

Восени 1904 р. відбувається знайомство М. Лисенка і з майбутньою дружиною Д. Дорошенка – Н. Васильченко (1888–1980). Вступивши на драматичне відділення школи композитора, талановита дівчина швидко завойовує прихильність своєї викладачки декламування та сценічної гри М. Старицької [7, с. 94]. Творчі контакти з племінницею М. Лисенка і самим митцем актриса зберегла і після закінчення школи. Опікуючись організацією народних театрів у Києві та Катеринославі, Н. Дорошенко (Васильченко) неодноразово зверталася за порадою до своїх колишніх педагогів. Часто, виступаючи посередницею, активна діячка театральної секції Катеринославської «Просвіти» сприяла організації у її стінах концертів із залученням викладачів Музично-драматичної школи [8, с. 165]. До речі, зі школою пов'язана і історія

знайомства та одруження самої актриси. Як згадував Д. Дорошенко, із майбутньою дружиною вони вперше зустрілися на одній із вистав учнів драматичного відділення навчального закладу, у якій була задіяна і Н. Васильченко [7, с. 94].

Українські комунікації поєднують подружжя Дорошенків з М. Лисенком і після їх переїзду до Катеринослава. Основним напрямом співпраці у 1909–1912 рр. стала взаємодія у царині просвітництва. Долучившись до організаційної перебудови Катеринославської «Просвіти», Д. Дорошенко вдався до редагування місцевого часопису «Дніпрові хвилі», на шпальтах якого було опубліковано його розвідки, присвячені визначним представникам українського руху – М. Грушевському, Д. Яворницькому, Г. Барвінок, М. Лисенку, Б. Грінченку та ін. [7, с. 125–127]. До кола наукових інтересів дослідника у цей період входить історія просвітянського та громадського руху. За порадою Є. Чикаленка Д. Дорошенко записує спогади засновників «Старої» Київської громади В. Антоновича та К. Михальчука [7, с. 98–100, 140]. Значне поживлення помітне і у мистецькому житті Катеринославської «Просвіти» того часу. До цього, зокрема, спричинилися налагоджені Н. Дорошенко культурні контакти з київськими просвітянами, чільне місце серед яких посідав і М. Лисенко [7, с. 121, 125].

Висновки. Таким чином, незважаючи на обмеженість у часі та певні ідейні розбіжності, засновані на світоглядній близькості, інтелектуальні контакти М. Лисенка та родини Д. і Н. Дорошенків мали яскраве українське забарвлення. Вільний обмін думками сприяв взаємному творчому збагаченню інтелектуалів, формуванню національної самосвідомості, розбудові української національної ідеї.

Бібліографічні посилання

1. Андреев В. М. Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини ХХ ст.? (Досвід вивчення інтелектуальної біографії історика). *Український історичний журнал*. 2007. №4. С. 102–122.
2. Антонович М. В. Липинський і Д. Дорошенко (До наукової співпраці двох великих істориків). *Український історик*. 1982. № 3–4. С. 75–76.
3. Архімович Л., Гордійчук М. М. Лисенко: життя і творчість: монографія. Київ: Музична Україна, 1992. 253 с.
4. Білецький Л. Дмитро Дорошенко. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1949. 24 с.
5. Булат Т. П. Микола Лисенко. Київ: Музична Україна, 1973. 106 с.
6. Винар Л. Дмитро Дорошенко – видатний дослідник української історіографії і бібліографії. *Український історик*. 1982. № 3–4. С. 74–75.
7. Дорошенко Д. Мої спомини про Давнє-Минуле (1901–1914 роки). Вінніпег, Манітоба: Накладом видавничої спілки «Тризуб», 1949. 168 с.
8. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 2. Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / Упоряд.: С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін.; Вступ. ст.: С. В. Абросимової; під заг. ред. Н. І. Капустіної. Дніпропетровськ: Орендне підприємство «Дніпропетровська книжкова друкарня», 1999. 460 с.
9. Коляда І., Коляда Ю., Вергун С. Микола Лисенко. Харків: Фоліо, 2019. 125 с.
10. Рада: щоденна політична, економічна і літературна газета URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/item/0001111> (дата звернення: 08.03.2023).

11. Скорульська Р., Чуєва М. Микола Лисенко. Дні і роки. Київ: Музична Україна, 2005. 727 с.
12. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). Львів: Видавництво кооператива «Червона калина», 1931. 496 с.

Олег Журба, Інна Лисенко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Г. Ф. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО
НА СТОРІНКАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ
КІНЦЯ ХІХ–ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Постановка проблеми. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко (далі – ГКО) міцно вписаний в історію національної літератури як фундатор нової української прози і драматургії, як один із творців сучасної української літературної мови. Його життя і тексти були предметом наукової уваги іще з другої половини ХІХ ст. Їх досліджували М. Зеров, О. Гончар, Ю. Луцький. Його твори вивчають школярі і студенти, з нею знайома широка публіка через театральні вистави та кінематограф. З 1950-х по 1980-ті рр. тричі виходили багатотомні зібрання творів видатного українського письменника. Водночас, переважна більшість досліджень творчості і життя ГКО належать перу літературознавців та письменників, наукова оптика яких була зосереджена здебільшого на аналізі його ролі і місця в українському літературному процесі. В такому випадку поза увагою нерідко залишалися численні контексти, в яких розгорталася діяльність нашого героя і які визначали як особливості його творчості, так і специфіку постаті, що належала своєму часу і своїй культурі.

Необхідною умовою вивчення творчості і особистості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка як важливого актора в історії України та її Слобожанського регіону з позицій історичної науки має стати експертиза історіографічного освоєння цієї теми. Першим кроком на цьому шляху і одночасно одним із методів дослідження може стати виявлення того, як репрезентували діяльність ГКО в енциклопедичних виданнях кінця ХІХ – початку ХХІ ст. Це стало можливим тому, що сам герой неодмінно був представлений в такого роду публікаціях. Такий «історіографічний шурф» може бути ефективним, тому що сама природа енциклопедичної статті вимагає стислих формулювань, чітких оцінок, виокремлення найважливішого і найсуттєвішого, – тобто квінтесенції ставлення до персони з позицій різних часів і дискурсів.

Мета дослідження. Представити способи репрезентації життя і творчості ГКО на сторінках енциклопедичних видань кінця ХІХ – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети нами були обрані чотири авторитетні енциклопедії, які представляють чотири науково-культурні середовища та хронологічні зрізи. «Энциклопедический словарь» Ф. Брокгауза та І. Єфрона (1895), репрезентує загальноімперський науково-культурний простір, з його органічною українською складовою,

«Енциклопедія українознавства» (1959), яка видавалася зусиллями НТШ в Парижі – діаспорну історіографію. «Радянська енциклопедія історії України» (1970) представляє радянську науку і способи історичного мислення, а «Енциклопедія історії України» (2007) – сучасний рівень освоєння постаті ГКО.

Фактографічні розбіжності всіх цих енциклопедій невеликі. Всі вони повідомляють, що справжнє прізвище письменника – Квітка, а псевдонім – Грицько Основ'яненко, що він походить із шляхетського роду, що майже все життя мешкав на Харківщині. Читача інформують, перелічуючи твори ГКО, що він стояв біля витоків української прози та драматургії та був активним громадським діячем. Все це стало результатом досить довгого і наполегливого фактографічного освоєння спадщини письменника. Проте, енциклопедичні статті мають і суттєві розбіжності та особливості інтерпретацій, пов'язані із часом, культурою, ідеологічним та науковим дискурсом, нарешті з рівнем підготовки і спеціалізацією авторів відповідних текстів.

В томі словника Ф. Брокгауза та І. Єфрона, що вийшов 1895 р., статтю про ГКО написав видатний етнограф, фольклорист та літературознавець, а до того ж земляк письменника, М. Сумцов. Тут ГКО насамперед представлений як малоросійський письменник [2]. Автор стисло, але змістовно окреслив різноманітні контексти життя і творчості Григорія Федоровича. Зокрема йшлося про глибокий вплив на нього обставин походження (з відомого слобожанського старшинсько-дворянського роду), особливостей освіти (безсистемна домашня), глибокої релігійності, яскравого регіонального патріотизму (все життя провів у Харкові). У статті зверталася увага на специфічні параметри особистості ГКО: хворобливість та підсліпуватість. Автор вважав, що на творчість письменника значний вплив мала його освічена дружина Анна Григорівна.

Окрім внутрішніх чинників, М. Сумцов був переконаний, що розквіт творчості письменника тісно пов'язаний з суспільними процесами та культурними ініціативами як імперського, так і регіонального характеру. Серед них особлива роль відводилася відкриттю університету (1805), створенню загальностанового жіночого навчального закладу, який з часом перетворився на інститут шляхетних дівчат, заснуванню міського театру (1812), та благодійного товариства. В діяльності усіх цих інституцій ГКО брав або активну участь, або сам був ініціатором їх створення. Особливого значення у становленні інтелектуального регіонального середовища, на думку Н. Сумцова, набувало виникнення місцевих періодичних видань. Журнали «Украинский вестник», «Харьковский демокрит», місцеві альманахи стали справжнім майданчиком для обговорення суспільних проблем, виявлення наукового та літературного потенціалу харківського освіченого товариства.

В статті зазначалося також, що ГКО виступав у публічному просторі не лише як белетрист та активний громадський діяч, але й був відомим публіцистом, актором та істориком театру.

Особливу увагу М. Сумцов приділив оцінці літературної творчості свого героя. Він поділив її на два періоди. Перший – 1810–1820-ті рр. – слабкі, невиразні, невеликі за розміром оповідання та вірші, написані здебільшого

російською мовою, що публікувалися у місцевій пресі. Другий – з початку 1830-х рр., коли ГКО став писати на «малорусском языке» та створив собі ім'я засновника нової літератури та драматургії.

В статті зазначалося, що ГКО намагався заявити про себе як про загальноімперського письменника, створивши низку творів російською мовою, але зазнав фіаско і через сувору критику своїх ранніх творів полишив цю справу.

Нарис М. Сумцова відрізняється дослідницьким, аналітичним характером і став, по суті, невеликим науковим твором, що долав обмежені рамки даного наукового жанру. Можливо саме тому цей текст став інформаційною основою для енциклопедичних статей наступних авторів. Зазначимо також, що саме у М. Сумцова наведена найширша серед всіх проаналізованих нами енциклопедій, бібліографія, що немовби пропонувала читачу включитися до подальших студій видатного письменника.

Цікаву спробу представити творчість ГКО в діаспорному гуманітарному просторі зробив відомий літературознавець І. Кошелівець. Його стаття в «Енциклопедії українознавства», хоча і спиралася на текст М. Сумцова, мала свої оригінальні інтерпретації [1]. Автор відмічав, що літературна та громадська активність ГКО була тісно пов'язана із культурними настановами слобідського дворянства, що в його текстах не піднімалися соціальні та національні питання, що автор був цілком лояльним підданим імперії, що писати українською мовою розпочав використовуючи її як забаву, під впливом т.з. «котляревщини». І. Кошелівець, слідом за М. Зеровим, вважав зрілу творчість ГКО зразком українського сентименталізму, що живився як літературними, так і фольклорними впливами. Автор розташовував творчість письменника цілком у добі пізнього Просвітництва і вважав, що головним його здобутком стало поширення української мови на серйозну прозу і вплив на етнографічний напрям у поступі української літератури.

Енциклопедичні репрезентації творчості ГКО в радянський час представлені статтею літературознавця Д. Чалого [3], який був автором монографії про письменника. Ця стаття значно відрізнялася від попередніх своїм змістом і розмірами. Тут заходився короткий переказ біографічних відомостей із наголосом на класових оцінках творчості літератора, що цілком відповідало вимогам «партійності» літератури та науки в радянській Україні. Автор, хоча і віддавав належне письменнику як «першому видатному прозаїку нової української літератури» та активному громадському діячу, але ідейність його творчості зводилася до «висміювання духовного отупіння козацької старшини» та виявлення симпатій «до демократичних верств суспільства, головним чином, селянства».

Д. Чалий перелічивши основні твори письменника, не представив умов його творчої та громадської діяльності, залишив поза увагою особистісні, суспільні та регіональні контексти. Наголошуючи на різючій суперечливості світогляду ГК – «з одного боку – прихильник кріпосного ладу, а з іншого – гуманіст, що засуджував кріпосників», – автор ніяк не пояснював таку невідповідність.

Загалом відмітимо, що дана стаття, надаючи певну інформацію про ГКО, не вирізнялася аналітичністю, намагалася представити класика української літератури виключно з позицій радянського літературознавства. Привертає увагу те, що автор надав вкрай обмежену бібліографію, немов прагнучи не допустити подальших досліджень. Там зазначено лише дві публікації 1960-х рр. (одна з яких його власна) та повністю проігнорований великий попередній доробок попередників.

Значною подією у житті гуманітаріїв незалежної України став випуск 10-ти томної «Енциклопедії історії України» (2003–2021), де також знаходимо статтю про ГКО [4]. Її автор – Л. Шепель – єдиний історик, серед проаналізованих тут енциклопедичних статей. Проте вона, як не дивно, є спеціалістом культури радянського суспільства 1920–1930-х рр. Тому її стаття, на жаль, не містить ані нової інформації, ані нових інтерпретацій.

Висновок. Енциклопедичне освоєння творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка з фактографічного боку можна вважати задовільним. Повного консенсусу досягнуто у визнанні його засновником української серйозної (нетравестійної) прози та драматургії, значного внеску у формування літературної мови. Водночас, поставлено, але не розв'язано питання історіографічної експертизи досліджень творчості письменника, вироблення нових підходів (нова проблематизація) до вивчення життя і творчості значимої для української історії та культури особистості, які б відповідали вимогам і викликам сучасної гуманітаристики.

Бібліографічні посилання

1. Кошелівець І. Квітка Григорій. *Енциклопедія українознавства*. Львів, 1994. Т. 3. С. 991–992 (репринт).
2. Сумцов Н. Квитка (Григорий Федорович). *Энциклопедический словарь / изд. Ф. Брокгауз и И. Ефрон*. 1895. Т. XIVа. С. 880–881.
3. Чалий Д. Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович. *Радянська енциклопедія історії України*. К., 1970. Т. 2. С. 327.
4. Шепель Л. Ф. Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович. *Енциклопедія історії України*. К., 2007. Т. 3. С. 165.

Сергій Компанієць

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

НА СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»

Постановка проблеми. Розпочинаючи вивчення будь-якого сюжету з історії України, крім звернення до довідникової літератури, бібліографічних, тематичних та архівних покажчиків, дослідник під кутом зору своєї теми переглядає фахову періодику. І одним із перших бере до рук «Український історичний журнал» (далі: УІЖ – С. К.). Заснований 1957 р., цей часопис вже має

свою тривалу історію, відзначив не один ювілей, кожен з яких супроводжувався осмисленням істориками та історіографами пройденого шляху. При цьому УІЖ визнається флагманом вітчизняної історіографії [4], «самостійним комунікативним простором у ряду так званої «друкованої комунікації», що сприяє найбільш явному розкриттю наукового співтовариства». Крізь його призму «виразно проступають основні тенденції сучасної науки та проявляється ступінь активності наукової спільноти» [1, с. 103]. Серед чисельних праць, присвячених УІЖу, можна виділити не тільки ювілейні, де підводяться підсумки роботи за певний період [2; 3], а й спроби через цей журнал проаналізувати відображення на його сторінках тієї чи іншої проблематики або дослідження певного періоду нашої історії [2; 6–8], виявлення особливостей різних історіографічних регіонів [9] тощо. Однак під кутом зору того, наскільки представлені в УІЖі сюжети з історії соціальної еліти, цей часопис не аналізувався. Між тим, враховуючи співпрацю з часописом провідних українських істориків, саме такий зріз може дати розуміння не тільки щодо «присутності» тут публікацій у руслі історії еліт Нового часу, а й певне уявлення щодо стану розробки такої проблематики в українській історіографії у цілому.

Тому, **метою** даної розвідки стала експертиза УІЖу задля з'ясування представлення на його сторінках історії соціальної еліти, зокрема дворянства, першої половини ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. В радянський час УІЖ, як й інші наукові видання, зазнали впливу політичної кон'юнктури та ідеологічного тиску. Домінуючий класовий підхід майже виключав спеціальний інтерес до історії дворянства, яке, якщо й потрапляло в поле зору, то розглядалось під кутом зору інтересів соціальних низів. Тому в даному разі предметом уваги став період 1991–2022 рр. коли в істориків починає з'являтися інтерес до вивчення історії козацької старшини, шляхти, та дворянства. При цьому було враховано зауваження науковців щодо тривалого нехтування українськими вченими історії дворянства. Й особливо це стосується так званого дореформеного періоду, коли соціальна еліта була представлена переважно дворянством.

Враховуючи можливе сюжетно-тематичне різноманіття, УІЖ переглядався під кутом зору таких важливих категорій, як соціально-економічне, суспільно-політичне, сімейно-побутове життя, а також біографії провідних діячів. За означений період усього вдалося виявити 57 статей. Серед них 29 статей, так чи інакше, стосуються соціально-економічної історії дворянства, 13 – участі соціальної еліти в суспільно-політичному русі, 4 – сімейно-побутового життя та 11 статей біографічного характеру. Необхідно зауважити, що ці цифри не варто сприймати як остаточні, адже сюжети з історії дворянства могли бути вкраплені й у публікації, присвячені, наприклад селянству, землекористуванню тощо. У територіальному сенсі було представлено майже всі українські регіони, які входили до складу Російської імперії.

З кінця 1990-х рр. по 2010-ті рр. про соціальний статус та господарство дворянства писали такі дослідники, як О. М. Гордуновський, який торкнувся проблеми розвитку промислового виробництва у поміщицьких маєтках

Правобережної України першої половини ХІХ ст., зокрема цукрової, суконної, гуральної галузей. Промисловому підприємництву дворянства ряд статей присвятив Олександр Донік. В. В. Павлюк – магнатурі Волині, В. М. Шевченко – характеристиці категорій земельних власників другої половини ХІХ – початку ХХ ст. До цієї ж категорії статей можна умовно віднести й дослідження Т. Ф. Литвинової про соціально-економічні погляди, Ф. Й. Туманського. У всякому разі Валентина Матях, вивчаючи УІЖ у контексті медієвістики-новістики, саме до блоку праць з соціально-економічної історії віднесла й цю статтю про Ф. Й. Туманського [8].

Історики УІЖу зауважують, що в цей період на його сторінках збільшується кількість публікацій щодо соціально-станової стратифікації, взаємовідносини влади і домінуючих суспільних станів, роль дворянства в політичній системі самодержавства, присвячених історії дворянства Нового часу. При цьому відзначаються роботи І. О. Кочергіна (2012), Т. Ф. Литвинової (2007, 2008), Л. Ф. Циганенко (2009) [1, с. 98]. Ці дослідники представили дворянські спільноти Лівобережної та Південної України.

Варто зазначити, що деякі публікації важко віднести до тієї чи іншої групи. Наприклад, стаття Я. Р. Дашкевича «Василь Капніст – український політичний діяч» (1991 р.), з одного боку, має яскраво виражене біографічне спрямування, з іншого, – вона насичена суспільно-політичним та сімейним контекстами. Це ж можна сказати й про роботи В. С. Шандри, яка присвятила свою увагу новоросійському і бессарабському генерал-губернатору М. С. Воронцову (2002 р.) та малоросійському генерал-губернатору М. Г. Репніну (2000 р.). Певною мірою біографічне спрямування має й публікація дніпровськими істориками О. І. Журбою та Т. Ф. Литвиною «проекту» 1857 р. адміністративної реформи України, написаного відомим суспільним діячем того часу Г. П. Галаганом (2022 р.).

Статті, присвячені в першу чергу суспільно-політичним рухам, також мають яскраве біографічне забарвлення, як, наприклад, роботи Г. Д. Казьмирчука про декабристів (2005 р.), М. П. Савичева про декабристів Муравйових-Апостолів, В. Ю. Франчука про декабристів і родину Потебні, В. М. Андрєєва про суспільно-політичну діяльність представників роду Дорошенків (2015 р.), Р. Іванової про роль інтелігенції України у 30–40-і рр. ХІХ ст., В. Г. Сарбея про погляди М. Драгоманова, національний рух, національну самосвідомість, А. М. Федірко про патріотичну еліту Новгород-Сіверського наприкінці ХVІІІ ст. С. І. Світленка про Л. Жебуньова, який пройшов еволюцію від російського народництва до свідомого політичного українства (2021 р.). Як історика та археографа представив Ф. Й. Туманського О. І. Журба (2002-2003 рр.), а В. І. Воронов – О. М. Лазаревського (2009 р.). У контексті Наполеоніських війн В. В. Ададуrowим подано вірнопіддані настрої дворянства через памфлет 1807 р. запорозького козака Твердовського (2012 р.)

Скоріше біографічний характер мають статті Н. О. Герасименко, присвячені роду Лазаревських (2006 р.) та О. М. Лазаревському, спеціально написану до 170 річчя цього відомого історика. Вона ж виступила і як археограф,

опублікувавши 2009 р. «Невидані листи О. І. Ханенка до О. М. Лазаревського» та інші подібні праці.

Висновки. Отже, відновлення інтересу фахівців до різних проблем історії української соціальної еліти почалось одразу після становлення незалежності України, коли тема дворянства в історичній науці перестала бути табуваною. Українські історики досліджували родинну історію, сімейний та побутовий стан, особливості господарювання, підприємницьку та благодійну діяльність, участь представників дворянської спільноти у суспільно-політичних рухах, культурницьких організаціях. Однак у загальному просторі УІЖу кількість публікацій, присвячених дворянству, все ще залишається незначною. Це можна сприймати як своєрідний показник стану розробки історії дворянства українських регіонів загалом у вітчизняній історіографії.

Бібліографічні посилання

1. Бацак Н. І., Реєнт О. П. Проблеми й напрями досліджень історії України ХІХ – початку ХХ ст. в історіографічній практиці «Українського історичного журналу» (1957–2017 рр.). *Український історичний журнал (далі – УІЖ)*. 2017. № 6. С. 61–104.
2. Гуржій О. І., Донік О. М. «Український історичний журнал»: півстоліття в науці. *УІЖ*. 2007. № 6. С. 6–18.
3. Жданович О. В. «Український історичний журнал» – десять років у Мережі. *УІЖ*. 2013. № 1. С. 106–118.
4. Коваль М. Ф. Флагман вітчизняної історіографії. *УІЖ*. 1997. № 4. С. 11–19.
5. Литвинова Т. Ф. «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст. (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ: Ліра, 2011. 732 с.
6. Матях В. М. Медієвістично-ранньоновістичний конструкт «Українського історичного журналу»: проблемно-видова структура та евристичні ракурси. *УІЖ*. 2017. № 6. С. 19–60.
7. Матях В. М. Національний історичний процес за доби середньовіччя і раннього нового часу: тематична репрезентація на сторінках «Українського історичного журналу». *УІЖ*. 2007. № 6. С. 67–82.
8. Матях В. М. Сучасна українська новістика та перспективи наукових пошуків. *УІЖ*. 2008. № 6. С. 150–164.
9. Платонов І. Дніпропетровські/дніпровські історики на сторінках «Українського історичного журналу» доби незалежності. *XII Дніпропетровська обласна історико-краєзнавча конференція «Історія Дніпровського Надпоріжжя», 09.11.–12.11. 2021, м. Дніпро: матеріали доповідей*. Дніпро: Ліра, 2021. С. 70–74.

Секція II. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Новітня історія України (1914 р. – початок XXI ст.)

Ольга Горіна

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ: ВИТОКИ ТА ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

Постановка проблеми. 16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет, яка проголосила верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. А 24 серпня 1991 року прийняла історичний документ, Акт проголошення незалежності України, який засвідчив демократичний шлях розвитку та цивілізаційний вибір українського народу на основі загальнолюдських цінностей, прав, свобод людини та громадянина. Закон України «Про правонаступництво України» проголосив Україну правонаступницею УРСР і частково правонаступницею СРСР. Росія втратила право на імперське привласнення історії Київської Русі та України. На геополітичній карті світу появилася незалежна держава Україна, яка добровільно відмовилася від ядерної зброї, та за всі роки незалежності не брала участі в збройних конфліктах на чужих територіях.

У статті 17 Конституції України закріплено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності...» [4, с.7].

Повномасштабне вторгнення російських військ 24 лютого 2023 року на територію України, об'єднало український народ для захисту суверенітету, територіальної цілісності та збереження державності України.

Мета дослідження – розкрити причини відсутності держави на українських землях на різних історичних етапах; розглянути особливості виникнення та періоди існування державних утворень на території України.

Виклад основного матеріалу. Історичні дані свідчать, що для українського народу становлення національної державності відбувалося досить складно і має свою давню історію. Однак держава-агресор, її вороже ставлення до всього

українського, заперечує національну ідентичність українського народу, корені якої мають тисячолітню історію державотворення. За роки Незалежності, не дивлячись на всі труднощі, українська держава укріпилася і для здійснення інтеграційних процесів, використовувала історичний досвід, допущені прорахунки попередніх періодів державотворення.

Відомо, що історія державно-правового розвитку на території сучасної України бере свій початок від середини I тис. до н. е., коли в народів і племен Північного Причорномор'я (на території сучасних Миколаївської, Херсонської, частини Одеської областей, а також у Криму) сформувалися перші державні утворення. Це були ранньосередньовічні держави, які виникли у процесі розпаду первіснообщинного ладу й становлення організованого суспільства у державу. Київська Русь від самого початку формувалася як рання українська держава. Її державотворчим і об'єднавчим етносом стали південні русини, тобто праукраїнці.

Щодо кількості етапів розвитку Української державності висловлені різні міркування, однак традиційно виділяють: етап Київської Русі – княжа доба; козацьку державність XVI – XVIII ст.; державність Української Народної Республіки; державність Радянської України (УРСР); сучасну відроджену Українську державу.

Історія України – це історія національно-визвольної боротьби українського народу з-під іноземного панування та здобуття національної державної незалежності. Хронологія періодизації української державності перервалася так як її територія перебувала у складі іноземних держав. Політика, яку проводили поневолювачі українських земель, переважно негативно позначалася на етнічній свідомості українців. Проте українці, як і інші європейські народи, формувалися волелюбними і завжди прагнули мати свою державу, а в часи її відсутності піднімалися на боротьбу за її відродження.

Як стверджують вітчизняні вчені, дослідники історії України (М. Аркас, О. Гісем, М. Грушевський, С. Кульчицький, В. Власов та ін.), зародження ранньої Української державності почалося з VI ст. н. е., засновниками якої стали князі Кий, Щек та Хорив, котрі започаткували династію перших її правителів — Києвичів. Подальший розвиток «Руської землі» привів до утворення могутньої ранньосередньовічної Української держави – Київської Русі, основу якої становили етнічні українські землі.

У «Повісті минулих літ» Нестор-літописець під 852 р. записав, що «стала називатися наша земля – Руська земля». Уперше назва «Русь» у писемних джерелах згадується під 839 р. при описі прибуття посольства русів до Константинополя. У вузькому розумінні «Руською землею» були полянські землі у Середньому Подніпров'ї. У другій половині XIX ст. цю назву використав український історик М. Грушевський у своїй праці «Історія України-Руси» [1].

Були спроби російських великодержавних істориків царських, і пізніших часів, показати Київську державу російською, а Київ – «матерью городов русских» та присвоїти собі українську державницьку історію. М. Грушевський

заперечував її спроби зобразити Київську Русь так званою колискою трьох братніх народів.

З IX ст. по 30-ті роки XIII ст. Київська держава була однією з найбільших і наймогутніших держав Європи. У XII – XIII ст. князівські міжусобиці, свавілля заможного боярства, татаро-монгольське нашествя послабили, а згодом призвели до повного розпаду могутньої колись Київської Русі.

У XIV ст. історичні події розвивалися для України несприятливо. На її землях настав період глибокого економічного, політичного і культурного занепаду. Володарем усієї території колишньої Київської Русі впродовж майже 80 років вважався монголо-татарський хан. Щоправда, у безпосереднє управління цими землями монголо-татари втручалися мало, обмежуючись, переважно, збиранням податків і поборів, функціями загального керівництва тощо. Розпад стародавньої Київської держави призвів до посилення регіональних князівств, які, по суті, у XII – на початку XIII ст. стали незалежними державами. Однією з них, на західних землях Русі-України, стала Галицько-Волинська держава. У ній продовжували розвиватись традиції Українського державотворення. Проте в другій половині XIV ст. Галицько-Волинська держава припинила своє існування. Приєднання українських земель до Речі Посполитої і встановлення на них польськими магнатами та шляхтою тяжкого соціального, національного, релігійного і мовно-культурного становища зумовили численні повстання і врешті-решт Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького.

Більшість дослідників козацького періоду вважають 1649 рік початком модерної української державності під назвою Військо Запорозьке, згодом Гетьманщини, що існувало на українських теренах до ліквідації у 1764 році за наказом російської імператриці Катерини II та приєднання Лівобережжя у 1783 році до Російської імперії [1; 2; 3].

Боротьба за державність України протягом 1917–1920 рр. відбувалася в умовах запеклої громадянської війни та іноземної інтервенції. У цій боротьбі можна виділити кілька етапів. На першому етапі національну революцію очолювала Центральна Рада. Яка 7 листопада 1917 року III Універсалом проголосила Українську Народну Республіку (УНР). На другому етапі – з 29 квітня 1918 року в умовах окупації українських земель австрійськими та німецькими військами, встановлено правління гетьмана П. Скоропадського.

Вісім місяців Гетьманщини були суперечливими. Україна проголошувалася «Українською Державою». Гетьманський уряд – Раду Міністрів – очолив Ф. Лизогуб. Більшість членів гетьманського уряду були зрусифіковані українці. Оточення гетьмана складалося з помірковано-консервативних діячів. Внутрішня політика гетьманського уряду здійснювалася в інтересах промисловців та поміщиків, які відновлювали свою власність на землю і майно, а здійснення аграрної реформи відкладалося на пізніший час. Позитивним було те, що українська мова стала державною, однак багато урядовців нею не володіли. Було відкрито українські університети в Києві, Кам'янці-Подільському, гімназії,

музеї, архіви, бібліотеки, галерею мистецтв, створено Українську Академію наук.

Однак залежність держави від австро-німецьких військ, відсутність регулярної української армії, підтримки більшості населення та наростання соціальної напруги привели до падіння уряду гетьмана П. Скоропадського.

Особливою проблемою в національному державному відродженні було проголошення в західних регіонах України 13 листопада 1918 р. Західної Української Народної Республіки (ЗУНР). Майже паралельно з утворенням ЗУНР на більшій частині України, починаючи з листопада 1918 р., проходило відновлення УНР на чолі з Директорією і об'єднання її з ЗУНР (22. 01. 1919 р.) Це був визначний етап в національно-державному будівництві. ЗУНР отримала назву Західна область Української Народної Республіки й повну автономію. Є. Петрушевич став членом Директорії. Сторони, що об'єднувалися, не мали достатньої кількості державотворчих сил, щоб вистояти в складних тогочасних умовах» [3].

Наприкінці 1920 – на початку 1921 р. процес національного державного відродження був перерваний перемогою об'єднаних радянських збройних сил, встановленням радянської владі на більшій частині України та окупацією західноукраїнських регіонів Польщею, Румунією, Чехословаччиною.

Процес українського державотворення на Закарпатті розпочався в жовтні 1938 року та після звільнення від фашистських військ у жовтні 1944 року. В роки тоталітарного комуністичного режиму (голодомори, масові репресії, великий терор, знищення української культури), не зупинили бажання українського народу відродити свою державу. «Шестидесятники» та «дисиденти», кращі сини українського народу, загинули за ідею державності України.

На даному історичному етапі, так як немає однозначного пояснення та правда історії перекручується державою-агресором, науковцями уточнюється, походження назви «Україна». На рівні державної політики, після Перемоги, буде відродження мови, культури, історії, традицій українського народу, без їх фальсифікації чужинцями. Підтримка світовою громадськістю України у війні з російськими загарбниками є показником майбутнього української державності.

Бібліографічні посилання

1. Грушевський М. С. Духовна Україна: Збірка творів / упоряд. та додатки Ігоря Гирича, Оксани Дзюби, Василя Ульяновського. Київ: Либідь, 1994. 560 с. (Пам'ятки історичної думки України).
2. Довідник з історії України (А-Я): Посібник / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-е вид., допр. і доповн. Київ: Генеза, 2001. 1136 с.
3. Енциклопедія історії України: В 5-и т. /ред.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2003.
4. Конституція України. Харків, 2018. 64 с.

Ольга Мащенко*Музей історії міста Кам'янське***ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ. КАМ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН**

Постановка проблеми. Одним із найпроблемніших питань в історичній пам'яті місцевого населення залишається Голодомор 1932–1933 років в Україні. Проблема Голодомору є однією з найдосліджених тем як на державному, так і регіональному рівнях. У 2008 р. вийшло з друку наукове видання Музею історії міста Кам'янське (до 2016 р. – Дніпродзержинська) «Чорна сповідь: кам'янський вимір трагедії 1932–1933 рр.» (упорядники Н. Буланова, О. Нікілев), яке містить дослідження істориків, архівні документи, спогади та свідчення про Голодомор у Кам'янському районі [16]. Серед дослідників – науковці Н. Буланова, В. Іваненко, О. Нікілев, Н. Романець та ін. [5; 10; 12]. Але ще зберігається необхідність у продовженні вивчення окремих регіональних аспектів Голодомору, зокрема, становища українського селянства.

Мета дослідження – висвітлення передумов та механізмів творення Голодомору у 1932–1933 рр. на прикладі становища колгоспників у Кам'янському районі.

Виклад основного матеріалу. За даними Дніпропетровського обласного комітету КП(б)У на території, підпорядкованій Кам'янській міській раді, на січень 1932 р. проживала 161 тис. осіб, 51 тис. з яких була жителями 14 сільських рад [19, с. 25], чотири з них: Кам'янська, Романківська Тритузнянська та Карнаухівська, – розташовані у межах сучасного Кам'янського.

Варто зазначити, що на початку ХХ ст. «в світобаченні, в світорозумінні пересічного (українського) селянина існування від землі...залишалося ...істинним життям. ... Думки селянина роїлися здебільшого навколо власного господарства» [13, с. 24–25]. Марфа Лісова (у дівочтві Олійник) з Ганно-Зачатівки згадувала: «Мій батько вважався середняком. Біля хати мав 2 га, на луках – 4 і 12 га поля, де був баштан і сіяли пшеницю. З худоби були корови, вівці, шестеро коней» [16, с. 156]. Значна частина мешканців села Кам'янське теж була середняками [8, с. 2]. У сусідньому Романковому таких дворів було 40 %, ще 20 % – куркульських [9, с. 2].

На порубіжних землях, до яких відноситься й Кам'янський район, історично склався тип людини, яка навчилася виживати тільки у дрібній групі – сім'ї [14, с. 187]. Так, у Карнаухівських хуторах, – свідчив Володимир Федоряка: «Чимало було у нас таких, що мали 150 десятин. Сім'ї були великі, ... працювали» [16, с. 163]. Виразник менталітету українського селянства, героїня оповідання Віталія Чигиріна «Контрасти», яке ввійшло до шести доробок на найактуальніші теми пропаганди переваг соціалізму над пережитками минулого літературно-художньої збірки «Бесемер», виданої у листопаді 1929 р. Кам'янською міською газетою «Дзержинець», баба Векла на адресу комунарів проголошує традиційне – «гуртове-чортове» [15, с. 11]. Так само як і свекруха Віри Кононенко, 1923 р. н., з Миколаївки [16, с. 140].

Зрозуміло, що у більшості селян бажання вступати до колективних об'єднань не було. «Люди не йшли добровільно – згадувала Євдокія Яркі з села Тритузне. – Їх змушували йти. Прийшли, забрали худобу, а ти як хочеш: йди чи не йди» [16, с. 122]. Примусові засоби колективізації були різними: родина Тетяни Лейби вступила до романківської артіль «Другої більшовицької сівби» восени 1932 р. після того, як місцеві активісти зробили родину безхатченками [16, с. 115], а батько Мотрі Гичун – до карнаухівської артіль, рятуючись від Сибіру [16, с. 129]. Відвертим тиском на селян влітку 1930-го року були підпали копиць пшениці та жита у бідняків-одноосібників в Романковому, Семенівці, Карнаухівці та Карнаухівських хуторах про що повідомлялося в оперативних зведеннях райкомів КП(б)У «Про хід збирання хлібу і хлібозаготівлі по Дніпропетровській окрузі за липень 1930 р.» [18, с. 27–28].

І якщо, за «Відомістю про проведення колективізації по Кам'янському району на 26 квітня 1930 р.», колективізовано 36, 4 % господарств і 46, 3 % землі [3], то за «Відомістю про стан колективізації по Кам'янській Міськраді за станом на 20 лютого 1932 р.» - 66, 1 % і 66, 9 % землі. У Кам'янському колективізовано 618 господарств з 1796, в Романковому 586 з 1753, Тритузному – 498 з 905, а Карнаухівці 528 з 1047 [4]. Внаслідок цього селяни, вступивши до колективних об'єднань, втратили власні господарства, за винятком 0, 53 га присадибної землі. За підрахунками відомого економіста ХІХ ст. Володимира Постнікова середня родина на Катеринославщині могла відносно прогодуватися, лише при наявності 16-18 десятин землі. Але в Кам'янському на лютий 1932 р. з усіх 2010 га землі було усупільнено усю орану-польову – 1713 га, а також 62, 8 % робочої худоби, 22, 4 % корів, 57, 6 % рогатого молодняка і 92 % свиней [4]. Відповідно, в таких умовах життя колгоспників стало повністю залежати від оплати, що отримувалася за роботу в колективному об'єднанні, а отже – від виконання ним державних хлібозаготівельних планів. У 1932 р. вони виявилися катастрофічними, як для самих колгоспів, так і для колгоспників.

За «Відомістю про норми вилучення з посівної площі зернових культур станом на 20 грудня 1932 р.» артіль «Жовтневої Революції» Кам'янського, яка збрала 3392 55 ц, а мала річний план хлібоздачі 3400 ц. Подібне було і щодо романківських артіль: «Друга більшовицька сівба» збрала 1043 42 ц при плані 1045 ц, «Держинець-кооператор» - 2814 89 ц при плані 2921 ц. А у карнаухівській артіль ім. Сталіна, валового збору зернових до планового показника хлібоздачі не вистачило 6 кг. Відносно артіль «Півний шлях» Тритузного, то тут план виявився меншим за валовий збір на 17 кг [2]. Тобто селяни-колгоспники залишилися боржниками, ще до виконання планів по хлібоздачі зернових, і їм нічого було сподіватися на розрахунок по трудоднях чи хоча б на аванси, які мали видаватися з початком обмолоту нового врожаю. В інформаційному повідомленні до обласного комітету КП(б)У від Кам'янського міського партійного комітету «Про виконання плану хлібозаготівель» у листопаді 1932 р. повідомлялося про збори в аулянському СОЗі «До кращого життя», де бідняк Нежений заявив: «Індивідуал живе краще. Він має порося, теля... Я, хлібороб, до цього часу ще не їв пшеничного хліба» [19, с. 17].

У політзведенні по Кам'янській Міськраді від 12 вересня 1932 р. зафіксовані виступи у криничанському колгоспі «Січовик» члена правління Михайла Кирсаня «... де в біса взялася радянська влада... живого в домовину загоняють», в с. Карнаухівці – члена колгоспу Федора Шевченка: «Молотимо, стараємось, аванс хлібом за трудовень, а нам нічого й досі не дають», а колгоспник Миколенко додав: «В минулому році говорили, що хліб будуть брати один раз, а прийшлося здавати і аванс» [17, с. 22].

За офіційною відомістю [1] по 14 сільрадах району з «незаконно розданих» авансів було вилучено 85, 97 % зерна. Причому у Карнаухівських хуторах колгоспники не отримали у 1932 р. у якості авансу жодного грама, а вилучено було 55 ц. У Новоселівці артіль ім. Сталіна 11 грудня 1932 р. видала аванс неочищеними озадками, а після проведеного через тиждень «колгоспного дня» приступила до забирання цих озадків [19, с. 12] і з 144 ц було повернуто 90 ц. Що стосується інших колгоспників Кам'янського району, то в Кам'янському вилучено 100 %, в Тритузному 88,47%, в Романковому з розданих 68 господарствам 99,59 ц вилучили у 38 господарствах 51, 07 ц, а в Карнаухівці з розданих 20 господарствам 134 ц, вилучили у 23 – 319 ц. В той же час, теж в рахунок хлібозаготівельних планів, відбувалося вилучення зерна з присадибної землі, що склало 69, 09 % від зібраного. До зернини забрали у колгоспників Миколаївки і Кам'янського, у Новоселівці – 87 %, Карнаухівських хуторах – 82 %, в Романковому – 70, 50 % , в Карнаухівці – 53, 87 % [1]. Але це не зупинило діяльності хлібозаготівельних комісій щодо вилучення хліба з колгоспів. На 20 грудня 1932 р. артіль «Всесвітній Жовтень» виконала план хлібоздичі на 89, 91 %, «Другої більшовицької сівби» – 69, 89 %, «Дзержинець кооператор» – 75 %, «Півний шлях» – 34, 89 %, а ім. Сталіна – 18, 66 % [2]. Одночасно буксирні бригади вилучали все їстівне, що знаходили у домівках колгоспників. Євдокія Ярмо на все життя запам'ятала як її з братом і сестрами стягли з печі, витягли з-під ліжника, схований мамою горщик з зерном та ще й корову забрали [16, с. 123-124]. Іван Лисиця з Червоно-Іванівки згадував: «Шукали зерно скрізь: в печі, у духовці, під підлогою, де який клуночок» [16, с. 150]. А Олексій Лящевський з Карнаухівки та Гаврило Грищенко з Миколаївки у своїх свідченнях додавали: «У 1933 році забирали все, вирощене на городах. Навіть горох у глечуку», «Геть чисто все вимели» [16, с. 126, 144].

Не слід забувати і того, що колгоспники мали зобов'язання перед державою щодо здачі за встановленими твердими нормами. Невиконання будь-яких поставок чи податків тягло за собою покарання: так, батько тритузніанського колгоспника Івана Чорного, теж бідняк-колгоспник, був «проданий за несплату державних боргів перед сільрадою» [6].

Висновки. Таким чином, колгоспники Кам'янського району, які мали постачати державі зерно та інші продукти за планами, потрапляють у створені державою вирій Голодомору, що містив у собі як економічну, так і соціально-політичну складову. Основною причиною Голодомору була спланована конфіскація в селян зернових та всіх інших продуктів харчування, включаючи малопродатні та непридатні до споживання сурогати їжі.

Бібліографічні посилання

1. Відомість по Кам'янській міській раді. Вилучення з присадибних земель, повернення незаконно розданих авансів. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 1278. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 28.
2. Відомість про норми вилучення з посівної площі зернових культур по колгоспах Кам'янської Міськради станом на 20 грудня 1932 р. ДАДО. Ф. 1278. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 7.
3. Відомість про проведення колективізації по Кам'янському району станом на 26 квітня 1930 р. ДАДО. Ф.1278. Оп.1. Спр.71. Арк.1.
4. Відомість про стан колективізації по Кам'янській Міськраді за станом на 20 лютого 1932 р. ДАДО. Ф. 1278. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 6.
5. Буланова Н. Релігійне питання в контексті Голодомору 1932-1933 рр. (на прикладі Кам'янського району). *Чорна сповідь: Кам'янський вимір трагедії 1932–1933 рр.: наукове видання / упор.: Н. Буланова, О. Нікілев.* Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2008. С. 60-73.
6. Довідка Тритузнянської селищної ради Чорному І. М. 10 жовтня 1934 р. *Музей історії міста Кам'янське (МІК). Фонди. Документи.* КН-66844.
7. Завгородній Т. М. Спогади. 25 травня 1969 р. *МІК. Фонди. Документи.* НДФ-84118.
8. Загорулько В. І. Спогади про роботу в організації КНС в Кам'янському районі. 1960-ті рр. *МІК. Фонди. Документи.* НДФ-8422.
9. Зобов'язання на поставку картоплі державі з урожаю 1933 р. Решетняк М., колгоспника артіль «Комінтерн» Єлизаветівської сільради. 1933 р. *МІК. Фонди. Документи.* КН-80492.
10. Іваненко В., Романець Н. Голодомор 1932–1933 років на Дніпропетровщині та Запоріжчині. Київ, 2008.
11. Контрактаційний лист засівника колгоспника на здачу збіжжя з урожаю 1932 р. Решетняк М., артіль «Комінтери» Єлизаветівської сільради. 1932 р. *МІК. Фонди. Документи.* КН-80486.
12. Нікілев О. Дніпропетровщина у голодоморні 1932 та 1933 рр. *Чорна сповідь: Кам'янський вимір трагедії 1932–1933 рр.: наукове видання / упор.: Н. Буланова, О. Нікілев.* Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2008. С. 8-21.
13. Присяжнюк Ю. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Український історичний журнал.* 1999. № 3. С. 23–33.
14. Стражний О. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. Київ: Книга, 2008.
15. Чигирин В. Контрасти. Бесемер: літературно-художній збірник. Кам'янське: Вид. ред. газети «Держинець», 1829. С.7–19. *МІК. Фонди. Документи.* КН-4887.
16. Чорна сповідь: Кам'янський вимір трагедії 1932-1933 рр.: наукове видання / упор.: Н. Буланова, О. Нікілев. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2008.
17. Шапочкіна І. Кам'янське у 1918–1930-рр: науковий звіт про роботу в ДАДО. 2008 р. *МІК. Архів. Документи.* Комп'ютерний набір.
18. Яценко Л. Науковий звіт про роботу в ДАДО. 1980-1990 рр. *МІК. Архів. Документи.* Рукопис.
19. Яценко Л. Науковий звіт про роботу в партійному архіві Дніпропетровської області. 1980–1990 рр. *МІК. Архів. Документи.* Рукопис.

Наталія Буланова

Музей історії міста Кам'янське

**ТРИТУЗНЯНСЬКИЙ ОСЕРЕДОК ОУН
ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1943 рр.**

Постановка проблеми. В українській історіографії проблема діяльності оунівського підпілля на теренах Дніпропетровщини актуалізувалася із здобуттям незалежності України. В середині 1990-х рр. з'явилися публікації В. Хобота та Д. Куделі [5], в яких висвітлено діяльність похідних груп, структуру крайового проводу Південних українських земель під час нацистської окупації, боротьбу з окупантами та між групами всередині організації. Дослідники також записали спогади та інтерв'ю від безпосередніх учасників підпілля українських націоналістів на Дніпропетровщині [11]. В працях М. Слободянюка, І. Шахрайчука [10], І. Іванченка [6], Р. Шляхтича [14;15], Ю. Щура [16], що вийшли в подальші роки, розкриті різні аспекти підпільної діяльності оунівців на території Дніпропетровщини, в контексті якої висвітлювалися окремі сюжети з історії підпілля ОУН у Кам'янському, до складу якого з 1938 р. входило Тритузне. Історіографічна лакуна, що склалася у дослідженнях з цієї проблематики, необхідність доповнення галереї оунівців новими постатями, наявність суспільно-політичного інтересу до історії українського визвольного руху, що посилювався під час триваючої російсько-української війни, спричинило появу цього дослідження.

Мета дослідження: на основі документальних та наративних джерел дослідити організаційні особливості та персональний склад тритузнянського осередку ОУН упродовж нацистської окупації 1941–1943 рр.

Виклад основного матеріалу. Дослідники підпілля ОУН констатують, що націоналістична ідеологія під час окупації не отримала масової підтримки «східняків», не зважаючи на те, що на їх долю випали голодомори 1921, 1932-1933 рр. та сталінський терор. Населення на сході України позитивно ставилося до критики німецького окупаційного режиму, але неоднозначно сприймало антирадянську позицію оунівців [13, с. 10].

Однак ситуація на різних територіях не була однозначною. Так, Тритузне під час нацистської окупації, що розпочалася 22 серпня 1941 р., було добре відоме оунівцям як село, де мешкало багато однодумців. Колишній нікопольський підпільник-націоналіст Петро Гнатович Перепада 17 лютого 2003 року в бесіді з дослідником ОУН-УПА Дмитром Куделею згадував: «...між Дніпропетровськом і Дніпродзержинськом село Тритузне – це було повністю наше село. Ми там мали дуже гарних людей, там були і криївки вже, розумієте, у той час. Те, що і на Заході не було ще криївок, а ми вже там мали криївки. Тритузне – було село, де ми могли йти вдень і вночі, коли хочеш... [11]. «Тут, – як зазначав Юрій Судин, – в степовій частині України майже не було більшовицького підпілля, а тому Українське націоналістичне підпілля знаходило цілковито розуміння і підтримку населення» [7, с. 21].

Розбудова підпільної мережі ОУН у Тритузному почалася з появою у місті Кам'янському (за окупаційної влади місту повернули історичну назву) учасників Південної похідної групи, яка рухалися слідом за німецькими військами. Серед них – Степан Держко («Кашенко»), перший окружний провідник ОУН(р) у Кам'янському, діяльність якого була пов'язана і зі створенням осередку у Тритузному [9]. Як «Юрка» або «Олеся» добре знали у Тритузному члена ОУН з 1935 р., політв'язня, учасника Другого Великого Збору ОУН Василя Гададу, родом із Жовківщини, направлено до міста з метою створення осередку. Їх завданням стало організаційне закріплення на окупованій нацистами території, з'ясування настроїв населення шляхом попередньої роз'яснювальної та агітаційної роботи, встановлення осіб, потенційно готових працювати у лавах ОУН; перевірка і підготовка майбутніх членів осередку до вступу та прийом їх у члени організації.

У самому Тритузному знайшлися харизматичні особистості, які сприяли організації осередку. Серед них – колишній очільник комсомольців, поет-початківець Іван Полянський, який познайомився з «західниками» у місті Кам'янському, коли вони роздавали листівки місцевим жителям [4, арк. 26]. Інший чинник, що спричинив зміну світогляду Полянського, це національний гімн «Ще не вмерла Україна», заборонений за радянської влади, який він почув в обласному центрі та у Кам'янському. Не дивно, що за таких обставин І. Полянський відчув себе українцем й з головою занурився в організаційно-пропагандистську роботу, не зважаючи на небезпеку. Разом з «західниками» Полянський проводив серед молоді Тритузного, переважна більшість якої була йому добре знайомою, агітаційно-пропагандистську й просвітницьку роботу, розповідав про історію та культуру України, давав читати історичні повісті А. Кашенка, твори М. Грушевського, націоналістичні листівки. В подальшому це призвело до створення підпільного осередку ОУН у Тритузному навесні – влітку 1942 р., як зазначено у матеріалах слідчих справ.

Разом з тим у «Спецдонесенні про закінчення слідства про групу ОУН з Тритузного, Таромського, Карнаухівки» Управління НКВД по Дніпропетровській області у 1944 р. повідомлялося, що «організація створена наприкінці 1942 р. Мета – підготуватись до збройного виступу проти радянської влади. Завдання: вербування нових осіб з молоді, пропаганда шляхом розповсюдження листівок, придбання зброї, підбір кадрів в УПА. У своєму складі організація мала боївку. Налічувала 46 осіб, з яких 19 арештовані, інші – у розшуку. Склад – молодь 1921–1927 р. н. з родин робітників та колгоспників, за виключенням Артющенка та Ялової, які походили з родин куркулів» [1, арк. 7]. Такі розбіжності у датуванні викликані тим, що оунівці безпосередньо брали участь у подіях, а органи НКВД аналізували на основі зібраних документів.

З прибуттям на Дніпропетровщину Василя Кука, який навесні 1942 року очолив Провід ОУН на Південно-східних українських землях, значно активізувалась агітаційна й пропагандистська діяльність. Тритузнянський осередок отримував у значній кількості націоналістичну літературу, яка поставлялась як із обласного центру, так і з районів. «У селі Тритузному – дві

ланки ОУН, керівники Льога та Полянський. У Таромському була ланка ОУН, учасником якої є Воловик Л. Зв'язок між Тритузним і Карнаухівкою тримався через Луценко Тетяну, а Штефан Ганна мала зв'язок з Воловиком (Таромське). Отримуючи інформацію від Воловика (04), Штефан передавала пакети Чорноморець, від неї до Тритузного (03) через Луценко пакети передавались Льозі. При передачі не дозволялось цікавитися вмістом пакетів» [1, арк. 7], – так у «Спецдонесенні» описана діяльність тритузнянського осередку та зв'язки з навколишніми селами.

Узагальнений портрет тритузнянських оунівців виглядає таким чином: молодь, яка отримала середню освіту або продовжувала навчатися, прагнула знань, не цуралась свого коріння, мріяла розбудувувати вільну від нацистських чи радянських окупантів державу. Наймолодшим у 1941 р. виповнилося 16 років, найстаршій, Мотрі Штепенко – 35.

Серед відомих оунівців Тритузного – Борис Воронін («Юрко», «Ворон»), який очолював боївку, до складу якої входили В. Рапацький та Д. Артющенко. Вони займалися постачанням зброї для ОУН, викрадаючи її у німців. Одного разу вони вкрали радіоприймач у німецькій військовій частині, який передали Полянському.

Звісно, що ця діяльність не лишилася поза увагою гестапо. Починаючи з липня 1943 р., Борис Воронін перебував у розшуку. Йому роздобули документи на ім'я Івана Сука й відправили до Солонянського району, де також діяв потужний осередок ОУН [2]. Кілька разів Воронін, попри ризик арешту, за завданням провідника Чорноярєнка («Шурка») з'являвся у Тритузному для встановлення зв'язку між осередками. Після вбивства німцями Чорноярєнка, «Юрко» став провідником Солонянського осередку й продовжив підпільну роботу.

Під час нацистської окупації у Тритузному було кілька конспіративних квартир ОУН, одна з них знаходилася по вулиці Папаніна біля Довгої балки в будинку, що належав Мотрі Штепенко-Гончар [4, арк. 14-15]. Там бували «західники» «Василь», «Зінько», «Корж», «Юрко», «Лемко», яких господиня знала тільки на псевдо. Вони привозили оунівську літературу, для зберігання якої Полянський з Вороніним вирили у неї в коморі невелику криївку [4, арк. 17, 29]. Ця конспіративна квартира залишалася надійною упродовж всього періоду окупації і навіть після вигнання німців, коли розпочалися репресії, там знаходили прихисток.

У 1943 р. Іван Полянський («Кобзар») став провідником Кам'янської округи замість Василя Гадади, направленою до Кривого Рогу. В цей час пропагандистська робота набула виразних антинімецьких рис. Особливо велику увагу підпільники приділяли протидії відправці молоді до Німеччини, спростовуючи пропагандистські штампи про «рай» для оstarбайтерів.

На початку 1943 року розпочалася підготовка оунівського підпілля до збройного протистояння радянській владі. Оунівцями були «підготовлені бази для роботи в тилу в с. Кринички та в Тритузному, де зберігалися друковані засоби, література», – як сказано в одному зі спецповідомлень НКВД по лінії

ОУН [7, с. 94]. У 1943 р. до Тритузного завезли друкарські шрифти, демонтовані з інших друкарень, й зведено під друкарню спеціальну криївку, де зберігали літературу [8, с. 23–24].

З наближенням радянської армії, ОУН почала готуватися до збройного опору і відправляти молодь до УПА. Основним напрямком маршруту сформованих груп повстанців були райони Чорного лісу на Кіровоградщині та Холодного Яру Черкаської області. Проте далеко не всім через небезпечну дорогу вдалося добратися. 5 жовтня 1943 р. п'ятеро тритузнянських оунівців: Іван Конох, Григорій Гончар, Дмитро Артющенко, Микола Ступак, Володимир Крамаренко вирушили у похід, щоб приєднатися до УПА. Зброї, крім Крамаренка, який мав пістолет «ТТ» радянського лейтенанта Загребіна, ні в кого не було [3, арк. 207]. Всі оунівці мали фальшиві документи, виписані німецькою мовою, про евакуацію з міста Нікополя, а також явку з паролем і рекомендацію обходити Чорний ліс стороною, щоб не зустрітися з партизанами. Але від самого початку між членами групи виникли суперечки та підозри, й учасники походу по черзі повернулися додому.

10 жовтня 1943 р., напередодні вигнання нацистських окупантів, на конспіративній квартирі М. Штепенко відбулася нарада оунівців, серед яких були «західники» й місцеві діячі Іван Полянський та Борис Воронін, про що свідчила на допиті в застінках НКВД Мотря Штепенко [4, арк. 17]. Оунівці отримали завдання вирушати в УПА, щоб уникнути арештів радянськими спецслужбами, або мобілізуватися й намагатися вести пропагандистську роботу серед бійців радянської армії.

Напередодні відступу німців провідник Солонянської округи Борис Воронін провів нелегальне зібрання учасників оунівського підпілля в селищі Тов. Труд й закликав добиратися в УПА, на що зголосилося кілька осіб. У селі Оленівка Солонянського району до них приєднався ще один оунівець з Тритузного – Володимир Рапацький («Чорнота»). У селі Новоселиця-Залужна Літинського району дніпряни зустрілися з «Батьком» – командиром Вінницької Генеральної округи групи УПА-Південь у Вінницькій та Хмельницькій областях Омеляном Грабцем. Володимир Рапацький отримав нове псевдо «Діброва» й потрапив до рою «Чорноморця». Борис Воронін («Юрко Ворон») став ад'ютантом «Батька», а від травня 1944 р. – його заступником. Як один з провідників, він володів секретною інформацією, був ознайомлений з кодами та шифрами для зв'язку з Головним проводом ОУН. Після загибелі «Батька» та розгрому оунівських формувань, Вороніну вдалося вціліти і записатися до радянської армії, де його незабаром заарештували. «Діброва» був заарештований, коли повернувся до Тритузного у квітні 1944 р.

Частина тритузнянських оунівців, виконуючи завдання ОУН, записалися до радянської армії, щоб вести агітаційно-пропагандистську роботу. Серед них – Іван Полянський («Кобзар»), зв'язковий між обласним та Кам'янським проводами ОУН «Зінько», провідник Широківського району Василь Гордієнко. Незабаром після мобілізації І. Полянського заарештував ОКР «Смерш» 46-ї армії. Але йому під час першого допиту вдалося відібрати у конвоїрів трофейний

автомат і втекти. Потім він переховувався на квартирі Мотрі Штепенко, подальша його доля невідома.

Дев'ятнадцятеро тритузнянських оунівців були заарештовані ОКР «Смерш» 46-ї армії упродовж 1943 – 1944 рр. й проходили у слідчій справі № 1392. Згідно з вироком Військового трибуналу військ НКВС від 14 липня 1944 р., винесеному під час судового засідання у місті Дніпропетровську, заарештовані були засуджені на різні терміни каторжних робіт.

Висновки. Отже, підпільний осередок ОУН(р) у Тритузному був створений у 1942 р. внаслідок діяльності учасників похідних груп та місцевих активістів. Оунівці проводили ефективну організаційно-пропагандистську роботу серед мешканців Тритузного, серед яких було багато симпатиків ОУН. Починаючи від 1943 р. тритузнянські оунівці стали готуватися до збройного протистояння з радянською владою: збирали зброю, підготували криївку. Після вигнання нацистських окупантів кілька осіб продовжили боротьбу у лавах УПА.

Бібліографічні посилання

1. Галузевий архів Служби Безпеки України (ГА СБУ, м. Дніпро). Ф. Друкованих видань, спр. 43 «Спецповідомлення по лінії ОУН. 1943–1950 рр.».
2. ГА СБУ, м. Дніпро. Ф. 6, оп. 1, спр. 2719.
3. ГА СБУ, м. Дніпро. Спр. П-24905 у 4-х т. Т. 1.
4. ГА СБУ, м. Дніпро. Спр. П-27515. ДА СБУ м. Дніпро. Спр. П-24905 у 4-х т. Т. 1, арк. 14.
5. Діяльність Організації Українських Націоналістів на Сході України. Зб. ст. / упорядн. П. Хобот. Дніпропетровськ: Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010.
6. Іванченко І. Діяльність похідних груп ОУН на Дніпропетровщині в роки Другої світової війни. Севастополь, 2003.
7. Командир групи УПА «Південь» полковник «Батько» Омелян Грабець у спогадах бойових друзів та родини. Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2001.
8. Ніколаєва Н. Ульяна Крюченко – «Оксана»: Літопис УПА: Серія «Події і люди». Т. 23. Львів, 2013.
9. Рябченко М. М. Держко Степан. Енциклопедія сучасної України. електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: <http://esu.com.ua/article-69310> (Дата звернення: 12.11.2022).
10. Слободянюк М. А., Шахрайчук І. А. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни. Дніпропетровськ: ВКФ «Оксамит-Текс», 2004.
11. Уривок з бесіди дослідника історії ОУН-УПА Дмитра Куделі з колишнім нікопольським підпільником-націоналістом Петром Гнатовичем Перепадою від 17 лютого 2003 року. (інтерв'ю подається зі скороченнями але без редакційних правок із збереженням мовного стилю). URL: <https://kmsk.com.ua/index.php?/topic/25217-%D0%BF%> (Дата звернення: 12.11.2022).
12. Хобот П., Шляхтич Р. Структура крайового проводу Південних українських земель ОУН (р) у роки німецької окупації (1941–1944 рр.). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khobot_Pavlo/Struktura_Kraiovoho_provodu_Pivdennykh_ukrainskykh_zemel_OUN_r.pdf (Дата звернення: 20. 11. 2022).
13. Ходанович О. Військово-політична діяльність похідних груп ОУН на території України в роки Другої світової війни. Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20. 02. 22 / Національна академія оборони України. Київ, 2006. С. 10.

14. Шляхтич Р.П. Ліквідація осередків ОУН на Криворіжжі: агентурні справи «Самостійники», «Державники». *Криворіжжя: погляд у минуле...: матеріали III історико-краєзнавчих читань* / Ред. колегія: Н. А. Печеніна (голова); А. В. Тарасов; Р. П. Шляхтич; В.А. Фінічева (упорядник). Кривий Ріг, 2017. С. 27–33.

15. Шляхтич Р. П. Підпілля ОУН(б) на рудниках Кривого Рогу в роки німецької окупації (1941–1944 рр.). *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. Вип. 3 (13) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Інститут історії України НАН України. Київ, 2016. С. 44–56.

16. Щур Ю. «На грані двох світів»: український націоналістичний рух на Наддніпрянщині (1920–1955 рр.). Запоріжжя: «Просвіта», 2011.

Дмитро Євтушенко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ДМИТРО ІВАНОВИЧ ЯВОРНИЦЬКИЙ У РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Постановка проблеми. Дмитро Іванович Яворницький – видатний український історик, археолог, етнограф, фольклорист, лексикограф, письменник, дослідник історії українського козацтва, музеєзнавець, дійсний член НТШ (1914) та ВУАН (1929), один із фундаторів Обласного краєзнавчого музею ім. О. М. Поля, автор більше ніж 1500 наукових праць. Він один з перших, хто ґрунтовно досліджував історію запорозького козацтва та історію дніпровських порогів. Проте ставлення до його творчості, яка розгорталася у 1880 – 1930 рр. на всіх етапах розвитку історичної науки було вкрай неоднозначно. Навколо його творів виникали дискусії в діапазоні від захвату до повного несприйняття. Причому, якщо жорстка професійна критика лунала насамперед від корифеїв української історичної науки (М. Грушевський, О. Лазаревський та інші), то суто ідеологічні звинувачення висувалися в радянський період. Водночас, не зважаючи на штучно створений ореол мученика і вигнанця, який особливо яскраво візуалізований у надгробному пам'ятнику, Д.І. Яворницький, і в імперській, і в радянській період визнавався оригінальним фахівцем, внесок якого в історичну науку, а особливо у козакознавство ніколи не ставився під сумнів. Зрозуміло, що в різні часи співвідношення крайніх оцінок змінювалося, зміщуючись то в одну, то в іншу сторону, фази крайньої ідеалізації та інструменталізації творчості історика змінювалися короткими періодами зважених оцінок і академічної нормалізації вивчення його спадщини. В цьому розумінні історик зайняв унікальне місце в українській історіографії, місце офіційно визнаного, статусного дисидента від історичної науки.

Мета дослідження. Зважаючи на те, що творчість Д. І. Яворницького усе ХХ ст. знаходилася в колі інтересів вітчизняних істориків, філологів, мовознавців, археологів виникла потреба в експертизі нагромадженого, в тому числі і в радянський час, історіографічного масиву.

Виклад основного матеріалу. Радянський період історіографічного освоєння спадщини Д. І. Яворницького, в залежності від обраних критеріїв, можна розташувати в різних класифікаційних координатах. Якщо критерієм обирається зміна суспільно-політичних систем, то радянський час освоєння спадщини історика (1918–1991) представляє собою цілісний етап, що знаходиться між дореволюційним та сучасним. Якщо ж використовувати для періодизації теорію історіографічного образу, то радянський період буде розділений на прижиттєвий (1880-ті – 1940), мемуарний (1950 – 1960-ті) та історіографічний – (1970-ті – 1991).

Якщо розглядати прижиттєву історіографічну долю ученого, то вона може бути поділена на два великих і хронологічно майже рівні етапи: дореволюційний (1880–1910-ті) та радянський (1920-ті – 1940). Обидва вони були дуже нестабільні за рівнем та характером і нагадували синусоїду, на якій можна виокремити своєрідні піки спалаху інтересу до творчості та особи Дмитра Івановича. Перший такий пік припав на 1890-ті рр. і був викликаний його бурхливою та результативною науково-історичною творчістю, вершиною якої став вихід тритомної монографії «Історія запорозького козацтва». В різноманітних виданнях з'являлися численні рецензії та відгуки на наукову продукцію історика, зав'язалися палкі дискусії як навколо статей і книжок, так і навколо тем, піднятих у творах Д.І. Яворницького. Другий пік уваги до постаті і творчості історика був пов'язаний не стільки з його науковою, скільки з громадською активністю і чітко локалізується у 1913 р. Він пов'язаний із рішенням регіональної громади святкувати 30-ти річний ювілей початку науково-літературної діяльності Дмитра Івановича. В 1913 р. з'явилася низка статей присвячених ювіляру, авторами яких були такі авторитетні гуманітарії як Д. Дорошенко, Я. Новицький, В. Строменко, М. Сумцов. Були проведені пишні публічні ювілейні заходи, які широко висвітлювалися у пресі. У перебігу святкувань за Д. І. Яворницьким в публічній сфері остаточно утвердився образ «козацький батько», інтелектуального символу Катеринослава, засновника крайового музею. Цей образ закріпила брошура О. Г. Авчинникова «Профессор Дмитрий Иванович Эварницкий: К 30-летию литературно-ученой деятельности», що вийшла у 1914 р.

Третій злет популярності Д. І. Яворницького припав на 1920-ті рр. На відміну від попередніх етапів прижиттєвого історіографічного періоду він викликаний успішною і результативною інтеграцією ученого до науково-освітніх та архівно-музейних структур нового режиму. На початку радянського періоду Д. І. Яворницькому вдалося закріпити та зміцнити набутий раніше імідж. Він став професором Катеринославського університету, очолював Дніпропетровську науково-дослідну кафедру в структурах Всеукраїнської Академії наук та Обласний держархів, залишився керівником Обласного історичного музею, очолював створювану під егідою ВУАН Дніпрогесівську археологічну експедицію. Наукова громадськість та влада високо оцінювала внесок Д. І. Яворницького у розвиток історичної науки в Україні. Він був обраний членом-кореспондентом (1924), а згодом і академіком (1929) ВУАН.

Проте, неминучий конфлікт ученого старої школи з радянською владою, в ході якого на нього навішувалися загрозливі звинувачення у «буржуазному націоналізмі» та співпраці з контрреволюційними організаціями [3, с. 33–45], не зважаючи на дуже драматичні обставини, в цілому завершився успішно для академіка, який не був притягнений до відповідальності, зберіг свій академічний статус, майно та авторитет.

Намагання представити звільнення Д. І. Яворницького з історичного музею виключно як репресії та переслідування національно орієнтованого історика, суттєво спрощують ситуацію. Не береться до уваги, що в цей час історик виповнилося вже 86 років і, зрозуміло, що його наукова та адміністративна активність не могла відповідати належному рівню в процесі радянської модернізації музею. Окрім того, цей конфлікт може інтерпретуватися і як конфлікт поколінь, людей різних цінностей та ідеалів.

Властива Д. І. Яворницькому відверто аполітична позиція, декларована його життям і творчістю наукоцентричність, не зважаючи на певні зіткнення з владою та ідеологічний тиск, дозволили ученому не лише уникнути наприкінці свого життя долі багатьох колег, але й потрапити до переліку тих, чиє ім'я та творчість стали предметом використання в рамках радянської історичної політики. Значною мірою цьому сприяла сама тематика творів Д. І. Яворницького. Справді, драматична та складна історія козацтва надається й сьогодні для активної інструменталізації різними політичними, державними та громадськими інституціями.

Визнанням радянською владою видатного наукового і громадського значення історика став Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про увічнення пам'яті академіка Д. І. Яворницького» від 11 жовтня 1940 р., відповідно якого його ім'я було присвоєно Дніпропетровському історичному музею. Відразу після війни 18 липня 1946 р. виконком Дніпропетровської обласної ради прийняв рішення про відкриття філіалу історичного музею в будинку академіка [2, с. 58–60]. Не зважаючи на певні складнощі, під час «відлиги» 18 липня 1964 р. було відкрито меморіальну кімнату-музей і встановлено меморіальну дошку. Хоча на початку 1970-х рр. меморіальний музей був закритий, він був реставрований і відкритий знову 3 листопада 1988 р. Його унікальність для культурного та наукового простору Дніпра в тому, що він є не тільки одним з невід'ємних пунктів екскурсійної привабливості Дніпра, а й унікальним не лише для України будинком-музеєм історика.

Дослідження життя і творчості Д. І. Яворницького в 1940 – 1960-х практично не відбувалося. З кінця 1950-х рр. висвітлення цих сюжетів поступово перемістилося на сторінки міської періодики, путівників, енциклопедичних видань.

Справжня активізація наукового інтересу до творчості ученого припадає на кінець 1960 – початок 1970-х рр. Саме тоді вийшли спогади І. М. Шаповала, бібліографічний покажчик з передмовою І. Гапусенка, романи О. Гончара «Людина і зброя», «Собор» та «Циклон», О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу» та інші. У 1970 р. з'явилась стаття Л. Москвич «Ленінське ставлення

до спадщини минулого (на прикладі видатних істориків АН УРСР)». Видатними істориками, що стали на шлях будівництва соціалістичної культури, були обрані А. Кримський, О. Левицький, Д. Багалій та Д. Яворницький.

У 1972 р. була опублікована перша наукова монографія присвячена Д.І. Яворницькому. Її автор М. Шубравська проаналізувала здебільшого етнографічні та фольклористичні праці академіка, розглянула його життєвий та творчий шлях, ввела до наукового обігу низку невідомих досі джерел опублікованих джерел.

Але, як це сталося і з іншими українськими науковцями, яких ще на початку 1970-х залучали до «пантеону» видатних істориків, стосовно Д. І. Яворницького до середини 1980-х рр. відтворювали стару критику щодо ідеалізації історичного минулого та «нерозумінні ролі класів й класової боротьби у період феодалізму».

З другої половини 1980-х рр. в умовах перебудови та пізньорадянської історичної відлиги розпочинається історіографічна реабілітація старих українських інтелектуалів. Одним з перших був Д. І. Яворницький. Його праці перевидавалися як у журнальному форматі, так і у вигляді монографій, наукових статей, популярних нарисів. Так, у 1989 р. була перевидана книга Д. І. Яворницького «Дніпрові пороги». У передмові до неї О. Гуржій зазначав, що не всі праці ученого витримали випробовування часом, а отже «потребують критичного ставлення і відповідних уточнень» [1, с. 287].

Висновки. Отже наприкінці радянського часу до суспільного обігу був повернутий той публічний образ І.Д. Яворницького, який склався на початку радянського етапу, образ самовідданого, дещо дивакуватого історика-музейника, фахівця, залюбленого в своїх козаків, образ пафосний, цілком позитивний і дещо глорифікований. В суспільному просторі такий образ сприяв мобілізації істориків-краєзнавців, захисників пам'яток культури, заохоченню до освоєння національної історії та культури, створив сприятливу інтелектуальну атмосферу для плідного наукового освоєння наукової спадщини Д. І. Яворницького.

Бібліографічні посилання

1. Гуржій О. І. Людина, повна любові і знань. *Яворницький Д. І. Дніпрові пороги. Географічно-історичний нарис*. Дніпропетровськ, 1989. С. 5–9.
2. Коваленко О. Б. Неопублікована автобіографія Д. І. Яворницького. *Питання вітчизняної та зарубіжної історії*. Чернігів, 1991. С. 58–60.
3. Ченцова Н. В. Д. І. Яворницький як історик Нової Січі. *Проблеми історіографії та джерелознавства історії України*. Дніпропетровськ, 1991. С. 33–45.

Олег Журба, Ілля Платонов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СУЧАСНОЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ/ДНІПРОВСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ НА СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»

Постановка проблеми. Історія української історичної науки, представлена у вузівських підручниках та монографіях має декілька характерних рис, які викликають запитання і збуджують дискусії [4; 6–8]. Однією із таких ознак є репрезентація історіографічного процесу як гомогенного явища, яке виникало, формувалося і розвивалося як нероз’ємна цілісність із часів Давньої Русі до наших днів.

На наш погляд, одним із значимих резервів у розширенні дослідницької оптики можуть стати регіональні підходи, спрямовані на пошуки особливостей історіографічних регіонів (ареалів, просторів, професійних спільнот, історіографічних цехів) [1–3; 5; 9]. Ефективним інструментом для вирішення таких завдань є застосування різноманітних «пізнавальних шурфів», одним із яких може бути професійна преса (журнали, збірники, альманахи). Вона яскраво репрезентує різноманітні проблемно-тематичні, часові, дисциплінарні, методологічні, кадрові пріоритети певного професійного співтовариства, способи і напрямки його комунікацій.

Метою дослідження стало виявлення особливостей історіографічної ситуації в цеху професійних дніпропетровських істориків, відображеної на сторінках провідного вітчизняного історичного періодичного видання. Аналіз публікацій «Українського історичного журналу» (далі – УІЖ) може бути корисним і для вивчення історії власне самого журналу, який яскраво і адекватно репрезентує всю складність і різнобарвність явища сучасної української історіографії.

Виклад основного матеріалу. Серед усього різноманіття вітчизняної історичної періодики УІЖ займає особливе місце. Він має статус головного друкованого органу двох академічних установ (Інституту історії України та Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України) і за частотою виходу (6 випусків на рік) та за сформованим за 65 років існування реноме, по праву вважається офіційним лідером серед аналогічної фахової продукції.

Базовим критерієм для відбору статей став саме ступінь їхньої аналітичності. До уваги бралися лише оригінальні дослідницькі тексти сучасних істориків, які, як правило, не властиві таким структурним частинам журналу як «Хроніки», «Ювілеї», «Листи до редакції», «Рецензії та огляди», «На допомогу викладачам історії», «Міжнародне співробітництво», «Історіографічна класика» та деякі інші. Водночас інколи робилися й деякі винятки, якщо рецензії або ювілейні тексти носили аналітичний характер, де автори не лише анонсували

нову публікацію, або віншували своїх попередників або колег, а й створювали наукову дискусію, висловлювали і відстоювали власні ідеї і концепції.

Основним поняттям у термінологічному словнику роботи став «регіон». В сучасній історичній науці під цим зазвичай розуміють частину цілого, що відрізняється від інших сукупністю стійких особливостей – географічних, соціально-економічних, історико-культурних, суспільно-політичних, інтелектуальних, нарешті, історіографічних.

Визначення просторових рамок спиралося на уявлення про стійку регіоналізацію у процесі пошуку і формування цілісного явища української історичної науки. Ми виходили із уявлень про специфіку регіональних історіографій як невід’ємну частину культурного ареалу, фактору, що утворює специфіку місцевого інтелектуального ландшафту.

Ми обрали формальний критерій, розпочинаючи свої обрахунки із першого номеру УІЖу за 1992 р. Проте, розглядаючи наповнення журналу крізь регіональну оптику протягом майже 30 років, ми не ставили задачу виявляти динаміку репрезентації регіонального, а сприймали цей період в його історіографічній статистиці, тобто як цілісну історіографічну ситуацію.

Говорячи про представлення сучасної дніпропетровської/дніпровської регіональної історіографії на сторінках УІЖу, то необхідно відмітити, що з 1992 по 2022 рр. було виявлено 33 статті. Більшість з них (29) написані одним автором, три – двома, одна – трьома авторами. Загалом свої тексти надрукували 11 науковців. Кількісна ієрархія виглядає так: Т. Литвинова – 5 статей, О. Шляхов – 5, С. Світленко – 2, О. Слісаренко – 2, О. Журба – 2, інші – по одній.

Абсолютним інституційним лідером публікацій в УІЖі став історичний факультет ДНУ ім. О. Гончара (81 %, 26 статей). Інші науково-освітні осередки представлені по одному автору (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Придніпровська академія будівництва та архітектури, Національний металургійний університет, Дніпровський національний університет залізничного транспорту, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Університет митної справи та фінансів, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»). Проте, варто зазначити, що всі дніпропетровські автори (за винятком В. Савчука) були вихованцями історичного факультету ДНУ.

Хронологічна динаміка публікацій характеризується наростанням їх кількості та значною перервністю. Без жодної дніпропетровської статті УІЖ виходив у 1996, 1998–2001, 2011, 2016, 2018 та 2019 рр. У першому десятилітті (1992–2002) було надруковано 9 статей, в другому (2003–2012) – 10, а в третьому (2013–2022) – 14. Серед причин збільшення присутності дніпровських авторів в УІЖі не лише нарощування наукового потенціалу, але й неоднозначне за своїми наслідками переформатування простору фахової історичної періодики. Воно призвело до ліквідації, або втрати статусу численними науковими збірниками історичного факультету, та до різкого скорочення фахових видань, особливо категорії А, публікація в яких всіляко стимулюється запровадженими Міністерством освіти та науки ліцензійними вимогами. За таких обставин

потрапляння до УІЖу, який зареєстрований у наукометричній базі Web of Science набуло для науковців особливо бажаного значення.

Важливим якісним параметром, що визначав професійне обличчя дніпровського цеху істориків стали проблемні пріоритети. Нами були виділено 6 таких проблемно-тематичних груп (див. табл. 1). Дніпровські історики безумовну перевагу віддавали студіям з інтелектуальної (13), соціально-економічної (8) та воєнно-політичної історії (6).

Таблиця 1. Проблемні пріоритети публікацій

Воєнно-політична історія	Інституційна історія	Національно-визвольний рух	Культурний рух	Інтелектуальна історія	Соціально-економічна історія
6	2	2	2	13	8

Серед хронологічних пріоритетів (див. табл. 2) завдяки роботам, насамперед О. Шляхова та С. Світленка, найповніше представлений період бурхливих модернізаційних процесів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (загалом 11 статей), а завдяки працям Т. Литвинової, О. Журби та О. Посунько – час інкорпорації українських земель до структур Російської імперії другої половини ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. (8).

Таблиця 2. хронологічних пріоритети публікацій

ІХ – перша половина ХІV ст.	Друга половина ХІV – перша половина ХVІІ ст.	Друга половина ХVІІ – перша половина ХVІІІ ст.	Друга половина ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.	Друга половина ХІХ – початок ХХ ст.	ХХ – початок ХХІ ст.
–	3	4	8	11	7

Отже, проведений аналіз продемонстрував, що наукове обличчя цеху дніпровських істориків, так як воно оформлювалося на сторінках УІЖу, визначають студії з інтелектуальної (39%) та соціально-економічної історії (24%), а також перевага досліджень з історії дорадянської доби (28 статей, 85%). Серед хронологічних специфік відзначимо повну відсутність публікацій з ранньої вітчизняної історії, а також відчутну перевагу праць в діапазоні другої половини ХVІІІ – початку ХХ ст. (19 статей), що складає 58% від загальної кількості публікацій.

Висновок. Ми усвідомлюємо, що кількісні підходи в історіографічних студіях мають серйозні обмеження, бо поза увагою залишається змістовний аналіз наукового доробку, його контекстуальність, неповторні особливості творчої лабораторії та особистостей істориків. Водночас, запропонований нами метод здатен визначити загальні риси інтелектуального обличчя історіографічних регіонів як цілісних історико-наукових явищ та параметри їхнього сукупного потенціалу.

Бібліографічні посилання

1. Верменич Я. Поняття «регіональна історія» як структурна модель територіальних досліджень. *Регіональна історія України*. Київ, 2008. Вип. 2. С. 9–28.
2. Журба О. «Національне» та «регіональне» у модерних репрезентаціях історії українського історіописання. *Український гуманітарний огляд*. К., 2013. Вип. 18. С. 9–50.
3. Журба О. Проблеми історіографічного районування та пошуки регіональних ідентичностей. *Регіональна історія України*. Київ, 2008. Вип. 2. С. 47–58.
4. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. К., 2012. 512 с.
5. Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія. *Регіональна історія України*. Київ, 2007. Вип. 1. С. 205–220.
6. Колесник І. Українська історіографія (XVIII–початок ХХ ст). Київ, 2000, 256 с.
7. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ, 2013. 566 с.
8. Коцур В., Коцур А. Історіографія історії України. Чернівці, 1999. 520 с.;
9. Попова Т. Историко-географический процесс в региональном измерении: подходы и понятия. *Историко-географічні дослідження в Україні*. 2004. Вип. 7. С. 290–324.

Яна Мельник

Музей історії міста Кам'янське

УКРАЇНСЬКА ТА РОСІЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: АНАЛІЗ МУРАЛІВ ЯК ОСОБЛИВОСТІ МІСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Постановка проблеми. Особливої гостроти тема національної ідентичності набуває у часи соціальних катастроф, як-то революція чи війна. Українське суспільство нині перебуває в умовах кристалізації національної ідеї та ідентичності, що формувалися упродовж декількох століть, і є необхідною умовою для подальшої розбудови та розвитку країни. Це питання перебуває і перебувало у сфері наукового інтересу багатьох дослідників (Я. Грицак, Н. Яковенко, С. Плохій, Т. Воропаєва, а також М. Драгоманов, В. Липинський, І. Франко, Є. Маланюк та ін.). В умовах війни з Росією, зокрема й інформаційної, на протипагу російським пропагандистським псевдоісторичним тезам, існує потреба вести боротьбу з міфологемами, а транслявання суспільству результатів фахових досліджень має бути одним із пріоритетних завдань сучасної науки, однак виклад інформації бути доступним для широкого загалу. Тому і виникла ідея на прикладі міського мистецтва, так званого стріт-арту, однією з популярних форм якого є мурал-арт, що несе у собі не лише естетичне, практичне, але й соціально-культурне значення, дослідити відмінності між українською та російською ідентичностями.

Мета дослідження – порівняльна характеристика української та російської ідентичностей на матеріалі такого мистецького явища як мурал. Дослідження базується на аспектному підході, оскільки, перш за все, науковий інтерес представляє не так мистецька складова явища муралу, як його репрезентативний історико-психологічний аспект.

Виклад основного матеріалу. Як влучно висловився історик Геннадій Казакевич «етнічна ідентичність рідко буває чітко окресленою й слугує

насамперед для підкреслення відмінностей від інших етнічних спільнот, а не для констатації подібності всередині спільноти» [8]. Ідентичність може проявляти себе в різних сферах людського існування, але найяскравіше вона відображається у мистецтві, зокрема образотворчому. Через мистецтво відбувається комунікація крізь час і простір, відтворення світогляду різних культур і епох [11, с. 381].

Мурал – це продукт вуличного мистецтва, що виник із техніки графіті та доволі швидко посів місце незалежного і самостійного виду мистецтва. Муралом називають створену на стінах будівель масштабну композицію, що несе певну ідею, має естетичну цінність та значущість [3, с. 80]. Поняття «муралізм» виникло у 1920-х роках у Мексиці після революційних подій, коли Дієго Рівера, Давид Альфаро Сікейрос і Хосе Клементе Ороско «поєднали класичну монументальність європейських фресок з народними елементами та революційним змістом» [2, с. 66]. На відміну від класичних видів мистецтва, мурал відкритий для вільного перегляду, з чого випливає його важлива ознака – взаємодія з великою кількістю глядачів, і, відповідно, вплив на соціум. Варто відзначити і зворотній напрям, за якого муралісти можуть розглядатися як відображення настроїв у суспільстві та певних ціннісних орієнтирів.

Задля уникнення закидів у перекручуванні трактувань та спекуляції фактами до розгляду бралися лише муралі українських і російських митців як носіїв відповідно української або російської ідентичності.

Проаналізувавши сотні зображень українських і російських муралів, було виділено дві антагоністичні пари, які найяскравіше ілюструють відмінності між українською та російською ідентичностями. Це пара «свобода – несвобода» та пара «майбутнє – минуле», що сутнісно впливають одна з одної.

Якщо ми торкнемося проблеми формування української ідентичності, то, за словами історика Ярослава Грицака, неминуче нам доведеться звернутися до періоду козаччини, адже саме з цим часом пов'язані початки України [7, с. 4]. Також історик зазначає, що найвиразніше ідентичність виникає на пограниччі, а місце, де постало козацтво, – це пограниччя між Річчю Посполитою, Московським царством та Османською імперією. Тут і почалося формування сучасної України. Знаходження на західній політичній орбіті уможливило творення козаками своєї держави, адже незважаючи на боротьбу з поляками, українські козаки наслідували їхній політичний устрій, який по суті був демократичним. Так поставала основа для майбутнього козацького міфу, що й досі є однією з основних ідентифікаційних складових української самосвідомості, бо тримається на колективній пам'яті про славне минуле, вільних і нескорених людей пограниччя – козаків. Сергій Плохій зазначає: «Хоча українсько-малоросійська самосвідомість цього періоду не претендувала на всі сучасні українські землі, вона заклала підвалини модерної української ідентичності і забезпечила її легендами, мітами й символами, що стануть незамінними засобами національних будителів ХІХ ст.» [10, с. 394].

Влучно ж про ілюзорну сусідську спільність українців та росіян писала Віра Агеєва: «Україна і Росія розвивалися у полі тяжіння різних політичних

культур і традицій; післямонгольська північно-східна Русь не толерувала й не приймала вартостей, принесених книжниками Києво-Могилянської академії, як не хотіла визнавати та потверджувати шляхетські права й свободи, яких добивалися українці» [1, с. 17]. А у своєму «Нарисі історії України» Я. Грицак зауважує, що традиційною особливістю російського політичного режиму було те, що в ньому держава була усім, а суспільство – нічим [6, с. 185].

Тобто можна зробити висновок, що для українців-козаків свого часу особиста свобода трансформувалася у свободи політичні, тоді як у росіян імперська свідомість породила культ царя, вождя, президента, з чого відповідно випливає низький рівень вільнодумства та критики влади.

Мурали ілюструють дані тези досить яскраво. Однозначною візитівкою російського пієтету до влади є мурали із зображенням Владіміра Путіна. Такі мурали створені у Москві, Санкт-Петербурзі, окупованому Криму. Стосовно муралу в Севастополі, створеному у 2016 році, варто відзначити, що на ньому Путін ніби тримає в руках спіраль ДНК російського народу, розмальовану кольорами російського прапора. Таким чином, символічно стверджується його повний контроль над росіянами та їхньою свідомістю.

Натомість в Україні знаходимо безліч муралів, що прославляють ідеал свободи. Наприклад, мурал у Кропивницькому «Україна – це свобода», на якому художник-переселенець з Донбасу, член НСХУ Олександр Брітцев зобразив Україну в образі статуї Свободи в жовто-синій гамі. Ще більш показовим є мурал у Рівному «Красавиця терпіти не буде», який звучить відповіддю на відомі слова Путіна. Також в різних містах України створені мурали з центральним образом пташки у вільному леті як символу свободи. Наприклад, у 2022 році в Ужгороді був створений мурал, на якому зображена синичка з колосками та гілочкою калини.

З відчуття свободи-несвободи випливає інше твердження, що ілюструє готовність нації до змін або, навпаки, «зацикленість» на своєму минулому. Влучно сказав Я. Грицак: «Як і Росія, Україна застрягла у своєму минулому. Але на відміну від Росії, вона продовжує зі своїм минулим боротися» [6, с. 597]. Безперечно, війна з Росією прискорила ці процеси, засвідчила бажання українців боротися із застарілими штампами, стереотипами та комплексом меншовартості, що лишилися нам у спадок від СРСР.

Кандидат психологічних наук Тетяна Воропаєва у своєму аналізі результатів багаторічної роботи Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка зазначає, що «дослідження виявили антиколоніальну й антиімперську мобілізацію громадян України, яка спостерігалась упродовж трьох революцій в Україні (Студентської революції на граніті, Помаранчевої революції та Революції Гідності)» [4, с. 248].

У Росії ж складність пострадянського транзиту, супутні йому кризові явища в економіці, політиці і тотальна корупція дискредитували намагання російських лібералів у 1990-х роках демократизувати Росію. Як наслідок сталася глибока криза ідентичності. Російські ідеологи шукали різні шляхи побудови нової ідентичності для росіян, але врешті перемогла ідея «неоевразійства» О.

Дугіна, основою якої стало розуміння Росії як континентальної імперії. Тож у 2000-х роках термін «русский мир» входить до офіційної риторики російської влади. Його опорами називаються православ'я, російська мова і культура, спільна історична пам'ять. На цьому тлі особливо яскраво зазвучала антизахідна риторика [9, с. 92].

Росіянин Сергій Мєдведев у своїй праці «Русский ресентимент» пише: «Ресентимент – це ненависть раба до всього, де йому ввижається свобода», а російська соціолог Марія Снеговая називає безпрецедентно високий рейтинг Путіна у 2014 році (87%) «невротичною реакцією росіян на власну неспроможність», пошук «єдиної і сильної Росії», яка дала б втраченим і роз'єднаним людям почуття спільності і приналежності до «великої нації» [цит. за 5].

Одними із важливих «скріпів», що мають об'єднувати російське суспільство, є міфологізація і героїзація подій і учасників Другої світової війни, вірніше «Великой Отечественной», та сакральне значення дня Перемоги, 9 Травня. Небажання критичного перегляду історії цієї війни та вироблення нових підходів, калькування старих радянських штампів, культивування у населення ностальгічних настроїв, – це сучасні російські реалії. Показовими щодо цього є мурали, створені за державною програмою до 75-ї річниці Перемоги у війні. Такі мурали створювалися десятками в різних містах Росії (Москві, Санкт-Петербурзі, Сочі, Астрахані, Самарі, Краснодарі, Магнітогорську, Смоленську, Новоросійську, Подольську, Череповці, Югрі та ін.) та окупованому Криму. Майже всі вони створені у стилістиці радянського плакату з використанням відповідних атрибутів – червоного прапора, гербу СРСР, георгіївської стрічки. Важливою складовою російської пропаганди у цьому питанні є непоодинокі зображення поруч з ветеранами-героями війни дітей. Таким є мурал у Красногорську Московської області, на якому зображений дідусь і дівчинка у пілотці і з георгіївською стрічкою, що схилила голову перед ветераном. Тобто поруч зі вшануванням пам'яті відчувається мотив наслідування юним поколінням подвигів героїв, тобто моральної підготовки молоді до майбутньої боротьби з «ворогами», якими нині є українці. Як приклад, мурал у Якутську, створений у 2022 році в рамках всеросійської патріотичної акції «Граффити Защитник», зображує Героя Радянського Союзу поруч з юнармійцем. Тому видається, що перемога у війні сприймається в Росії як найбільше досягнення за всю історію існування держави.

В Україні спостерігаємо іншу ситуацію. Маємо чудовий мурал у Івано-Франківську, що називається «Гуцулка з ноутбуком», створений Юрієм та Мартою Пінчук у 2018 році, що несе у собі ідею зустрічі минулого і майбутнього. Або традиційна козацька чайка, зображена на будинку на Мануйлівському проспекті у Дніпрі теж ілюструє зв'язок поколінь, адже автор, Ігор Матроскін, на вітрилах чайки зобразив тризуб. З історичною пам'яттю про козаків пов'язаний і мурал у Кам'янському, створений вуличним художником Тимуром Левченко. Ці твори доводять, що для українців пам'ять про минуле не тотожна сліпому наслідуванню, вона є джерелом досвіду і нових ідей.

Таким чином, розгляд муралів засвідчив діаметрально протилежні особливості української та російської ідентичностей, які ламають стереотипи про «адін народ» та спільну культурну платформу українців та росіян.

Бібліографічні посилання

1. Агеева В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. Київ: Віхола, 2022. 360 с.
2. Батенко А. Мурал-арт як складова культурного простору міста. *Українські культурологічні студії: збірник наукових праць* / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2020. №2. С. 65–68.
3. Бітаєва Г. Мистецтво муралу як динамічне художнє явище сучасного українського соціуму. *Художня культура. Актуальні проблеми* / ІПСМ НАМ України. 2022. Вип.18. Ч. 1. С. 79–86.
4. Воропаєва Т. Трансформації колективної ідентичності громадян України: інтегративний аналіз. *Молодий вчений: наук. журнал*. Херсон: Гельветика. 2020. № 12 (2). С. 244–250
5. Гриневиц В. Російський ресентимент: росіяни в пошуках власної ідентичності. *Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис*. 2016 URL: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/russian-identity> (дата звернення 14.01.2016)
6. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX ст. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
7. Грицак Я. Комаров О. Шлях становлення української ідентичності. Запоріжжя: Платформа спільних дій, 2021. 35 с. URL: <http://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/shlyah-stanovlennya-ukrayinskoji-identychnosti> (дата звернення 31. 08. 021).
8. Казакевич Г. Ідентичність етнічна. *Історія в термінах і поняттях. Довідник*. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Істор. факультет / за заг. ред. д-ра іст. наук, проф. Т. В. Орлової. Київ, 2014. С. 338–339.
9. Литвиненко О. Політичний і культурний аспекти аналізу сучасної російської цивілізаційної ідентичності. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. №1(75). С. 81–94.
10. Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі. Київ: Критика, 2015. 445 с.
11. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

Олена Коломоєць

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Постановка проблеми: запровадження інформаційних технологій у освітянську практику, зокрема й у викладання історії, визначається двома основними чинниками. Перший з них – технічна можливість застосування інформаційних технологій. Під нею ми розуміємо оснащення навчальних закладів сучасним обладнанням, зростання можливостей персональних мобільних гаджетів, доступність швидкісного інтернет-з'єднання та

мультимедійних матеріалів у мережі Інтернет, удосконалення пошукових механізмів. Другим чинником є зміни у сприйнятті інформації сучасною людиною. Інформація сприймається дозовано (так званий принцип кліпового мислення), утримати увагу можна за рахунок переваги візуальної (мультимедійної) складової перед вербальною. Текст має стати мультимедійним, тоді його обсяг може бути значним (в журналістиці це називають лонгрід). До того ж в інформаційному середовищі (інфосфері) відбувається постійна боротьба за увагу людини. Цю боротьбу виграє найбільш компактна, ємна та зрозуміла форма подання інформації, що визначається зворотнім зв'язком від споживача. В цих умовах освітня сфера змушена конкурувати із індустрією розваг, використовуючи інструментарій останньої для своїх завдань.

Мета дослідження: проаналізувати сучасний стан та перспективи застосування інформаційних технологій у викладанні історії України.

Виклад основного матеріалу. Традиційним у викладанні історії України стало використання різноманітної наочності у електронному форматі (показ зображень, відеороликів, презентацій), інтерактивних елементів (в тому числі тестових завдань та різноманітних ігор), віртуальних екскурсій. Останнім часом впроваджуються також технології BYOD (Bring Your Own Device), тобто на уроці учні використовують власні смартфони для навчальних онлайн-ігор, тестів, створення «хмар слів», інтелектуальних (ментальних) мап, відтворення мультимедійних файлів, сканування QR-кодів у підручниках, пошуку інформації у мережі Інтернет і створення міні-проектів (наприклад, імітацій сторінок історичних діячів у соцмережах Facebook чи Instagram) [1].

Дотепер новими ми могли вважати переважно способи організації інформації, які було б важко чи недоцільно реалізовувати без застосування інформаційних технологій. Наприклад, ментальні мапи набули популярності ще у 1970-х рр., після появи книги Тоні Бьюзана «Use your head» (1974) і телепрограми з тією ж назвою на британському телебаченні [4]. Комп'ютерні технології лише дозволили створювати мапи швидше і модифікувати їх стільки разів, скільки це знадобиться. Створення хмар слів (термінів, понять, географічних назв, прізвищ) із виділенням кольором або ж розміром шрифту тих, що трапляються найчастіше, без комп'ютера було б настільки копінтим завданням, що це переважило б будь-який корисний ефект. Переходи за QR-кодами дозволяють економити час на уроці, оскільки без них довелося б вручну вводити посилання (хоча сервіси скорочення посилань, подібні до TinyURL, існують вже понад 20 років) або ж користуватися пошуковими системами [3]. Поза сумнівом, інтерактивні ігри, вікторини, тести лише урізноманітнили процес перевірки знань, зробили його більш динамічним, але не змінили принципово.

Технологією, що, як прогнозують фахівці, вже скоро буде використовуватися у найрізноманітніших сферах життя, є генерація текстів та зображень за допомогою штучних нейронних мереж (нейромереж). Сам механізм нейромережі був розроблений ще наприкінці 1940-х рр. Дональдом Хеббом, який вивчав роботу людського мозку [2, с. 102]. Нейромережі являють собою не просто величезні систематизовані бази інформації, а й інструменти, які

дозволяють мережі навчатися та створювати (генерувати) новий контент. Генерація здійснюється практично миттєво, хоча існують певні обмеження, які встановлюються конкретним ресурсом. Використання нейромереж здійснюється, як правило, через створення текстового опису бажаного результату, подібного до звичайного пошукового запиту. У випадку нейромереж, що генерують тексти, цей процес подібний до звичайного спілкування, коли мережа «підтримує розмову» з користувачем.

У викладанні історії це відкриває широкі можливості. Наприклад, за допомогою нейромережі DALL·E 2 можна згенерувати зображення із зайвими елементами і запропонувати учням самостійно їх відшукати [6]. Також можна демонструвати на одному і тому ж зображенні різні мистецькі стилі, створювати колажі. Слід зазначити, що зображення, створені нейромережами, поки що мають певні характерні вади. Наприклад, портретна схожість навіть найвідоміших історичних діячів є досить умовною. Згенероване зображення може мати зайві елементи, і це особливо стосується запитів щодо складних механізмів і пристроїв. Також задля оптимального ефекту запит має бути сформульований англійською мовою.

Можливості нейромереж, що здійснюють генерацію текстів, теж надзвичайно широкі. Задавши основні параметри (наприклад, історичні факти, які мають фігурувати у тексті, або ж певних осіб), можна отримати текст, стилізований під історичну працю чи історичне джерело, який потім можна використати для аналізу, пошуку фактичних помилок, з'ясування можливого автора псевдодокументу тощо. Мережа ChatGPT дозволяє формулювати запити багатьма мовами, в тому числі й українською [5]. Запити можна корегувати багато разів, додаючи і вилучаючи з тексту необхідні елементи. ChatGPT може знаходити цитати з художніх творів чи історичних джерел або ж встановлювати автора за цитатою. Також вона здатна генерувати тексти з декількома точками зору на одну й ту ж проблему із їх порівнянням або ж декілька текстів із різними точками зору.

Чимало можливостей відкриває здатність ChatGPT генерувати біографії осіб, яких ніколи не існувало у реальності. Наприклад, за запитом на створення біографії жінки на ім'я Сара, яка народилася у Львові в 1914 році, буде згенеровано текст із згадкою про Другу світову війну, гітлерівські концтабори та еміграцію до Ізраїлю. ChatGPT може створювати тести на задану тему із довільною кількістю питань, варіантами відповідей та ключами.

Нейромережа може створювати списки книг, творів мистецтва певної доби або ж об'єднаних певною тематикою. Можливо задати низку параметрів, яким має відповідати підбірка. Таким чином у майбутньому можна буде добирати, наприклад, варіанти для тестових завдань або ж використовувати списки як рекомендації. Перспективною видається можливість створення списків, що вимагають залучення декількох джерел інформації. Наприклад, перелік декількох картин одного автора, створених у певний період часу, із назвами музеїв, де вони зберігаються.

Водночас, інформація, подана нейромережею, найчастіше сповнена помилок і вимагає перевірки. Наприклад, у переліку з десяти художників ХХ століття, які народилися в Україні, лише семеро відповідали обом цим критеріям, а двоє взагалі ніколи не існували. Запит на «лист» політичного емігранта-дисидента з-за кордону із переліком літератури, яку б можна було нелегально передати до СРСР, поряд із «1984» Орвелла містив «Капітал» Карла Маркса.

Слід вказати й на цілком реальну небезпеку того, що нейромережі почнуть використовувати учні, готуючи повідомлення чи реферати. Тексти, сповнені фактичних помилок, в подальшому будуть поширюватися мережею Інтернет і стануть сприйматися недостатньо обізнаними особами як достовірні.

Однак слід розуміти, що проблеми, які виникають із генераторами текстів, є прямим наслідком основного принципу їх роботи: тексти, які створюються, є лише комбінаціями слів, що трапляються найчастіше. Частково точність генерації залежить від наповненості бази даних текстами з певної теми. Саме тому найбільш точними лишаються відповіді на англомовні запити стосовно добре висвітлених тем англійською мовою.

Бібліографічні посилання

1. Григоращенко В. Ю. Використання технології BYOD у процесі навчання на уроках історії. *The 3th International scientific and practical conference «Theoretical aspects of education development» (January 24–27, 2023). Warsaw, Poland.* Warsaw, 2023. С. 135–142.
2. Гуменюк К. В., Потапова Н. А. Штучні нейронні мережі: сутність та історія виникнення. *Прикладні інформаційні технології. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених.* Вінниця, 2022. С. 101–103.
3. Дудник Н., Свійонтик, О. Використання QR-кодів у сучасних підручниках. *Проблеми сучасного підручника.* 2022. №28. С. 36–44.
4. Buzan T. *Use your head.* London : BBC Books, 1974. 156 p.
5. ChatGPT. URL: <https://chat.openai.com/>
6. DALL·E 2. URL: <https://openai.com/product/dall-e-2>

Секція III. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Микита Варченко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН СКАЛЬДИЧНОЇ ПОЕЗІЇ ТА ДОСВІД АДАПТАЦІЇ ЇЇ НОРМ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Постановка проблеми. В українській історіографії культурний феномен поезії скальдів висвітлений слабо, а кількість робіт, присвячених історичному, текстологічному аналізу цих творів, є нечисленним. **Мета дослідження:** визначити місце скальдичної поезії у житті середньовічних скандинавів та з'ясувати характерні риси цього літературного жанру.

Виклад основного матеріалу. Радянська і російськомовна історіографія з цієї проблематики є доволі об'ємною та змістовною. Одними із перших перекладачів та дослідників давньоскандинавської літератури були Б. І. Ярхо та М. І. Стеблін-Каменський: їх переклади «Старшої Едди» та «Молодшої Едди», королівських саг з'явилися на початку ХХ ст. Дослідженнями історичної поетики та перекладом віршів у другій половині ХХ ст. та в теперішній час плідно займаються О. О. Смирницька, Е. А. Гуревич, А. В. Циммерлінг. З істориків увагу цьому культурному феномену приділяли такі дослідники як А. Я. Гуревич, А. А. Сванідзе, Н. В. Бадур, Ф. Б. Успенский, Т. Н. Джаксон. Перекладачем скандинавської літератури в Україні на початку ХХ ст. був І. Франко. Після нього ми маємо доволі значну прогалину у цій царині. У наш час переклади стародавньої германської поезії українською мовою представлені поемою «Беовульф» О. О'Лір (2012), а також змістовною антологією «Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум» (2021), в якій вміщені переклади скальдичних віршів, авторами котрих є О. Смольницька, В. Кривоніс, Ілько Біленко-Шумахер. Однак, ці переклади є спорадичними, і на українську мову ще не перекладено значну кількість пам'яток нордичної творчості. А кількість робіт, присвячених історичному, філологічному, лінгвістичному, текстологічному аналізу саг і поезії, – взагалі мізерна.

Витоки літературних традицій скандинавів сягають давньогерманського минулого, епохи Великого переселення народів, і остаточно формуються на початку доби вікінгів у VIII ст. Першими пам'ятками скандинавської поетики прийнято вважати «Старшу Едду» – зібрання віршованих міфологічних і героїчних легенд у вигляді повчань, віщунів, пісень [9]. А також «підручник» для скальдів та цілу скарбницю міфологічних сюжетів – «Молодшу Едду» Сноррі Стурлусона (1178 – 1241).

Батьківщиною поезії скальдів була Норвегія, де при дворах конунгів і знатних людей у IX–X ст. були скальди, які присвячували своїм вождям хвалебні пісні. Поступово норвезьких скальдів «витіснили» ісландські поети, і центр скальдичного віршування перемістився до Ісландії. Розквіт скальдичної поезії відноситься до X–XIII ст. [9], а занепадає вона на XIV–XV ст., коли на зміну їй приходять т. зв. «рими». Скальдична поезія більшу частину своєї історії була безписемною і почала фіксуватися разом із сагами тільки в XIII ст. Упродовж багатьох століть вірші знаменитих скальдів передавалися усно [11, с. 420].

Скальдичні вірші були дуже популярними в середовищі норманів. Найімовірніше, вірші, особливо сюжетні, протяжні, скальди співали або декларували мелодійно, на тлі музичного супроводу [9]. Зазвичай оспівувалися перемоги хоробрих вікінгів, принади спокусливої дівчини, стрімкі «олені хвилі», стародавні скарби, вірний меч і багацько більш пересічних речей. І при цьому, вірші скальдів мали цілком матеріальну цінність. За видатний поетичний твір їх автор міг отримати дорогоцінні прикраси, зброю, кораблі, маєтності і навіть врятувати своє життя від страти («Викуп голови» Егілля Скаллагрімссона) [2, гл. LIX–LXI].

Скальди користувались неабиякою повагою та шануванням серед свого оточення, особливо в середовищі верховних вождів вікінгів, чим вони не нехтували похвалитися. Хороші вірші мали змогу складати лише високоосвічені особи. Віршування входило в перелік восьми умінь (або мистецтв), якими повинна володіти знатна людина. Цей перелік умінь згадує конунг Гаральд III Суворий у своїх «вісах радості» [1]. І при цьому «бути скальдом» не означало мати певний склад розуму і душі. Бути «скальдом» означало мати властивість, що так само характеризує людину, як її зріст, колір очей та волосся тощо [10].

«Перелік скальдів» зазначає, що норвезького короля Сверрїра (1184-1202 рр.) прославляло цілих тринадцять поетів. Така увага з боку можновладців була обумовлена і містичним ореолом, який огортав постать скальда. По-перше, возвеличуючи своїх покровителів у віршах, скальди фіксували їх славу у віках. Тобто скальди виконували роль літописців, хранителів історії. По-друге, складання слів у певному віршованому порядку, який нагадував складну формулу магічного закляття (скоріше за все поезія скальдів дійсно мала такі витоки), вважалось здібністю надприродною. Ця словесна формула, спрямована на похвалу конунга або на «приворот» привабливої дівчини, сприймалась як певна магічна установка, коли бажане повинно було втілитися в дійсне. І по-третє, магія слова в уявленні скандинавів тісно поєднувалась з магією рун. Таємницю цієї магії відкрив людям ніхто інший, як Один. За «Старшою Еддою», щоб здобути мудрість рун, він приніс себе у жертву самому собі, прибивши себе списом до світового древа Іггдрасілля і провисів на ньому дев'ять днів [5]. Окрім цього, існує дуже відомий приклад відчайдушного вікінга – Егілля Скаллагрімссона, героя однойменної саги. Свої здібності до магії слова і магії рун він неодноразово демонстрував по ходу оповіді [2, гл. LXXII; гл. LVII]. Тож магічна площина у діяльності скальдів безумовно була присутня.

Але особливо цікавими ці вигадливі вірші є в якості історичного джерела. За свідченнями Сноррі Стурлусона, не один скальд не міг дозволити собі у хвалебній пісні приписати своєму патрону вигадані заслуги [3]. І в принципі, в ментальності норманів було не прийнято вдаватися до обману, це усіляко засуджувалося. Тому-то укладачі саг дуже часто використовували фрагменти з поетичних творів скальдів для підтвердження своєї оповіді, а інколи і зовсім будували її винятково на свідченні у вірші. І ще одним важливим фактором, який забезпечував збереження змісту віршів, була його складна форма, яку було дуже важко змінити, залишаючись при цьому в рамках поетичних вимог. Поезія скальдів була проявом творчих зусиль поета. І ця творчість була спрямована насамперед на форму вірша, але не на його доволі буденний зміст [10].

У чому ж полягала ця складана форма вірша та специфіка жанру скальдичної поезії? Основними її «стовпами» можна назвати алітерацію, внутрішню риму (хендінг), складну фразеологію (кенінги) та метричний розмір. Алітерація являє собою повторення однакових початкових приголосних звуків. Зустрічаючись тільки в певних місцях двох сусідніх рядків і тільки в складах, що несуть метричний наголос, вона задає ритм [10]. Перші два склади з алітерацією розташовані в непарному рядку, третій («головний звук») – у парному рядку. Окрім цього, на відміну від звичної нам кінцевої рими, рядок ще скріплювався внутрішньою кореневою римою, іменованою «хендингом» (підхопленням) [6, с. 344]. Головною функцією кореневої рими є впорядкування звукового матеріалу в межах кожного рядка. У непарному рядку рима має бути неповною, тобто відтворювати сегмент кореня з деякою варіацією (що зазвичай зводиться до заміни голосного). У парному рядку рима має бути повною [11, с. 412-413]. Саме їй належить провідна роль у всіх скальдичних розмірах. Приклад (алітерація виділена жирним шрифтом, рима – курсивом):

Мовить моя мати,
Що мені придбає
Лодь прудку й ошатну,
Вирушу у вікінг [8].

– Егілль Скаллагрімссон, переклад В. Кривоніс.

Кеннінг же є багатоскладовою метафорою, де певне поняття позначається набором з двох та більше інших понять (частіше за все іменників), які з ним певною мірою асоціювалися. Тобто є своєрідним перефразом. За допомогою кеннінгів скалди описували безліч предметів навколишнього світу, але насамперед традиційне коло героїчних понять, таких як «чоловік», «дівчина», «битва», «зброя», «корабель», «золото» тощо [6, с. 343]. Корабель міг називатись «олень хвилі», битва – «хуртовина списів», а дівчина – «сівачка дорогоцінного каміння». Підбір підходящих понять переважно відбувався за принципом асоціацій з іншими якостями об'єкта перефразування. З чоловіком таким чином асоціювались військові речі, дерева та боги чоловічого роду тощо [4]. Особливо кеннінги вживались для заміни особистого імені. Траплялися кеннінги з трьох, чотирьох, п'яти й навіть більше елементів. Простішим варіантом метафор можна

вважати «гейті» – це одночленний замітник іменника звичайної мови, тобто поетичний синонім. Часто використовуваних у поезії, їх було безліч [10].

Самостійний вірш, який міг складатися окремо або входити в цілісний цикл називався – «віса». Більшість віс скальдів являють собою восьмирядкові вірші розміром дротткветт (букв. «дружинна оповідь»). У цьому розмірі в кожному рядку присутні три наголоси (ікта), при цьому є обов'язкова ударна клаузула – передостанній склад рядка завжди є наголошеним, а кінцевий ненаголошеним. Усього складів у рядку передбачається шість [11, с. 411]. Основним жанром скальдичної поезії була хвалебна пісня, або «драпа». Найтрадиційніший жанр, який вважався більш пишною та урочистою формою, ніж флокк, була драпа, яка відрізнялася від так званого «флокка» – також циклу віс хвалебної пісні, наявністю «стева», свого роду приспіву [10]. Крім згаданих жанрів існували ще «нід» – образливі вірші, спрямовані на проклин або уїдливе глузування над кимось. А також «мансонг» («діво́ча пісня»), свого роду любовна лірика, яка до того ж могла сприйматися і як приворот. У давньоісландському зібранні законів «Сірий Гусак», у розділі «Про поезію», за твори в цих двох жанрах їхній автор міг понести покарання у вигляді оголошення поза законом. Це вкотре доводить їхні магічні функції [7].

В якості наукового досліджу я вирішив спробувати скласти декілька рядків, керуючись нормами стародавньої скальдичної поезії. Твір написаний у жанрі мансонг, але зі стевом для більшої урочистості:

Розквіт життя жа́ру,
 Журавлини лине.
 Тепло́м таємничим,
 Темряву зневіри,
 Алмазів Скульд сівáчка
 Спромоглась здолати.
 Діса пряжі до́лі,
 Дай мені надію.
 Мойра, що Тора молот
 має, мене спокушає.

Тобі зичу турботи,
 Трав шелест тихий
 Степу мрій скритих.
 Сяйва коштовних намист,
 Ідунн скриньки скарби,
 Статку безмірного,
 Серця ласки сталої,
 Споглядань Хамінг'ї.
 Мойра, що Тора молот
 Має, мене спокушає.

Посмішку, прихильність,

прагну я збудити.
 Дивних вуст дівочих
 Доторкнутись мрію.
 Почуттів пристрасних,
 Початок життя час,
 Сповнений сумлінно,
 Скромним скальдом Фрігг.
 Мойра, що Тора молот
 має, мене спокушає.

Пояснення метафор: Журавлина – дівчина; Алмазів Скульд сівачка – дівчина (Скульд одна з валькірій та норна, що відповідала за майбутню долю); Діса пряжі долі – дівчина (діса – найменування жіночих божеств); Тора молот – в цьому контексті християнський хрест; Трав шелест тихий – спокій; Степ мрій скритих – душа (що добре перегукується з волелюбністю української душі, її безкрайністю, щирістю і добротою); Ідунн скриньки скарби – молодильні яблука; Споглядань Хамінг'ї – доброї удачі (Хамінг'я – дух-охоронець удачі); Фріг – дівчина (Фріг – одна з богів-асів, дружина Одіна).

Бібліографічні посилання

1. Гаральд Гардраді. Пісня про дівчину з Руської країни. Пер. Франко І. Я. 1907. URL: <http://www.edda.in.ua/teksti/inshi-sai-ta-pasma/pisnia-pro-divchinu-z-ruskoyi-krayini>
2. Сага об Эгиле / Пер. С. С. Масловой-Лощанской, В. В. Кошкина и А. И. Корсуна. *Исландские саги в двух томах*. Т. I. URL: <https://norse.ulver.com/src/isl/egil/ru.html>
3. Снорри Стурлусон. Круг Земной / Под. ред: А. Я. Гуревича, Ю. К. Кузьменко, О. А. Смирницкой, М. И. Стеблина-Каменского. Литературные памятники. Москва, 1980. URL: <http://norroen.info/src/konung/heimskringla/>
4. Снорри Стурлусон. Младшая Эдда / Под. ред. О. А. Смирницкой, М. И. Стеблина-Каменского. Ленинград. 1970. URL: https://royallib.com/book/sturluson_snorri/mladshaya_edda.html
5. Старша Едда. Повчання Високого / Перекл. Кривоніс В. URL: <http://www.edda.in.ua/teksti/starsha-edda/pisni-pro-bogiv/povchannia-visokogo>
6. Гуревич Е. А. Из скальдической поэзии. *Studia Litterarum*. Москва. Том 1. № 3–4. С. 340–356.
7. Гуревич Е. А., Матюшина И. Г. Поэзия скальдов. Москва, 1999. URL: <http://norroen.info/articles/gureviche/poetry/>
8. Кривоніс В. Література Древньої Півночі: типологія. URL: <https://www.alvarson.top/2021/06/02/literatura-drevnoi-pivnochi-typolohiia/>
9. Сванидзе А. А. Викинги — люди саги: жизнь и нравы. Москва. 2014. URL: <http://www.norway-live.ru/library/vikingi-lyudi-sagi-zhizn-i-nravi.html>
10. Стеблин-Каменский М. И. Поэзия скальдов. СПб., 2004. URL: <http://norroen.info/articles/steblink/scaldic.html>
11. Циммерлинг А. В. Исландские саги. Москва, 2000. Т. I. 645 с.

Валерія Лавренко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА У ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022–2023 РР.**

Постановка проблеми. Особливістю людської ментальності є звернення до минувшини у пошуку історичних уроків. І хоча вони є дуже складними до засвоєння, це прагнення навчатися у історії породжує у соціальному дискурсі численні порівняння актуальних подій з минулим. Особливо частими є порівняння у воєнний час, настільки частими, що інколи інформаційний простір пересічної людини створює враження (багато в чому правдиве), що всі війни є схожими між собою. Якщо говорити про російсько-українську війну, то найчастішими є її порівняння з Другою світовою війною, зустрічаються також паралелі з Зимовою (або радянсько-фінською) війною. Тим не менш, як у російському, так і в українському сучасному дискурсі присутні апеляції і до подій 1914–1918 рр., а саме – Першої світової або Великої війни.

Тож метою цього дослідження є аналіз апеляцій до досвіду подій 1914–1918 рр. у російському та українському публічному дискурсі у контексті російської агресії проти України 2022–2023 рр.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи історичну свідомість сучасних російських солдат, спираючись на інтерв'ю військовополонених, можна стверджувати, що вона є дуже еклектичною [7]. Інколи дивуєшся, як в голові однієї людини вживаються ностальгія за Російською імперією та СРСР, інтернаціоналізм та великоросійське месіанство, євразійство і прагнення привласнити історичну спадщину Росії.

Хрестоматійним прикладом такої еклектики, який я люблю наводити, є баул російського солдата, який потрапив до фондів Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького у травні 2022 р. У баулі знаходилися три ушанки з різними кокардами: кокардою сучасної російської армії, червоною зіркою та кокардою російської імператорської армії помаранчево-чорного кольору. З першого погляду, такий «історичний вінегрет» здається чимось алогічним, однак, він цілком вписується у російсько-радянську імперську політику пам'яті, яка наче на трьох китах стоїть на ідеї трьох вітчизняних воєн: наполеонівській кампанії 1812 р., Першій світовій війні та радянсько-німецькому протистоянні в рамках Другої світової.

Так, в ході Першої світової війни, російська пропаганда намагалася сформуванню про неї уявлення як про «вітчизняну». Щодо неї пропагандистська машина вживала терміни «друга вітчизняна» та «велика вітчизняна» (саме на Першу світову накладалося це кліше задовго до нової, більш кривавої бійні глобального масштабу) [5; 6]. Однак, населення не сприйняло цей пропагандистський штамп. Більш загальноживаним терміном серед солдатів та цивільного населення стало нейтральне «Велика війна» (в очах сучасників, це

дійсно була базова характеристика конфлікту). При чому, цей термін існував і у британському, і у німецькому, і у французькому обігу.

Дослідники історії Першої світової війни, зіштовхуючись з сучасною російською пропагандою, дійсно можуть прийти до висновку, що історія циклічна і щось подібне вже траплялося у досліджуваному ними періоді. Отже, у чому російська пропаганда в рамках сучасної агресії проти України схожа з пропагандою часів Першої світової війни:

1. Ретрансляція думки про виконання історичної місії в рамках війни (поширення слов'янського або руського світу);
2. Виправдання військового втручання діями на запрошення пригноблених, або з їх невисловленої волі. «Пригнобленими» в російському наративі Першої світової війни стали слов'янські народи Австро-Угорської імперії, в контексті сучасної російської агресії роль «пригноблених» припала на російськомовне населення України.
3. Насадження думки про боротьбу з реально сильним та підступним супротивником. У роки Першої світової війни за турецькими перемогами на Кавказі вбачалася допомога підступних німецьких емісарів. Нескладно провести паралель між цими емісарами і блоком НАТО для подій 2022-2023 рр.
4. Міф про те, що ворог веде «нечесну» технологічну війну;
5. Міф про «звірства» ворога.

Випадки паралелей між сучасною війною та Першою світовою є непоодинокими і для українського публічного дискурсу. Спробуємо розглянути деякі з них.

1. На початку бойових дій вражаючих розмахів набуло мародерство з боку російських солдат на тимчасово окупованих територіях. Українські соціальні мережі були сповнені ілюстраціями цих воєнних злочинів, інколи напівкомічними – російська техніка, обвішана вкраденими пральними машинами, бойлерами і навіть був випадок із собачою будкою. Українці глузливо фіксували у знищених російських БМП вкрадені брендові кросівки, іграшки і навіть жіночу білизну.

Саме в той період в українському сегменті Facebook поширилася листівка часів Першої світової війни, на яких російські солдати входять до Львова, мародерствують по квартирах містян і крадуть жіночу шовкову білизну, з подивом фіксуючи, що не до кінця розуміють її призначення. Поширювалася також австрійська листівка часів «великого відступу» російської армії з Галичини 1915 р., на якій росіяни відступають з оркестром... і вкраденими шафами, ванними та посудом.

2. Неофіційним гімном українського супротиву на початку російсько-українського протистояння 2022 р. стала пісня «Ой у лузі червона калина», яка веде витоки від формування Легіону Українських січових стрільців – українського національного збройного формування у складі австро-угорської армії у роки Першої світової війни.

3. Паралель «Бахмут – новий Верден». Верденська битва 1916 р. забрала понад 600 тис. життів з обох сторін протистояння, за що в народному фольклорі (а пізніше і в історіографії) здобула назву «м'ясорубка». Ця битва стала символом незламності, перш за все французьких військ (і дещо ширше – військ країн Антанти). Відповідно, символом незламності України на сьогодні є м. Бахмут, яке, попри перебування у оперативному оточенні, продовжує супротив.

Візуальні паралелі між Верденом і Бахмутом яскраві та вражаючі. Дійсно, коли дивишся на фото у часи бездоріжжя та мряки 1916 р. і 2022 р. – не дуже бачиш різниці в умовах життя фронтовиків. Саме такі фото були на піку репостів в українському сегменті Facebook теплою зимою 2022/23 рр.

4. Очікування сценарію федералізації країни-агресора. Невдалий російський бліц-криг, часті згадки самих російських пропагандистів про схожість сучасної війни та Першої світової, мимоволі наводять українських аналітиків на те, щоб проаналізувати підсумки подій 1914–1918 рр. і перенести їх на сучасність. Одним з ключових підсумків першого воєнного конфлікту світового масштабу став розпад імперій, в тому числі, і Російської. Традиційне протистояння регіони-столиця в РФ, багатонаціональний склад держави та наявність відцентрових тенденцій, говорять про певну ймовірність реалізації саме такого ходу подій.

5. Закріплення в українському наративі терміну «Велика війна» для позначення російсько-української війни, починаючи з 24 лютого 2022 р. Річниця повномасштабного російського вторгнення продемонструвала, що термін «Велика війна» вживається не лише у приватних блогах, а і у журналістиці, і навіть у наукових текстах [1-4]. І це логічно, адже українці мали свою «малу» війну – АТО-ООС, коли термін «війна» не вживався публічно (наче це дозволило б уникнути подальшої ескалації). Перш за все, масштаб подій 2022 р. порівняно з 2014 р. актуалізував термін «Велика війна» (як і понад 100 років тому).

Висновки. Отже, апеляції до історії Першої світової війни присутні у сучасному українському та російському публічних дискурсах. Український наратив демонструє звернення до подій понад столітньої давнини і для висміювання та знецінення ворога, і для формування національного піднесення, і для показу масштабу подій та їх всесвітньо історичного значення. У російському наративі Перша світова війна подається як одна з серії «вітчизняних» війн, до яких сучасна російська пропаганда намагається віднести і збройну агресію проти України.

Бібліографічні посилання

1. Громенко С. З чого почалася велика війна з Росією. 3 березня 2023 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KAiWt1LyEUY>
2. Земко Г. Річниця великої війни і дев'ята – Майдану. 8 березня 2023 р. URL: <http://surl.li/fzyyn>
3. Лисогор І. Західні лідери опублікували звернення до річниці великої війни. 24 лютого 2023 р. URL: https://lb.ua/world/2023/02/24/546984_zahidni_lideri_opublikovali.html

4. «Повномасштабна» чи «велика» війна? Як називати фазу війни Росії проти України після 24 лютого? 22 лютого 2023 р. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/culture/cultural-question/336339-diskusiya-pro-termin-velika-viyna>
5. Солдатские военные песни Великой Отечественной Войны. Харьков, 1915. 80 с.
6. Сулин С. Ф. Вторая отечественная война. Сборник стихотворений к современным событиям. Новочеркасск, 1915. 65 с.
7. URL: <https://www.youtube.com/@VolodymyrZolkin>

Наталія Ковальова

ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

БОРОТЬБА СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ТА УГА НА НАДДНІПРЯНЩИНІ (1917–1920 рр.) У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ КООРДИНАТ

Постановка проблеми. Лютнева революція 1917 р. у багатьох галичан, які перебували в російському полоні, викликала неоднозначні почуття: розпач через поразку своєї батьківщини й вірогідно близьку перемогу країн Антанти, а з другого боку, радість – на тлі розпаду імперій з’явилася можливість вибороти українську державність. У таборах, де утримувалися військовополонені-галичани, активізується національне життя й культурно-просвітницька робота. Її наслідком стало збирання військових (підданих Австро-Угорської імперії) у Києві і створення військового формування «київських» Січових Стрільців (далі – СС), які обстоювали інтереси Української Народної Республіки, як за часів Центральної Ради, так і за Директорії. З липня 1919 р. на територію Наддніпрянщини вступило близько 50 тис. вояків УГА (лише 18–19 тис. були боєздатними) [7, с. 14]. Українських військових, витіснених з Галичини польським військом (озброєне і підтримуване країнами Антанти), надихало на боротьбу гасло «Через Київ до Львова!». В умовах бездержавності СС і вояки УГА (багато з них по п’ять років не були вдома) стали носіями національної ідеї й ініціаторами боротьби за територіальну цілісність України.

Мета дослідження – з’ясувати бачення міжнародної ситуації перспектив боротьби за українську державність вояками СС та УГА. Джерельною базою дослідження виступають спогади українських військових.

Виклад основного матеріалу. Питання про військову боротьбу за українську державність на Наддніпрянщині неодноразово розділяло вихідців з Австро-Угорської імперії на «самостійників» (прихильників УНР) та «імперців» (залишалися патріотами Австро-Угорської імперії і максимум могли підтримувати Гетьманат П. Скоропадського). Військові-галичани (служили в австро-угорській армії, чи Легіоні УСС) утримувалися у таборах для військовополонених у віддалених російських регіонах (Забайкалля, Урал, Середня Азія), в Наддніпрянщині (під Києвом у Дарниці, на Криворіжжі). Втеча з таборів для військовополонених була порушенням закону (про військові

хитрощі під час втечі розповів хорунжий СС, а пізніше четар УГА Іван Вислоцький [3, с. 10]), а вступ до лав СС – державною зрадою.

Серед військовополонених порвати з дотеперішнім «покровителем» (Австро-Угорщиною) і перейти на службу своїй державі в особі Центральної Ради прагнула національно свідомо молодь, яка пройшла вишкіл у січових, стрілецьких товариствах. Деякі юнаки свідомо приїжджали з Галичини до Києва, щоб вступити до лав СС. Дещо пізніше старшини Легіону УСС виступили проти співробітництва з «московським» урядом П. Скоропадського. Старші галичани, вивезені російськими військами як заручники, негативно, а то й вороже ставилися до СС. Багато старшин, вихідців з австрійської армії, були схильні служити урядові П. Скоропадського й навіть потрапили до особистої охорони Гетьмана. У цей час (1918) колишні вояки австрійської армії боялися, що їх буде піддано суду як дезертирів [3, с. 16, 19; 8, с. 344, 396]. Або ж переховувалися від австрійських військових, щоб уникнути відправки на австро-італійський фронт.

Третя течія у середовищі галичан виступала за збереження легіону УСС як самостійної частини (військове формування зазнало значних втрат після бою під Конюхами наприкінці червня – на початку липня 1917 р.) для протидії прилученню Галичини до Польщі. Звістка про передачу Австрією Галичини Польщі поширилася у листопаді 1917 р. Скликане у залі Педагогічного музею віче стрільців ухвалило боротися зі зброєю за Галичину [8, с. 344; 4, с. 48].

Після укладання Берестейського миру разом із австрійським військом у лютому 1918 р. до Наддніпрянської України вступив полк УСС. Він розташувався на Херсонщині і був відведений на Буковину на початку вересня 1918 р. У подальшому ця військова частина заклала основи формування УГА. До лав останньої ввійшли і галичани з військових формувань УНР, розгромлених навесні 1919 р. більшовиками [3, с. 40]. Тривалий час УГА запекло боролася на землях Галичини проти польських військ і у липні 1919 р. змушена була переправитися через Збруч на Наддніпрянщину.

Галицькі старшини, звиклі до суворої дисципліни у війську, дотримання законності навіть в умовах воєнного часу, справедливого ставлення до місцевого населення, були вражені хаосом та анархією, що охопили Наддніпрянщину влітку 1919 р. Після звіту про стан наддніпрянської армії, складеного розвідчим старшиною УГА І. Вислоцьким, начальник оперативного штабу Начальної Команди Галицької Армії (далі – НКГА) Альфред Шаманек запитав розвідника про правдивість інформації: «Адже ці люди ... або божевільні, або злочинці!». Місцеві отамани допускали злочини проти мирного населення, не брали участі у боях з більшовиками, але отримували значні кошти на своє утримання і пропивали їх [3, с. 48–49].

Галичани, яких місцеве населення вважало «австріяками» і спершу ставилося з недовірою, не мали грошей, продовольства і достатньої підтримки з боку уряду УНР. Однак вони не грабували селян і розплачувалися за продовольство. Інститут державних інспекторів, створений для взаємодії частин УГА з українським населенням, не завжди був ефективним. Складна воєнно-

політична ситуація, у якій опинилися галичани, змушувала їх робити ситуативний вибір союзників, який мав неоднозначні наслідки.

Наприкінці 1919 р. найлютішим ворогом для стрілецтва стала епідемія тифу. Шукаючи вихід з «чотирикутника смерті», НКГА уклала непопулярний союз із Добровольчою армією А. Денікіна. Однак тримісячний відпочинок з метою реорганізації частин УГА за зразком російської армії [1, № 9, с. 17] був перерваний наступом більшовиків. Питання подальшого місця розташування військових частин УГА ухвалила нарада в Одесі за участі командування УГА, Добровольчої армії та посередництва англійської місії. Знайти порятунок від більшовиків обидві армії сподівалися на території Румунії під опікою Великої Британії – було визначено місця і призначено час переправи через Дністер на початку лютого 1920 р. Однак ці сподівання виявилися марними: румунська сторона попри всі домовленості категорично заборонила переправу на свою територію як війську, так і окремим особам [1, № 10, с. 19–20; 2, с. 15]. Щоб завадити переправі, румуни змушували місцеве населення рубати лід на Дністрі [5, с. 13]. Частини УГА залишилися на своїх місцях і через тиждень галичани змушені були укласти угоду з більшовиками. Допомогу у боротьбі з тифом і голодом українським військовим надали єврейське населення містечок Правобережної України та німці-колоністи Херсонської губернії, які на початку 1920 р. за власний кошт утримували окремі військові частини УГА (ЧУГА).

Наприкінці 1919 р. НКГА розробляла й плани повернення УГА зі зброєю до Галичини. Над цим мала працювати закордонна мережа розвідки. Для її координації наприкінці грудня 1919 р. було відправлено за кордон І. Вислоцького. Він виїжджав через Одесу за підробленим паспортом, оскільки власникам українських паспортів жодна європейська держава, що мала консульство у місті, не видавала візи [3, с. 51–53]. Втілити ці плани у життя НКГА не змогла за браком часу і ресурсів.

Старшини УГА були обурені перемовинами С. Петлюри з Польщею й міркували про унеможливлення цієї угоди. Галичани були свідками непопулярності очільника Директорії за кордоном і визнання його симпатиком більшовиків з боку представників англійської місії під час відвідання нею НКГА у Вінниці [3, с. 64–65]. Союз УНР з Польщею у квітні 1920 р. прирік на поразку спільну боротьбу галичан з наддніпрянцями за власну державність. Полки УГА було роззброєно, частина стрільців приєдналася до війська УНР і до 21 листопада 1920 р. спільно з польським військом продовжувала боротьбу проти більшовиків. Інша частина повернулася до своїх родин у Галичину. Багато стрільців потрапили до польських таборів для інтернованих. У більшовицькому війську окремі галицькі частини було роззброєно, дехто зміг втекти, деякі формування більшовики задіяли на фронті проти польсько-українського війська (цим вони врятували від розправи своїх співвітчизників, що були у більшовицькому полоні). При зустрічі галичани дорікали один одному зрадою унаслідок угоди з денікінцями чи більшовиками [6, с. 130].

Трагедію армії наприкінці 1919 – в 1920 рр. описав підхорунжий УГА Зенон Стефанів: «...ми, – скитальці, без території, без держави і без уряду,

крутилися в тому зачарованому колі – пеклі» [9, с. 8]. Порятунком кожної окремої військової частини залежав від військових і дипломатичних здібностей її командирів. Могили тисяч загиблих галичан залишилися в Наддніпрянщині, а хто зміг вижити, поверталися додому поодиноці чи невеликими групами. Сто років тому українські війська боронили Європу від більшовиків, але зовнішньополітична ситуація не була сприятливою для українців. Та й саме українське суспільство не спромоглося тоді створити боєздатне військо.

Бібліографічні посилання

1. Аріо К. Нарис історії XIV бригади УГА. *Літопис Червоної Калини*. 1930. № 9. С. 16–18; № 10. С. 19–20.
2. Венгринович С. Зі споминів гарматчика. *Літопис Червоної Калини*. 1932. № 2. С. 14–16.
3. Вислоцький І. Спомини розвідника з часів першої світової війни. Львів : Галицька видавнича спілка, 2007. 228 с.
4. Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці. Львів, [Б. р.]. 62 с.
5. Горбай В. Останні дні IV золочівської бригади. *Літопис Червоної Калини*. 1931. № 4. С. 12–13.
6. Дівнич А. Кінець У.С.С. *Календар Червоної Калини на 1925 рік*. Львів; Київ: Накладом вид-ва «Червона Калина», 1924. С. 123–130.
7. Кучабський В. Зовнішньо-політичне положення об'єднаних українських армій у «Чотирикутнику Смерти» в липні – серпні 1919. *Літопис Червоної Калини*. 1931. № 10. С. 13–17.
8. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси. Львів : Піраміда, 2009. 632 с.
9. Стефанів З. Два роки в Українській Армії (Спомини 17-літнього підхорунжого). *Літопис Червоної Калини*. 1932. № 12. С. 6–8.

Богдан Трусько

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ЖИТТЯ ВАХМАНІВ ПІСЛЯ ВІЙНИ ТА ФОРМИ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ДАНИХ

Постановка проблеми. Під час війни хтось стає переможцем, хтось переможеним, хтось героєм, а хтось злочинцем. Злочинцями Другої світової війни можна вважати вахманів – радянських військовополонених, які з різних причин вступали на німецьку службу в підрозділах СС і використовувались для реалізації геноциду євреїв, ромів тощо [14]. Тема вахманів історикам у цілому відома, проте слід зазначити, що науковців переважно цікавила їх діяльність під час війни та судові процеси, фігурантами яких вони ставали після війни.

Метою дослідження є висвітлення основних прийомів, якими вахмани користувались у повоєнний час, аби уникнути покарання.

Виклад основного матеріалу. Після війни значна кількість вахманів не повернувся до своїх довоєнних місць проживання. Багато хто із злочинців опинився за кордоном, де частину з них судили, як, наприклад, І. М. Дем'янюка [16]. Чимало вахманів, що до війни проживали у сільській місцевості,

переселилися до міст [14, с. 95]. Багато хто з колишніх вахманів змінив професійну належність: на охоронній службі після війни опинилися, зокрема, О. Г. Олейник, А. К. Бичков, В. Ф. Вовк та ін. [8, арк. 8, 21; 12, арк. 17]. Дехто з таких охоронників притому промишляв крадіжками: так, за викрадання цукру з підприємства був арештований П. Н. Пундик [8, арк. 208]. Є сенс звернути увагу, що таку повоєнну службу охоронцями можна пов'язати з минулою діяльністю цих осіб у німецьких таборах. Крадіжки на радянських підприємствах також були своєрідним рецидивом, адже вахмани привчалися викрадати в таборах речі приречених.

Документи свідчать, що у повоєнний час колишні вахмани часто вступали з різних причин у конфлікти з місцевими жителями за місцем свого проживання. Наприклад А. М. Гаргар назвав Г. В. Довгалюка жандармом, в результаті чого відбулася бійка [8, арк. 106]. Розглядаючи повоєнний життєвий шлях виявлених владою вахманів, можна виокремити два етапи – слідство, яке, звісно, було результатом арешту, та суд. Судові процеси після війни також не були однорідними. Слід відрізнити судові процеси 1940–1950 рр. від процесів 1960–1970 рр. Перші здійснювалися військовими трибуналами, у закритому режимі, мали на меті доведення самого факту колаборації і злочину. У 1960–1970 рр. судові процеси над колишніми вахманами стали публічними, до них почали долучати суспільних обвинувачів, головним завданням стало розкриття конкретних випадків злочинних дій під час служби у німецьких таборах [15].

Поширеною у повоєнний час стала фальсифікація колишніми вахманами особистих даних. Так, Т. В. Гура підмінив дані у своєму воєнному білеті [7, арк. 155]. У документі він вказав, що війну провів на фронті, а не на службі у німців. Ціла історія пов'язана з фальсифікацією документації, виписаних в австрійському місті Кірбах, в якому, завдяки старанням О. В. Лазаренка, група вахманів отримала свідоцтво про те, що вони рік пропрацювали в цьому місті на пилорамі, оминаючи таким чином службу у місцевих концтаборах та в Югославії [9, арк. 143 зв.]. Сам документ вони отримали через перекладачів у міській управі [8, арк. 59]. Відомі факти зміни в документах ініціалів, зазвичай це відбувалось у фільтраційних таборах. Так, вахман О. В. Розенко, переходячи на радянську сторону, змінив ім'я та по-батькові з Еноха Глібовича на Олексія Вікторовича [5, арк. 125–130]. Іншим прикладом є В. І. Загребаєв, який під час служби у частинах СС змінив ім'я Іван на Валентин [3, арк. 55 зв.]. Після війни, проходячи фільтраційний табір, він ще раз змінив ім'я у паспорті [3, арк. 165 зв.]. Можна припустити, що Загребаєв намагався убезпечити себе на той випадок, якщо хтось із його товаришів по службі німцям раптом заговорить під час слідства.

Окрему увагу слід приділити проблемі мінливості показів звинувачених вахманів. Бо інколи, під час слідчого процесу, суду та після нього вони могли давати різні свідчення щодо тих самих подій [11, арк. 7]. Основним виправданням, яким прикривалися вахмани, була давність часу, адже це

теоретично полегшувало зміну обвинувачень із серйозних на легші, без умисного наміру.

Ще однією особливістю поведінки колишніх вахманів була відмова від своїх показів після суду. Це могло відбуватися через складні табірні умови та виправні роботи. Відмови могли супроводжуватись скаргами на тиск слідства або з боку інших в'язнів. Так, у своїй скарзі В. Е. Поденок вказував, що через психологічний дискомфорт був обмовлений своїми колегами по вахманській службі [10, арк. 6]. І. О. Козловський також звинувачував слідство у тиску, задля створення фіктивних звинувачень, проте, вже на його колишніх товаришів по службі [13, арк. 335]. Ця ситуація ускладнилася через те, що дане свідчення підтвердив І. І. Волошин, який виступав свідком на багатьох судових процесах. Після того І. О. Козловський, що відбув лише частину покарання, був відправлений для повного закриття власного терміну [13, арк. 342]. А слідчого Падкіна, що був пов'язаний з цим інцидентом, швидко приговорили до вищої міри покарання [13, арк. 401–412]. Про недовіру до свідчень І. І. Волошина та його змову зі слідством говорив і інший вахман, М. І. Мамчур [4, арк. 297–298].

К. П. Прохоренко звинувачував слідство у здійсненні фізичного тиску задля отримання фіктивних визнань щодо власної злочинної діяльності, однак, на жаль, перевірити достовірність цієї інформації не можливо [1, арк. 158]. На наш погляд, причина подібних ситуацій полягала в тому, що на пізніших судових процесах по справах вахманів в СРСР стали розглядати в якості злочину більш конкретні дії індивіда під час колаборації [22]. Через те, що єдиними свідками злочину, як правило, залишалися самі виконавці чи їх колеги, лише вони могли виступати із свідченнями по конкретних випадках злочинів у таборах.

Висновки. Усе подальше життя колишніх вахманів ставало проекцією їх злочинної діяльності на німецькій службі під час війни. Це відображалось у намаганні підібрати роботу, до якої звикли у таборах, у бажанні в будь-який спосіб уникнути покарання (зміна місця проживання, підробка персональних даних, маніпулювання власними свідченнями під час слідчого процесу і в якості обвинувачених, і в якості свідків). У подальшому вивченні даної проблеми відчуються перспективи, причому як суто наукові, так і юридичні, адже проблема пошуку та покарання колаборантів є тепер надзвичайно актуальною для України.

Бібліографічні посилання

1. Архів Дніпропетровського обласного управління Служби Безпеки України (далі – АДОУ СБУ). Ф. 5 (по обвиненню: А. А. Зуева, Т. Г. Олейника, И. И. Загребаева, М. И. Мамчура, Г. Т. Лынкина, О. Д. Лазаренко). 1966–1967 рр. Спр. 44. Т. 2. 250 арк.
2. АДОУ СБУ. Ф. 5 (по обвиненню: А. А. Зуева, Т. Г. Олейника, И. И. Загребаева, М. И. Мамчура, Г. Т. Лынкина, О. Д. Лазаренко). 1966–1967 рр. Спр. 44. Т. 3. 310 арк.
3. АДОУ СБУ. Ф. 5 (по обвиненню: А. А. Зуева, Т. Г. Олейника, И. И. Загребаева, М. И. Мамчура, Г. Т. Лынкина, О. Д. Лазаренко). 1966–1967 рр. Спр. 44. Т. 6. 180 арк.
4. АДОУ СБУ. Ф. 5 (по обвиненню: А. А. Зуева, Т. Г. Олейника, И. И. Загребаева, М. И. Мамчура, Г. Т. Лынкина, О. Д. Лазаренко). 1966–1967 рр. Спр. 44. Т. 21. 217 арк.
5. АДОУ СБУ. Ф. 5. Спр. 46 (по обвиненню: Е. Г. Розенко, П. М. Шпака, С. Ф. Довгалюка и Т. В. Гуры). 1967–1968 рр. Т. 3. 323 арк.

6. АДОУ СБУ. Ф. 5. Спр. 46 (по обвинению: Е. Г. Розенко, П. М. Шпака, С. Ф. Довгалюка и Т. В. Гуры). 1967–1968 рр. Т. 4. 342 арк.
7. АДОУ СБУ. Ф. 5. Спр. 46 (по обвинению: Е. Г. Розенко, П. М. Шпака, С. Ф. Довгалюка и Т. В. Гуры) 1967–1968 рр. Т. 5. 406 арк.
8. АДОУ СБУ. Ф. 5. Спр. 46 (по обвинению: Е. Г. Розенко, П. М. Шпака, С. Ф. Довгалюка и Т. В. Гуры). 1967–1968 рр. Т. 8. 286 арк.
9. АДОУ СБУ. Ф. 5. Спр. 46 (по обвинению: Е. Г. Розенко, П. М. Шпака, С. Ф. Довгалюка и Т. В. Гуры). 1967–1968 рр. Т. 9. 353 арк.
10. АДОУ СБУ. Ф. 5 («Учебный лагерь «СС» – Травники»). 1948–1954. Спр. 53. Т. 4. 578 арк.
11. АДОУ СБУ. Ф. 5 (по обвинению: И. С. Степанова). Спр. 5528. Т. 2. 192 арк.
12. Архів Запорізького обласного управління Служби Безпеки України. Ф. 5 (по обвинению: П. Т. Алексеева). 1957 р. Спр. 4045 Т. 1. 167 арк.
13. Архів Житомирського обласного управління Служби Безпеки України. Ф. 5. (по обвинению: Т. О. Сидорчука). Спр. 12406. Т. 3. 482 арк.
14. Кудряшов С. В. Травники. История одного предательства. *Родина*. 2007. Вип. 12. С. 94–98.
15. Шнеер А. Особенности расследования в СССР преступлений, совершенных нацистскими пособниками в годы войны. URL: <http://www.berkovich-zametki.com/2014/Zametki/Nomer7/Shneer1.php>. (дата звернення: 20.02.2023).
16. Шолох Я. Взаємовідносини української й єврейської спільнот Північної Америки в ході розшуку воєнних злочинців. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. 11. С. 424–442. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/50799/19-Sholokh.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 20.02.2023).

Дмитро Архирейський, Ольга Дяченко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРАКТИКА ПОЖИТТЄВОГО ТРУДОВОГО НАЙМУ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ЯПОНІЇ

Постановка проблеми. Складна економічна ситуація, що склалася в Україні з самого початку проголошення незалежності, підштовхує до пошуку нових шляхів вирішення цієї проблеми. Перехід до ринкової економіки поставив на порядок дня важливе питання про вибір шляху економічного розвитку. Перенесена на український ґрунт західна модель економічного зростання не дала бажаних результатів. Така ситуація підштовхнула українських економістів до пошуку шляхів створення системи економічного розвитку, що представляє собою синтез традиційних, національних особливостей і зарубіжного досвіду розвитку економіки. Вивчення досвіду японської економіки, яка пройшла шлях від післявоєнної розрухи до розвиненого капіталістичного суспільства, представляє не тільки науковий інтерес, але й певною мірою може допомогти у пошуку шляхів виходу зі складної ситуації в економіці.

Японський досвід використання системи життєвого найму вже багато років активно вивчають у всіх країнах світу, щоб знайти відповіді на питання: як

вдалося досягти того, що сьогодні називається «японським дивом». На думку багатьох дослідників, ефективність діяльності японських фірм багато в чому обумовлена особливостями використання довічного найму робітників, що й пояснює актуальність обраної теми.

Метою даного дослідження є дослідити сутність системи «довічного найму», її історію та методи роботи у Японії в другій половині ХХ – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Особливе місце серед засобів мотивації в японських компаніях займає система довічного найму. Така система застосовується найчастіше на великих (більше 300 працівників) і середніх підприємствах (від 30 до 299 осіб), оскільки саме тут можуть досягти достатньої для використання цієї системи стабільності свого положення. «Довічний найм» поширюється тільки на постійних співробітників фірм і охоплює близько 20-25 % зайнятих в економіці країни [10, с. 133].

Сутність «довічного найму» полягає в тому, що, будучи прийнятою на роботу, людина залишається у фірмі до пенсії і фактично не може бути звільненою. Зв'язок людини з підприємством не слабшає і після виходу на пенсію, нерідко використовується «повторний найм», за яким фактично до самої смерті працівник продовжує залишатися у тісному контакті зі своїм підприємством, що і дозволяє називати цю систему дійсно довічним наймом.

Історію системи «довічного найму» простежити досить важко. Дослідники вважають, що теоретична концепція пожиттєвого найму базується на деяких релігійних принципах конфуціанства та дзен-буддизму, поширених на Японських островах [4, с. 134]. За конфуціанською концепцією, визначались чіткі рамки політичної, трудової та економічної діяльності, які вимагали неухильного виконання певних правил, що регламентували сферу суспільного життя й поведінки людей.

Є також підстави стверджувати, що система довічного найму зародилася у самурайській громаді за доби феодалізму. Кожний самурай служив тільки одному господарю і не шукав собі кращого. У ХVІ ст. в Японії почали формуватися торговельно-промислові клани-родини, предки сучасних корпорацій-кейрецу, найвідомішими й найстарішими з яких були Міцуї, Сумітомо, Міцубіші. Саме в цих концернах закладалися норми більш сучасного трудового права. Зазначимо, що вже тоді жоден з працівників не помишляв знайти собі іншого господаря, а тому до кінця свого життя працював на одному й тому ж місці, при цьому нащадки того чи іншого робітника продовжували також працювати там, де й їх батько, дід, прадід і т. д. [6]. Так чи інакше, елементи довічного найму мають в Японії давню історію.

У 1930-х рр. К. Мацусіта, глава компанії «Мацусіта денкі», усвідомив необхідність глибокого, всебічного вивчення усіх тонкощів поводження з людиною як з ключовим елементом економічного механізму, але елементом крихким, відносно ненадійним, що вимагає бездоганно налагодженого управлінського контролю. Завдяки його ідеям у японській системі управління склалася суворо ієрархічна тріада пріоритетів – людина, фінанси, технологія [8,

с. 110]. Отже, людина (тобто працівник) з її слабостями і можливостями була поміщена у самий центр управлінської концепції.

Після Другої світової війни, з якої Японія вийшла переможеною, країна за рівнем свого економічного розвитку поступалася багатьом світовим державам. Протягом двадцяти повоєнних років на світовому ринку панували США. Однак поступово картина світової економіки та лідерства у продуктивності праці змінилася. До кінця 60-х – початку 70-х рр. XX ст. світовий ринок заповнили товари, вироблені в Японії, які за більшістю показників були якіснішими, і в той же час дешевшими, ніж аналоги, вироблені в інших країнах. Дане явище у дослідницькій літературі прийнято називати «японським економічним дивом». Дійсно, такий стрімкий розвиток економіки у період з 1960–1972 рр. заслуговує назви «диво» [10, с. 22].

Серед основних причин «японського економічного дива» дослідники виділяють фактор, який зіграв далеко не останню роль у розвитку Японії – це японська система довічного найму. Історія, традиції та релігія, що обумовили менталітет японців, визначили широту сфери впливу системи довічного найму, відповідність її принципів особливостям національного менталітету, зумовили той факт, що вона стала не просто моделлю управління працею, а основою, на якій і навколо якої формувався образ життя та система цінностей кількох повоєнних поколінь японців.

«Довічний найм» вигідний керівникам компаній, оскільки таким чином зводиться до мінімуму плинність робочої сили, тобто з компанії не будуть йти працівники, що володіють цінними знаннями й досвідом, на підготовку яких компанія витратила значні кошти. Частково за рахунок дії системи «довічного найму» плинність кадрів в Японії у 6-8 разів нижча, а в концернах «Мацусіта денкі», «Соні», «Тойота», «Ніссан» вона не перевищує 1,5 – 2 %. [2, с. 115].

Вигоду від системи «довічного найму» відчують також і працівники. З перших днів роботи на фірмі вони переймаються впевненістю, що поки фірма існує, їх зайнятість гарантована. По досягненню 60 (а в деяких фірмах 65) років вони вийдуть на пенсію і фірма виплатить їм солідну вихідну допомогу. Навіть якщо у фірми будуть економічні труднощі, працівників не звільнять, як це прийнято у країнах Заходу. У великих японських фірмах практикуються різні методи подолання спаду виробництва, проте до звільнення постійних працівників намагаються не вдаватися. Для працівників японських компаній ці обставини служать найважливішим мотиваційним чинником.

Система довічного найму зіграла важливу роль у формуванні в Японії «суспільства середнього класу». Цьому сприяли такі риси, як надання рядовим працівникам високого статусу в компанії, акцент при визначенні кар'єрного зростання здійснюється за допомогою оцінки особистої старанності й особистих якостей працівника тощо. При цьому швидке зростання доходів працівників японських компаній у період високих темпів зростання (1955–1972 рр.) і стабільне їх зростання у наступні два десятиліття створили матеріальну базу для формування «суспільства середнього класу». Як наслідок, для абсолютної більшості японських родин став доступний спосіб життя, який у довоєнні роки

могли дозволити собі лише обрані: чоловік заробляв гроші, а дружина займалась домашнім господарством, ростила 2-3-х дітей, причому швидке поширення різної побутової техніки і масова автомобілізація робили домашню працю все менш обтяжливою, а життя домогосподарок все більш комфортним.

Втім, система довічного найму має й негативні сторони. Одна з них – розрив між високооплачуваним положенням літнього працівника і його реальною віддачею. Витрати та надмірна кількість великих службових посад, займаних персоналом старшої вікової групи, важким тягарем лягають на фінанси компанії. І, тим не менш, на початку 1990-х рр. 85 % японських компаній зберігали у себе систему «довічного найму» [8, с. 121]: «довічний найм» є важливим засобом мотивації для працівників японських компаній, і, мабуть, це забезпечує йому майбутнє.

Слід зауважити, що довічний найм характерний тільки для великих фірм. У дрібних фірмах цей метод не є домінуючим. У Японії для впровадження довічного найму були наявні певні соціально-психологічні умови, іменовані патерналізмом, на основі якого всі суспільні відносини склалися як раніше, так і тепер.

Довічний найм персоналу дає підприємцям активних і відданих працівників, готових трудитися, не покладаючи рук. Однак багато дослідників цього японського феномену стверджують, що за його специфічністю ховається справжня експлуатація. Оскільки метою фірм, слід визнати, є не стільки задоволення потреб їх працівників, скільки отримання максимальних прибутків.

Бібліографічні посилання

1. Асонов Г. Ф., Хуторненко О. А., Шаблій Е. И. Особенности экономической культуры в США, Японии, странах Западной Европы. К.: УкрИНТЭИ, 1992. 60 с.
2. Коно Т. Стратегия и структура Японских предприятий : пер. с англ. Спициной М. М.: Прогресс, 1987. 250 с.
3. Лебедева И. П. Система пожизненного найма и социальные проблемы Японии. Ч. I. URL: <http://japanstudies.ru> (Дата звернення: 10.01.2018)
4. Лебедева И. П. Судьбы пожизненного найма: социальные аспекты. *Японское общество: изменяющееся и неизменное*. 2014. Ч. II. С. 235–264.
5. Морита А. Сделано в Японии. М.: Прогресс, 1990. 55 с.
6. Наохиро Я. Myths about Japanese Employment Practices. *Contemporary Japan Journal of the German Institute for Japanese Studies*. 2011. № 23 (2). URL: <https://ideas.repec.org/a/bpj/conjap/v23y2011i2p133-155n2.html> (Дата звернення: 23.11.2021)
7. Нарткоут П. Эти невероятные японцы. М.: ИНЭ, 1992. 284 с.
8. Оучи У. Г. Методы организации производства: японский и американский поход. М.: ДеКа, 1997. 380 с.
9. Харасі О. Корпоративный капитализм в Японии. М.: Наука, 1986. 245 с.
10. Чалмерс Дж. Японське економічне диво. Як професійна влада та бізнес збудували провідну економіку світу. К.: Наш Формат, 2022. 328 с.

Альберт Венгер

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ЗОЯ КАЛІНІНА – ДОСЛІДНИЦЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ ІСПАНІЇ

Постановка проблеми. Історія української радянської медієвістики наповнена значною кількістю маловивчених фігур істориків, які присвятили своє життя розробці проблем історії європейського середньовіччя. Однією з таких постатей є Зоя Калініна, більша частина викладацького та наукового життя якої пов'язано з Львівським університетом (1956–1981 рр).

Мета дослідження – висвітлити віхи біографії З. Калініної, визначити основну траєкторію її наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Калініна Зоя Петрівна народилася у 1917 р. у м. Петроград. Згодом у родині народилася ще одна донька – Валентина. Із 1925 по 1934 рр. майбутня історикиня навчалася у Ленінградській школі № 60, після закінчення якої вступила на історичний факультет Ленінградського педагогічного інституту ім. Герцена. Під час навчання займалася науковою та громадською роботою, обіймала посаду секретаря бюро ВЛКСМ педінституту. Завершила навчання в інституті у 1938 р. і була залишена в аспірантурі на кафедрі історії середніх віків. Після закінчення навчання в аспірантурі, у червні 1941 р., захистила кандидатську дисертацію на тему «Восстание comuneros в Испании» [3, арк. 4].

Із 1930-х рр. Ленінградський педагогічний інститут перетворився на центр вивчення історії середньовічної Іспанії. Рушієм іспанознавчого руху на факультеті був професор О. Кудрявцев. Починаючи з 1930 р. він очолив групу дослідників середньовічної Іспанії. Результатом цієї роботи стала поява у 1941 р. окремого збірника з історії середньовіччя піренейської держави [7]. Окрім цього історик видав фундаментальну роботу з цієї теми [4]. Наукові інтереси З. Калініної були сформовані проф. Кудрявцевим, саме під його керівництвом вона і захистила кандидатську дисертацію [6].

У серпні 1942 р. молода дослідниця розпочала роботу старшим викладачем кафедри історії Магнітогорського педагогічного інституту, у 1942 р. вступила до ВКП(б), там же в Магнітогорську одружилася. Під час блокади Ленінграду батьки та молодша сестра загинули від голоду. У 1945 р. З. Калініна переїхала до Львова, де на той час працював її чоловік. – кандидат медичних наук М. Д. Бурштейн. Тут же, у Львові, у 1946 р. у подружжя народилася донька Наталя [3, арк.4]. У цьому ж місті вона пов'язала своє життя з вищою школою: працювала спочатку доцентом, а згодом завідувачкою кафедри всесвітньої історії Львівського педагогічного інституту. З 1 вересня 1956 р. Калініна була переведена доцентом на кафедру історії стародавнього світу та середніх віків Львівського державного університету [3, арк. 2–3зв].

Відповідно до матеріалів особової справи Калініної вона працювала над докторською дисертацією: «Класова боротьба в Іспанії першої чверті XVI ст.»,

для студентів-філологів, які вивчали іспанську мову, підготувала посібник «Історія Іспанії в середні віки», але через закриття цієї спеціальності в університеті посібник так і залишився рукописом [3, арк. 17зв].

Із 1959 по 1975 рр. Калініна викладала студентам-історикам лекції з дисциплін «Історія середніх віків», «Історіографія середніх віків», студентам філологічного факультету – «Історія Іспанії в середні віки», «Історія Іспанії», «Історія середньовічної Німеччини», «Історія середньовічної Франції». Вона вела на історичному факультеті спецкурс «Проблеми генезису капіталізму в країнах Західної Європи» та спецсеминар «Класова боротьба в країнах Західної Європи в період феодалізму» [3, арк. 31]. У 1964 р. викладачка долучилася до рецензування підручника С. Д. Сказкіна «Історія середніх віків» [3, арк. 21].

Свої академічні зусилля дослідниця спрямовувала на написання монографії «Вплив географічних відкриттів на економічний розвиток Іспанії у XVI ст.», яку так і не завершила [3, арк. 44]. У 1981 р. Зоя Калініна вийшла на пенсію [3, арк. 67].

Академічна активність Калініної у Львові була відносно невисокою та уривчастою. У перші роки викладання у львівських ВНЗ історикиня написала декілька статей, які ґрунтувалися на її кандидатській дисертації: «Апрельское восстание 1520 года в Толедо» (1948); «Маркс і Енгельс про революційний рух в Іспанії XVI ст.» (1956); «Деякі дані про діяльність хунти в період повстання *comuneres*» (1956). [3, арк. 2]. Стосовно останньої О. Вайнштейн зауважував, що озвучені висновки мало що дають нового у порівнянні з висновком О. Кудрявцева [1, с. 344].

Після останньої публікації Калініна 10 років нічого не друкувала. Однією з робіт після довгого мовчання стала стаття «Проблеми середньовічної Іспанії у працях радянських істориків» [2]. Досить довга творча перерва історикині наштовхує на думку про дослідницьку кризу, джерела якої могли критися у відсутності доступу до джерельних комплексів з історії середньовічної Іспанії та сучасної іспаномовної літератури. Якщо це так, то Зоя Калініна потрапила у пастку, ставши заручницею однієї теми, реалізація якої в умовах радянського Львова виглядала непосильною. Саме цим можна пояснити часткову зміну вектору дослідження, а саме – відмову від конкретно-історичних іспанознавчих сюжетів на користь радянської історіографії. Останнє говорить не лише про брак джерел, але і про брак іспанської історичної літератури.

На перший погляд, зміщення фокусу дослідження з конкретно-історичних проблем на історіографію є цілком нормальним і не має викликати запитання, проте існує одне «але». За декілька років до виходу статті З. Калініної, у 13 випуску журналу «Средние века» за 1958 р. з'явилася стаття московської дослідниці І. Пічугіної з ідентичною назвою [5]. У тексті своєї статті З. Калініна робить навіть посилання на неї. Текст статті Пічугіної фактично переказує Калініна.

Більшість подальших статей дослідниці теж носять історіографічний характер: «В. І. Ленін і проблеми західноєвропейської абсолютної монархії» (1970); «Успіхи радянської медієвістики у вивченні проблем абсолютної

монархії» (1972); «Радянська іспаністика за останнє десятиліття (1963–1972 рр.)» (1973). І лише одна стаття носила конкретно історичний характер і перегукувалася з темою запланованої монографії: «До питання про економічний розвиток Іспанії в XVI ст.» (1971) [3].

Долучилась Калініна і до створення ряду статей для Української радянської енциклопедії: вона написала статті про Джона Вікліфа, Антоніо Гарсія Кехідо, германдади, повстання Дольчино та інші [3].

Висновок. Отже, Зоя Калініна як фахівець-медієвіст сформувалася у Ленінградському педагогічному інституті під впливом проф. Кудрявцева. Основна професійна діяльність історикині пов'язана із вишами Львова, найбільше – Львівським університетом, у якому вона викладала курси із середньовічної історії. Її наукові дослідження не увінчалися написанням та захистом запланованої докторської дисертації. Основна академічна активність проявлялася у вигляді підготовки статей, більшість з яких мала історіографічний характер. Ще однією рисою наукової роботи Зої Калініної є виявлені мною академічні «запозичення».

Бібліографічні посилання

1. Вайнштейн О. Историография советской медиевистики. 1917–1966. Ленинград, 1968. 423 с.
2. Калініна З. Проблеми середньовічної Іспанії у працях радянських істориків *Вісник Львівського університету ім. І. Я. Франко. Серія Історична*. 1965 р. С. 48–56.
3. Калініна Зоя. Особова справа. *Архів Львівського університету* Ф.119. Оп. 2 о/с. Спр. 5818.
4. Кудрявцев А. Испания в средние века. М., 1937. 220 с.
5. Пичугина И. С. Изучение средневековой Испании в советской историографии. *Средние века*. № 13. 1958. С. 69–79.
6. Смирнова М. В. Н.С. Масленников – историк-испанист ленинградской школы. *Историк и его эпоха*. URL: <https://studfile.net/preview/3161445/page:43/>
7. Ученые записки ЛГПИ им. А. И. Герцена. Ленинград, 1941. Т. 45.

Вікторія Фролова

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

МАРІЯ МАСРОВА І УКРАЇНА

Постановка проблеми. В історії українсько-чехословацьких відносин після утворення Чехословаччини у 1918 р. найбільш вивченим періодом є міжвоєнна доба. Період Другої світової війни та наступні роки, коли Чехословаччина потрапляє до сфери впливу СРСР, тільки в останні два десятиліття став предметом пильної уваги істориків України, Чехії і Словаччини. Залишаються малодослідженими ті постаті, які втілювали в життя нові ідеї та завдання комуністичної еліти СРСР і Чехословаччини у перше повоєнне десятиліття.

Мета дослідження – розкрити роль у формуванні чехословацько-українських відносин однієї з таких постатей, а саме – Марії Маєрової – чеської письменниці, члена Комуністичної партії Чехословаччини, редакторки газети «Руде право». У повоєнні роки вона, поряд з іншими представниками громадської і культурної еліти, стала пропагандисткою радянської ідеології в Чехословаччині [7].

Виклад основного матеріалу. У формуванні міждержавних зв'язків СРСР та ЧСР у повоєнний період, коли формувалося поняття про країни «народної демократії» на чолі з комуністичними елітами, важливе місце належало Україні. Джерела Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) разом з новітніми дослідженнями українських, чеських учених дозволили з'ясувати місце окремих представників Чехословаччини у розвитку відносин за участі УРСР.

У житті Марії Маєрової, яка народилася в 1882 р., в містечку Ували поблизу Праги, перша зустріч з українцями відбулася у 1925 р. у Чехословаччині. До цього вона, як одна із засновниць Комуністичної партії Чехословаччини, вперше відвідала СРСР у 1924 р. для участі у V Конгресі Комінтерну [7].

Після подій більшовицької революції 1917 р. цілком зрозумілим прагненням для комуністів Чехословаччини стало зближення з Радянською Росією, СРСР, та бажання особисто познайомитися із країною. З метою розширення з нею відносин на початку 1920-х рр. засновувались товариства чехословацько-радянської дружби, направлялися делегації до Радянського Союзу, формувалися туристичні тури. Членами таких делегацій нерідко ставали письменники, які цікавились особливостями життя в СРСР. Серед них була не лише Марія Маєрова, але й відомі на той час літератори, – Йозеф Копта, Марі Пуйманова. Слід зазначити, що у той час Марія Маєрова, як і значна частина представників митецького кола, сприймала СРСР як певну «екзотичну» країну, яку цікаво дослідити. Свої враження від подорожі вона виклала в книзі «День після революції. Що я побачила в СРСР», видану у 1925 р., де звернула увагу на особливості «коренізації» та лікнепу. Цікаво, що в своєму творі М. Маєрова характеризує СРСР буквально, як «zemi všehojnosti» («землю всього» – В. Ф.) [5, с. 27–28].

Як зазначають у своїх працях Я. Давід та Я. Давідова-Глогарова, під час таких поїздок письменники часто намагались представити себе безпристрасними спостерігачами, звертаючи увагу на дійсність «звичайної» радянської людини. Відомо, що під час подорожей до СРСР, М. Маєрова неодноразово звертала увагу на становище жінок: відвідувала школи, пологові будинки та будинки матері й дитини. Не варто забувати, що вона розпочинала свій письменницький шлях саме зі статей про становище жінок і позиціонувала себе як доволі емансипована жінка. Тому не дивно, що стільки уваги вона приділяла саме становищу радянської жінки [4, с. 60]. Слід зазначити, що у цілому неодноразово чехословацькі письменниці звертали увагу на трансформацію ролі жінки в СРСР: від дружини до революціонерки, від матері до робітниці. Акцентували увагу на тому, що чоловіки та жінки в СРСР мають рівні права та обов'язки. Відтак, Марія

Маєрова писала про жінок, яких вона вважала комуністками нового типу. Письменниця приділяла увагу особливостям одягу та зачісок радянського жіноцтва, зазначаючи, що барвистий одяг символізує та підкреслює відчуття свободи та рівності [3, с. 71].

Саме у цей період відкриття СРСР для іноземців, у 1925 р. відбулося знайомство Маєрової з членами української літературної пролетарської спілки «Гарт» – Павлом Тичиною, Олесем Досвітнім, Валер'яном Поліщуком [1]. Наразі складно сказати, наскільки ця зустріч вплинула на уявлення Маєрової про Україну та її культуру, наскільки відносини з українськими літераторами були тривалими: інформації про цей епізод з біографії письменниці обмаль.

У 1929 р. Маєрова вийшла з Комуністичної партії Чехословаччини через участь у «Маніфесті семи», спрямованого проти політики нового голови партії К. Готвальда. У зв'язку з цим вона змушена була виїхати з Праги. Протягом 1929–1936 рр. працювала редакторкою журналу «Чин», де писала статті культурно-політичного спрямування. Крім того, Марія Маєрова працювала в газеті «Національне визволення», журналі «Сучасна жінка» тощо. Саме на період 1930-х рр. припадає час піднесення літературної творчості М. Маєрової: вона видає романи «Гребля», «Сирена», «Говірська баллада». У 1940 р. вона стала членом Чеської академії наук і мистецтв за свою літературну та перекладацьку діяльність (вона вільно володіла французькою та німецькою мовами).

Після Другої світової війни Марія повернулася до Праги та була прийнята до складу КПЧ, але лише в 1948 р., після приходу до влади К. Готвальда. З цього часу Маєрова написала кілька пропагандистських за змістом творів, які мали на меті підтримати політику комуністичної партії. Серед них твори «Робінзонка», «Сирена», «Шахтарська балада» тощо [6, с. 157–158].

Значне місце у діяльності Маєрової у повоєнний період посіли відносини з СРСР, а саме періодичні візити з чехословацькими групами до Москви або Києва. Ці поїздки мали не тільки ознайомчий характер, а й пропагандистський. Причиною того, що письменницю залучили до пропагандистських акцій, можна назвати її досвід спілкування, комунікабельність, освіченість та дипломатичні здібності, хоча її схильність до вишуканого вбрання та життя дещо псували образ справжньої комуністки.

Прагнення «навернути» чехів і словаків на радянський шлях обумовили пошук здібних для цього кандидатів. Зважаючи на відсутність підготовлених кадрів, такими пропагандистами часто ставали діячі культури, поети і письменники, тобто ті, хто володів словом і міг його вміло використати. До цієї когорти потрапила і М. Маєрова.

До радянської України наприкінці 1940-х – 1950-х рр. приїздили численні делегації з країн «народної демократії», учасники яких мали переконатися у перевагах СРСР. Інтелігенція, митці були найпроблемнішою частиною чехословацького суспільства для сприйняття радянських ідеологем та гасел. І саме Марія Маєрова, яка, з одного боку, мала репутацію доволі незалежної у поглядах, емансипованої жінки, з іншого – захисницею комуністичних ідеалів, очолила одну з перших післявоєнних чехословацьких делегацій до України у

1947 р. Група складалася із журналістів та письменників і перебувала в Україні протягом вересня 1947 р. Основний час перебування припадав на Київ, звідки гостей одного дня вивозили до колгоспу, щоб познайомити з життям радянських селян та продемонструвати досягнення колективного господарства, зруйнованого під час війни та відновленого за останні роки.

В українській столиці чехословацька делегація на чолі з Маєровою відвідувала різні заходи, де з українського боку нею опікувалися представники офіційних відомств, Українського товариства культурних зв'язків із закордоном. Разом з тим, у програмі були зустрічі з колегами «по цеху». Серед українських літературних митців, яким було довірено спілкування з іноземцями, були М. Рильський, О. Корнійчук та В. Василевська, І. Ле, П. Тичина, Н. Рибак. Архівні документи не містять інформації про особисте спілкування Маєрової з українськими діячами, але можна припустити, що були згадано знайомство з Тичиною у 1925 р.

Маєрова, «Велика письменниця, представниця старшого покоління чеської літератури» (як її характеризували у радянських документах), вдало керувала групою чеських і словацьких колег, між якими склалися непрості відносини. Вона мала тривалі зв'язки з відомими чеськими поетами (Галас, Дрда, Смерек), та використовувала їх у роботі заради поставленої мети – зміцнити відносини між чехами і словаками, уникнути конфліктів. Такі окремі конфлікти та постійну напругу між чехами і словаками відзначали референти-перекладачі, які супроводжували делегацію. Наприклад, словацький письменник Смерек стосовно зустрічі в Союзі письменників, дорікнув радянським колегам, що під час зустрічі більше говорили про політику, ніж про літературу «і це є пропаганда» [2, арк. 179]. Предметом протиставлення словаків і чехів з боку словацьких делегатів ставало мистецтво, література, мова: вони підкреслювали спільні риси, близькість між словацькою та українською культурами, наголошуючи на різниці між культурою словацькою та чеською, те, що словаки краще розуміють та відчувають українську культуру, ніж чехи. Навіть танцюють словаки краще, ніж чехи та їх стиль танців дуже схожий на український. Події Другої світової війни також стали приводом для порівняння та протиставлення двох народів, які знову опинилися у державному тандемі («воювали головним чином словаки, і в армії Л. Свободи більшість були словаки») [2, арк. 180].

Прикметно, що у колі спілкування чехословацьких та українських літераторів, жінки були швидше винятком. Але варто звернути увагу на їх появу у міжнародних зв'язках неофіційного рівня, у публічній дипломатії.

Висновки. З початку 1950-х років до кінця життя М. Маєрова залишалася активною діячкою у налагодженні відносин у межах соцтабору, як і значна частина письменників і поетів Чехословаччини і України [4, с.72–73]. Марія працювала членом редакції літературного журналу «Пламен», де в 1964 р. були опубліковані її спогади, продовжувала працювати в центральному комітеті Спілки чехословацьких письменників. Чи зустрічалася вона під час візитів у різні країни радянського блоку з колегами з України і які залишила про це враження,

дозволить з'ясувати подальше та більш детальне вивчення її літературної творчості та спогадів.

Бібліографічні посилання

1. Крижанівський С. А. Гарт. Енциклопедія Сучасної України: онлайн-версія / редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-28792>
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5823. Арк. 179–180.
3. Davidová Glogarová J. Obraz Sovětského svazu v českých cestopisech z let 1917–1968. *Historica revue pro historii a příbuzné vědy*. 2017. Vol. 1. P. 69–86. URL: https://dokumenty.osu.cz/ff/journals/historica/2017-1/6_Davidova-Glogarova.pdf
4. Davidová Glogarová J., David J. Cestopisy a reportáže ze Sovětského svazu mezi dvěma světovými válkami (1918–1939). 2016. *Kuděj: časopis pro kulturní dějiny*. Vol. 17. № 1-2. P. 58–85. URL: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/30884/1/David.pdf>
5. Davidová Glogarová J., David J. Obrazy z cest do země Sovětů: české cestopisy do sovětského Ruska a Sovětského svazu 1917-1968. *Ostravská univerzita*. 2017.
6. Hůlková Nývltová D. Schriftstellerin zwischen Feminismus und Kommunismus: Marie Majerová (1882–1967). *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*. 2015. Vol. 26. № 2. P. 145–165. URL: <https://journals.univie.ac.at/index.php/oezg/article/view/3583/3309>
7. Marie Majerova. Slovník české literatury po roce 1945. URL: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=801>

Ольга Каковкіна

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

БОЛГАРСЬКИЙ НАПРЯМ МОЛОДІЖНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ У 1960-1970-Х РОКАХ

Постановка проблеми. Окремі країни як об'єкти виїзного туризму у діяльності Бюро молодіжного туризму «Супутник» – дотепер маловивчена тема. Це стосується й українського відділення радянської туристичної організації, фонд якого зберігається у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Матеріали цього фонду використовувалися дослідниками, але не у повному обсязі, насамперед, для характеристики міжнародного туризму України загалом, окремих його періодів, пов'язаних із «Супутником» інституцій [2; 3; 6; 7].

Мета розвідки – розкрити деякі особливості болгарського напрямку діяльності БМТ «Супутник» у 1960-х – 1970-х рр. на підставі звітів організації та керівників груп, які супроводжували їх під час туристичних подорожей до Болгарії. Найбільш дотичними до цієї теми є публікація О. Попова [5], дослідження, присвячені міжнародному туризму в СРСР [1; 4; 5].

Виклад основного матеріалу. Молодіжний туризм став окремим напрямом туристичної діяльності в СРСР та країнах Східного блоку з утворенням у 1958 р. БМТ «Супутник» з центральним офісом у Москві, який мав

філію в Україні, а у 1972 р. був утворений його окремий підрозділ при ЦК ЛКСМУ. Протягом 1960-х – 1980-х рр. зросли масштаби діяльності, урізноманітнилися форми діяльності Бюро, підвищилася якість обслуговування «Інтуриста», виникли нові інституції, які координували туристичну галузь, вкладалися значні кошти у її розвиток, зважаючи, що туризм давав значний прибуток, зокрема у валюті, завдяки гостям з країн «капіталізму». Такі позитивні зміни дали підстави назвати період 1970-х – 1980-х рр. «зоряним часом» радянського міжнародного туризму. Водночас зберігалися вже традиційні для радянського буття відносини із закордоном – суворі перевірки на «моральну стійкість» перед виїздом, жорсткі обмеження під час подорожі, відсутність можливості використати час за своїм бажанням та інші специфічні риси виїзного туризму. Не меншу специфіку мали й правила прийому іноземних гостей [4].

Прикладом інтенсивності болгарського напрямку «Супутника» слугують кількісні показники. Так, у 1975 р. виїздило 404 групи та 6 «потягів дружби» – 12 676 осіб до 36 країн. Порівняно з 1959 роком кількість туристів з СРСР, які виїздили за кордон, збільшилася у 38 разів [12, арк. 23–24]. До Болгарії у 1975 р. виїжджали понад 3000 тис. туристів [12, арк. 37], наступного 1976 року – 3330 осіб, що становило 26 % від загальної кількості туристів, які виїздили «по лінії» «Супутника» [13, арк. 34]. Болгарія посідала перші місця поряд з іншими країнами серед популярних країн із Східного блоку, що було властиво для кінця 1970-х – 1980-х років. Стосовно українських туристів, то географічна близькість та доволі розвинені зв'язки на регіональному рівні, забезпечували насиченість цього напрямку діяльності «Супутника».

Групи туристів з України комплектувалися з однієї або з декількох областей (від двох до чотирьох): перші кількісно переважали, позаяк другий варіант був більш проблематичним з точки зору організації поїздки, налагодження сприятливих відносин в групі на час подорожі. Недружні прояви іноді мали місце, як, наприклад, не могла знайти спільну мову молодь з Донецької та Івано-Франківської областей. У звіті керівниці групи за 1967 р. відзначалося: «Великим недоліком виявилось те, що група була збірною з трьох областей (Житомирської, Вінницької і трьох осіб з Київської), причому з групою з Житомира зустрілися тільки в Унгенах (у той час – пропускний пункт на кордоні Молдавії з Румунією – *О. К.*) і ледь встигли провести усі грошові операції». Недоліком, на думку гідя, була жіноча більшість у групі, де з 36 осіб тільки четверо чоловіків, при цьому троє туристів з житомирської групи поводити себе «неналежним чином» [10, арк.12]. Стосовно тих, хто, крім керівника, контролював ситуацію під час подорожі і писав відповідні звіти, були штатні або позаштатні працівники органів безпеки, з якими траплялися «не штатні» випадки. Як зауважила згадана керівниця, «Хохлюк В. одразу розкрив своє «особливе призначення», чим одразу налаштував групу проти себе» [10, арк.12]

Болгарія, як об'єкт зарубіжного туризму, мала розвинений, порівняно з Україною, туристичний ресурс для відпочинку: молодіжні табори на узбережжі (Пріморско), гірські бази в горах, насамперед Пампорово, включалися до

переважного числа туристичних маршрутів. Своєю чергою, болгари їхали до СРСР не на чорноморське узбережжя чи в гори, а насамперед у столиці, великі міста, які пропонував «Супутник». Крім того, болгарські туристи мали більше можливостей для закордонних подорожей, наприклад в сусідню Югославію, Туреччину, інші країни Європи [4, с.192].

Традиційно, у межах «соцтабору», подорожі із «відпочивальною» програмою наповнювалися ідеологічними елементами, і турист був позбавлений можливості забути про політику, «вічну дружбу», адже до програми перебування включалися зустрічі з болгарськими комсомольцями, виробничниками, екскурсії на заводи та колгоспи, а дозвілля було скупим на розважальні заходи. Як правило, керівники груп у своїх звітах зважали на проблему вільного часу та відзначали цю обставину: «мали місце випадки, коли передбачені програмою зустрічі із зарубіжною молоддю замінювалися туристично-розважальними заходами і так званим «вільним часом», нерідко їх проведення зривалося з не об'єктивних причин» [12, арк. 26]. Та варто підкреслити, що будь-які особливості закордонного життя були цікавими для туристів з радянської України, – робота та робочі будні, побут, спілкування. Було цікавим усе, тому що воно часто дуже відрізнялося від радянського буття та не співпадало із заявами компартійних лідерів та пропаганди про першість СРСР у всьому. До речі, болгари, коли приїздили до СРСР, України, дорікали організаторам, що їх завантажують різними заходами і не дають часу перепочити чи просто прогулятися містом, купити товари, які були дефіцитними на батьківщині [4, с. 194].

Скарги з боку керівників та організаторів на вільний час, який з'являвся у програмі перебування туристів з СРСР закордоном, пояснюються й тим, що залишати групу без нагляду чи відпусками її «у вільне плавання» не дозволялося, а щоб пройтися магазинами (якщо були кошти), треба було домовитися із керівниками групи.

Проблемою для керівників груп з України ставало те, що у міжнародних таборах Болгарії, де частину часу проводили туристи, розміщувалися групи з інших країн, і не тільки із соціалістичних. Так, з «провокативними» питаннями до українців підходили туристи з Чехословаччини, туристи ставали свідками конфліктів між німцями із Східної Німеччини та ФРН, «що особливо відчувалося під час спортивних заходів», конфліктів болгар з румунами [9, арк. 67]. Це псувало ідеологічну частину програми та ставало предметом бесід керівників з групою, щоб пояснити такі випадки.

У звітах «Супутника» увага приділялася дотриманню програм, маршрутів, які іноді порушувалися або не виконувалися у повному обсязі. Характерна риса туризму «по-радянському» – поєднання екскурсійної, розважальної частини з відвідуванням виробництв, комсомольських та піонерських організацій (якщо група складалася із школярів). Передбачалося враховувати спеціалізацію груп і направляти їх до відповідних організацій – поштового відділення чи меблевої фабрики, промислового підприємства або колгоспного кооперативу [552, арк.12]. Із середини 1960-х рр., коли почала формуватися система побратимських зв'язків між областями України та НРБ, їх відвідування, як правило, включалося

до туристичних маршрутів і контролювалося партійним керівництвом. Так, у звіті «Супутника» за 1975 р. зазначено, що протягом року «крім туристів з Кіровоградської області жодна з груп не відвідала свої міста-побратими» [10, арк. 31].

Нарікання з боку українських туристів викликали окремі болгарські гіді, які не задовольняли вимогливі групи у плані знання власної історії. Крім того, у звітах відзначалося, що болгарські екскурсоводи мало розповідають про молодь та «успіхи соціалістичного будівництва» [13, арк. 22]. Ідеологічна частина програм містила ключові теми для формування спільної історичної пам'яті «братніх» народів – російсько-турецька війна 1877–1878 рр. та «визволення» Болгарії у 1944 р. Відповідні об'єкти для демонстрації «вдячності» радянському/російському народу включалися до маршрутів.

Стосовно сервісу, який українські туристи зустрічали в Болгарії, то у цілому якісно він був вищим, але у деяких випадках викликав скарги. З одного боку, молодіжний туризм планувалося зробити бюджетним варіантом, доступним різним за матеріальними статками молоді. Для цього будувалися кемпінги, палаткові містечка, частина програм передбачала розміщення у готелях. Основні побутові умови болгарська сторона зобов'язувалася виконувати, але траплялися й відсутність гарячої води, опалення, вчасно поданого транспорту. Наприклад, одного разу групу направили на гірську базу під час снігопаду, автобус зламався і люди майже 10 км долали пішки у 20-градусний мороз. Допомогу дорогою надали болгарські військові [11, арк. 38].

Попри окремі недоліки, Болгарія залишалася популярним напрямом для радянського туризму у цілому, БМТ «Супутник» зокрема. Пік активності припав на 1980-ті роки, чорноморське узбережжя Болгарії, так звана «Червона Рів'єра», зберігало привабливість для радянської компартійної еліти.

Висновки. Матеріали ЦДАГОУ разом з результатами досліджень з історії міжнародного туризму доводять вагому роль БМТ «Супутник» у розвитку молодіжних зв'язків, які виходили за межі туристичних. Відомий вислів «Куриця не птиця – Болгарія не заграниця» певним чином спростовують матеріали архіву: Болгарія залишалася бажаним об'єктом для закордонних подорожей українських туристів, хоча поступалася іншим, більш «екзотичним» для радянської людини країнам.

Бібліографічні посилання

1. Багдасарян В. Э., Орлов И. Б., Мазин К.А., Федупин, А. А. и Шнайден Й. Й. *Советское зазеркалье. Иностраный туризм в СССР в 1930–1980-е годы: Учебное пособие.* Москва: ФОРУМ, 2007. 256 с.
2. Зінченко В. А. Молодіжний туризм в Українській РСР у 70–80-х рр. ХХ ст. (на основі діяльності «Супутника»): Автореф. дис. ... канд. іст. наук – 07. 00. 01. – Історія України. Донецьк, 2003. URL: <https://infotour.in.ua/zinchenko-1.htm>
3. Злагодох Г. В. Форми культурно-дозвілєвої роботи БММТ «Супутник» ЦК ЛКСМУ з іноземними туристами (70-ті роки ХХ ст.). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: зб. наук. пр. : Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету.* Вип. 19. Т. 2 / упоряд. В. Г. Виткалов. Рівне : РДГУ, 2013. С. 214–220.

4. Каковкіна О. М. Болгарські туристи у звітах радянських гідів-перекладачів. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Київ, 2023. Т. 34 (73). №1. С.189–198.
5. Попов А. Д. Народная Республика Болгария как объект зарубежного туризма советских граждан. *Дриновський збірник*. Т. 4. Харків, 2011. С. 302–309.
6. Радченко О. М. [«Інтурист» в Українській РСР: структура, кадри, основні напрями діяльності \(60–80-ті рр. ХХ ст.\)](#) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01. Черкаси, 2011. 20 с.
7. Федорченко В. К., Дьорова Т. А. *Історія туризму в Україні*: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вища школа, 2002. 194 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. 7. Оп. 20. Спр. 287. 220 арк.1967
9. ЦДАГОУ. Ф. 7. Оп. 20. Спр. 390. 110 арк.
10. ЦДАГОУ. Ф. 7. Оп. 20. Спр. 552. 76 арк.
11. ЦДАГОУ. Ф. 7. Оп. 20. Спр. 559. 64 арк.
12. ЦДАГОУ. Ф. 7. Оп. 20. Спр. 1495. 112 арк.
13. ЦДАГОУ. Ф. 7. Оп. 20. Спр. 1689. 43 арк.

Дмитро Архірейський

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В МЕКСИЦІ

Постановка проблеми. Мексика, во істину, держава контрастів. З одного боку, це один з економічних, демографічних та культурних лідерів Латинської Америки, з іншого, – країна має безліч проблем соціального, економічного, політичного характеру, що робить її доволі нестабільною та вразливою не тільки під час загальносвітових криз. А ще Мексика має доволі цікаву та насичену історію, в якій ми бачимо оригінальні тубільні цивілізації доколумбового часу, драматичні процеси іспанської колонізації, героїчну боротьбу за незалежність і заплутані й суперечливі події періоду незалежності. Очевидними є як одностайне бажання мексиканців знати власну історію, так і радикальна поляризованість суспільства у питаннях інтерпретації не тільки окремих фактів вітчизняної історії, але й значення історії як такої у справі формування національно-культурної матриці. У комплексі все зазначене істотно впливає на підходи і практику викладання історії у мексиканських навчальних закладах, що надає проблемі історичної освіти в сучасній Мексиці політичного характеру.

Мета роботи є ознайомлення з організацією історичної освіти в сучасній Мексиці, усвідомленням мексиканцями проблем у цій галузі та спробами шляхом реформувань позбавитися цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Історія, передовсім вітчизняна, як навчальна дисципліна, завжди була найважливішим елементом мексиканської системи освіти. В різний час викладання історії переслідувало в Мексиці різні цілі – від допомоги у справі формування національної ідентичності до розвитку

компетенції соціального співіснування та громадянської активності. За цей час освітянська система Мексики пережила неодноразове реформування, яке торкалося і навчальних програм з історії.

Передостання реформа 1972–1976 рр., зокрема, визнала історію інтегрованою частиною предмету, який в Мексиці називали соціальними науками і до якого було включено також географію та громадянство. Таке об'єднання навчальних дисциплін мало на меті створення спільного контенту з метою покращення вивчення соціальних аспектів як історичного минулого, так і сьогодення, що мало складати основу так званої базової освіти. Однак, як визнавали в самій Мексиці, такий підхід, а, отже, і реформа в цілому, зазнали певних проблем під час реалізації: з одного боку, недостатньою виявилася комплексна підготовка педагогів, з іншого, такий інтегрований контент погано сприймався учнями [3, р. 25].

Усвідомлення фіаско освітянської реформи 1972–1976 рр. змусило владу і суспільство зважитися на нову реформу, яка розпочалася в 1993 р. з підписання Національної угоди для модернізації базової освіти. Ця реформа була динамічною, поетапною, супроводжувалася постійним обговоренням експертами, чиновниками, науковцями, представниками громадськості проблеми практичного значення історії в системі освіти. Реформа тривала фактично до 2017 р., її результатом став програмний документ Міністерства народної освіти Мексики «Ключові завдання комплексної історії». За задумом реформаторів, навчальні заклади мали відійти від традиційного тлумачення історії як набору подій та дат, які учні та студенти мають запам'ятати. У «Ключових завданнях комплексної історії» констатується: «У базовій освіті викладання історія має аналізувати минуле, аби знайти пояснення сьогодення і зрозуміти, як суспільства діяли за певних обставин, адже це дозволить нам краще зрозуміти і майбутнє» [4, р. 48]. Саме з цього положення виводилися й виховні та навчальні цілі дисципліни «історія».

За наслідками Національної угоди для модернізації базової освіти в початковій школі відновили систематичне вивчення історії (загальної та мексиканської), географії та громадянства, відмовившись від соціальних наук. Для підготовки нових шкільних підручників з історії долучалися провідні історики-науковці країни.

В цілому в Мексиці ніби як склався суспільний консенсус щодо глобального завдання історії, яка має розвивати здібності, аби сприяти розвиткові навичок співіснування та громадянства у підготовці майбутніх учасників процесів, котрі зможуть усвідомлено та вдумливо використовувати ці навички у своєму повсякденному житті. З цього виводиться основна дидактична функція предмету «історія» – так звана формуюча (історія). До речі, мексиканці не приховували, що для створення концепції формуючої історії враховувався досвід французької школи «Анналів» [4, р. 50]. Як зазначив Себастьян Пла, була здійснена спроба розірвати попередню дисциплінарну логіку історії, коли акцент робився на знанні військових та політичних подій, централізмі та євроцентричності контенту, запам'ятовуванні як основної навички, натомість

запропоновано розвивати так зване історичне мислення, також збільшити увагу до історії мистецтва, технологій, науки, щоденного життя людей тощо [2, р. 142].

В ході обговорення під час реформування історичної освіти озвучувалися різні погляди та підходи щодо шляхів реалізації такого завдання, відповідно, й щодо конкретного наповнення навчальних програм. Схоже, що найбільшу підтримку і фахівців, і суспільства отримали такі ідеї щодо наповнення навчальних програм: аналіз взаємозв'язків між минулим та сьогоденням на конкретних прикладах, аналіз причин та наслідків, змін і сталості, географічних і часових координат тощо. Крім того, реформатори прагнули інтегрувати історію Мексики у загальну історію, бажаючи приділяти більше дидактичної уваги сфери соціальним, економічним, культурним аспектам історичного процесу. Прихильники реформування історичної освіти агітували також за розвиток умінь і навичок з управління історичною інформацією (самостійний пошук, організація, систематизація, генерування аргументів і пояснень шляхом співставлення та порівняння різних джерел для висвітлення історичних подій і процесів). Як підсумував висновки групи мексиканських фахівців Е. Б. Рохас, «вивчення предмету історія дозволяє розвивати історичне мислення і залучати нові покоління до розуміння соціальних і політичних рухів, що створили сьогодення, в якому вони живуть» [4, р. 51]. Саме такий підхід було зафіксовано в «Ключових завданнях комплексної історії» 2017 р.

Проти виступали традиціоналісти (їх в Мексиці називають нормалістами), які ратували за перевагу військово-політичного контенту у навчальних програмах з історії і бажали залишити осторонь аспекти повсякденної історії. Отож, виникла проблема балансу у навчальних програмах. Крім того, реалізація «Ключових завданнях комплексної історії» почала пробуксовувати з причини недостатньої професійної підготовки викладачів історії (значна частина з них, як і в попередні часи, взагалі не мала базової історичної освіти), а також розколу корпусу викладачів на нормалістів та реформаторів. Нормалісти, як справжні ортодокси, вважали, що традиційний спосіб викладання історії важить більше, ніж практичні навички школярів – для них дисципліна є більшою цінністю, ніж учні [4, р. 53].

Ситуацію ускладнює кадрова проблема, адже вчителів історії у навчальних закладах, як і в попередній час, не вистачало фізично, часто ті самі вчителі викладали одночасно по кілька різноманітних дисциплін, тому професійні вимоги до них з боку адміністрацій залишалися на доволі низькому рівні. Чисельні моніторинги та перевірки реального стану справ у навчальних закладах засвідчували факти імітації новаторських підходів у викладанні історії, елементи саботажу реформи, пристосування вчителями викладу предмету під власні суб'єктивні погляди, звички, уподобання тощо. Багато хто з педагогів замість того, аби займатися самовдосконаленням, обирав більш легкі шляхи, залишаючись на позиціях мексиканського ультра-патріотизму, націоналізму, традиціоналізму, не розвиваючи в учнях історичного мислення, а роблячи акцент на запам'ятовуванні історичних подій і дат, жертвуючи загальною історією на користь вітчизняної тощо.

Вище описані ситуації не були поодинокими випадками, тому прихильники реформи історичної освіти були серйозно стурбовані її перспективами. Вони відзначали низький рівень інтересу до історії з боку населення, особливо учнів, факт сприйняття уроків з історії як цілком нудного та безглузлого заняття. Соціологічні дослідження ситуації в галузі свідчили, що переважна більшість учнів Мексики історію сприймала як минуле, яке фактично не має відношення до проблем сьогодення: на уроках історії мало що розповідали про історію жінок, дітей, корінних мексиканців-індіанців, мігрантів, про сучасний наркобізнес, диктатури сучасності тощо [1, р. 162]. Що вже казати про рівень знання немексиканської історії?

Очевидний дисбаланс між намірами реформаторів і реальною ситуацією з викладанням історії викликав і продовжує викликати нові і нові суспільні дискусії й обговорення проблеми. Йдеться не просто про одну з базових дисциплін, а про спосіб модернізації наступних поколінь мексиканців, тому до дискусій долучаються не лише фахівці, а й широкі кола громадськості. Дебатуються будь-які аспекти історичної освіти – від визначення, як саме треба сприймати історію і який функціонал повинна мати ця дисципліна, до питань кадрової підготовки вчителів та матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу.

Висновки. Таким чином, схоже, що реформа історичної освіти 1993–2017 рр. повністю повторила долю реформи 1972–1976 рр.: благі наміри були знівельовані кадровими проблемами системи освіти, через що реформатори йшли на поступки нормалістам, аж поки все не повернулося на вихідні позиції. Ознайомлення з думками експертного середовища дозволяє стверджувати, що дефіциту блискучих ідей про вихід із цього зачарованого кола в Мексиці немає, але відсутня політична воля довести реформу до завершення, а також бракує коштів на професійну підготовку достатньої кількості кваліфікованих педагогів-новаторів, аби заповнити нарешті всі вакансії вчителів історії у навчальних закладах.

Бібліографічні посилання

1. Dosil F. Clío en las aulas. La historia que tenemos y la que queremos enseñar. *Revista Cambios y Permanencias*. 2013. № 4. P. 156–171.
2. Pla S. Sabemos Historia en educación básica? Una mirada a los resultados de ENLACE 2010. *Perfiles Educativos*. 2011. № 33 (134). P. 138–154.
3. Ramirez R. (1998). La enseñanza de la historia en la escuela primaria. *Cero en Conducta*. 1998. № 13 (46). P. 25–41.
4. Rojas E. B. Aprender historia en la educación básica. Debates sobre el aprendizaje de la historia en México. *Revista Senderos Pedagógicos*. 2021. № 12. P. 47–65.

Ольга Дяченко, Діана Лябагова

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Постановка проблеми. Сьогодні школярі при вивченні предметів у школі вже не задовольняються лише підручником. Усім відомий вислів «Краще один раз побачити, ніж сто разів почути». І ми з цим згодні! Тому важливим методом при викладанні історії є використання віртуальних екскурсій, використання яких дає учням можливість розвинути спостережливість та підвищити свій інтелектуальний рівень. Віртуальні екскурсії є однією з форм поєднання навчання із практикою та важливим засобом активізації навчального процесу, оскільки у зв'язку з епідемією та військовими діями на території нашої держави, діти обмежені у вільному пересуванні та спілкуванні.

Завдяки віртуальним екскурсіям на уроках історії в освітніх цілях можна використовувати віртуальні подорожі в будь-які міста й країни, що вивчаються, і не потрібно нікуди їхати, оскільки все це може бути організовано й проведено в умовах освітнього закладу. Сьогодні в мережі Інтернет пропонується безліч екскурсій, і їхня кількість та якість постійно зростають.

Метою дослідження є методика використання віртуальних екскурсій як активізація та підвищення результативності пізнавальної діяльності учнів на уроках історії.

Виклад основного матеріалу. Віртуальна екскурсія у методиці викладання та навчання – відносно нове поняття. Особливо зріс інтерес педагогів до такого виду уроку з 2019 р., що пов'язано з пандемією. Більшість дослідників дають таке визначення поняттю: «Віртуальна екскурсія – це віртуальне відображення об'єктів, що реально існують, з метою створення умов для самостійного спостереження, збирання необхідних фактів тощо» [5, с. 94].

Організуюючи віртуальні екскурсії на уроках історії, авторки даної статті переконані, що їх краще застосовувати на різних заняттях фрагментарно, а не увесь урок. Можна також розробити серію занять із певної тематики. Наприклад, учням набагато цікавіше було б відвідати музей, присвячений історичній постаті, ніж просто прочитати про неї у підручнику. Віртуальна екскурсія дозволяє зануритися глибше у вивчення теми, але багато що залежить і від вмінь та майстерності учителя, який використовує даний метод на своїх заняттях.

У методичній літературі наводяться різні класифікації екскурсій, які за змістом можна поділити на такі види:

- оглядові, де зібрані елементи декількох екскурсій, об'єднаних спільною темою;
- біографічні – екскурсії, пов'язані із життям і біографією видатних людей;
- тематичні, екскурсії, що розкривають окремі теми [2, с. 148].

Самостійне створення екскурсій педагогом – це трудомісткий процес. Однак у мережі Інтернет є безліч пізнавальних із педагогічного погляду ресурсів, якими можна скористатися для проведення віртуальних екскурсій. Серед учителів

популярним є проект «Google Arts&Cultur» [1]. На цьому ресурсі представлені матеріали за такими напрямками, як мистецтво, історія та дива світу. Також корисним для учителів сайтом є «Каталог музеїв». На цьому сайті ми можемо обрати віртуальну екскурсію до найбільш відомих музеїв світу [4].

Віртуальні екскурсії цікаві та ефективні на уроках, їх активно можна застосовувати як при онлайн навчанні, так і в класі. Зазначимо, що віртуальну екскурсію провести на уроці не так вже й легко, як це здається на перший погляд, оскільки вона потребує певних етапів підготовки. Спочатку потрібно визначити цілі й завдання віртуальної екскурсії, обрати тему, відібрати необхідну літературу, скласти бібліографію і визначити інші джерела матеріалу. Далі учитель, перед тим, як показати екскурсію учням, повинен сам ознайомитися з експозиціями й фондами музеїв за темою обраного уроку, провести відбір, вивчити екскурсійні об'єкти. Визначити час екскурсії та підготувати до неї текст і запитання до учнів. Також потрібно обрати методичні прийоми проведення віртуальної екскурсії [5, с. 95].

Методика проведення віртуальної екскурсії включає в показ об'єктів, розповідь про них, а також про події, з ними пов'язані. Неправильно будувати всю екскурсію на застосуванні єдиного методичного прийому. Варто застосовувати методичні прийоми показу та голосового супроводу. Вся ця підготовка забере багато часу у педагога, але воно того варте. Також потрібно застосувати прийом панорамного показу, зорової реконструкції для пам'яток архітектури, прийом локалізації подій, який викликає у школярів почуття причетності до події, прийом абстрагування та зорової аналогії, що побудований на порівнянні даного об'єкта з фото чи малюнком іншого об'єкта, який учасники екскурсії бачили раніше [3, с. 27].

Звісно ефективність будь-якої віртуальної екскурсії також залежить від техніки проведення, яка складається зі знайомства відповідального за проведення екскурсії (це може бути як вчитель, так і учень) з групою; дотримання плану екскурсії (складається учителем); контролю зворотного зв'язку під час екскурсії (паузи, прийоми привертання й підтримки уваги, реакція на непередбачені події); використання індивідуального тексту під час віртуальної екскурсії; роботи з «портфелем екскурсорода» [2, с. 34].

На наше переконання, найкраще використовувати віртуальні екскурсії на уроках всесвітньої історії, оскільки навчальна програма з цього предмету є перевантаженою і за 1 годину на тиждень неможливо подати всю інформацію та сформувати компетенції, які вимагає освітня програма. Завдяки віртуальним екскурсіям учні зможуть ніби перенестись в епоху та країну, яку вивчають на уроці.

Звісно, що віртуальна екскурсія не замінить особисту присутність, однак дозволить отримати досить повне враження щодо досліджуваного об'єкту. Така екскурсія має низку переваг перед традиційними екскурсіями:

- 1) Не залишаючи класу можна відвідати і познайомитися з об'єктами, які знаходяться за межами міста і навіть країни.
- 2) За один урок можна відвідати кілька об'єктів – музеїв, заповідників.

- 3) Автоматизація обробки інформації про досліджуваний об'єкт сприяє підвищенню продуктивності роботи учнів.
- 4) Допомагає організувати учнівську діяльність з оволодіння науковими знаннями.
- 5) Допомагає ознайомитися з методами пошуку, систематизації і наочного подання інформації за допомогою комп'ютера.
- 6) Такі екскурсії завжди доступні, існує можливість повторного перегляду, вони наочні [5, с. 96].

Створення будь-якої віртуальної екскурсії – це складний процес, який потребує від педагога великих творчих зусиль. Але результат того вартий. Віртуальна екскурсія є інноваційною формою навчальної діяльності, що спрямована не тільки на здобуття предметних знань, а й на формування комунікативних, пізнавальних, регулятивних навчальних дій, сприяє підвищенню цікавості не тільки до предмета, але й до культурної спадщини взагалі.

Таким чином, на основі теоретичних пошуків та практичного дослідження методики проведення уроку історії з використанням інформаційних технологій, можна зробити висновок, що віртуальна екскурсія – це інноваційна, мобільна та зручна форма освіти, яка спрямована не лише на набуття досвіду, а й на формування комунікативних, пізнавальних, регулятивних освітніх процесів, сприяють підвищенню інтересу до вивчення історії. Завдяки віртуальним екскурсіям учні набувають розуміння культурного розмаїття навколишнього світу, що сприяє розвитку навичок самореалізації та самоідентифікації.

Звичайно, освітня цінність віртуальних екскурсій є значною у сучасній реальності, оскільки це – мобільний та зручний метод навчання, але у нього є й недоліки. Не кожен музей має фінансові та технічні можливості для розробки платформи віртуальної реальності, яка дозволила б здійснювати віртуальні екскурсії. Крім того, учні не завжди мають доступ до Інтернету, але віртуальні екскурсії з можливістю доступу без підключення до Інтернету можуть вирішити цю проблему.

Бібліографічні посилання

1. Google Arts&Culture. URL: <https://artsandculture.google.com> (Дата звернення: 19.12.2022 р.)
2. Галасюк С., Нездоймінов С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 178 с.
3. Гурин О. Школа і музей: працюємо разом. *Мистецтво та освіта*. 2011. № 2. С. 27–28.
4. Каталог музеїв. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/3833-150-virtualnykh-ekskursii-muzeiamy-svitu-i-ukrainy> (Дата звернення: 09. 01. 2023 р.)
5. Коваленко О. В. Використання віртуальних екскурсій як сучасних форм організації навчального процесу. *Теорія і методика професійної освіти*. 2019. Вип. 9. Т.1. С. 94–97.
6. 50+ віртуальних екскурсій музеями світу і України. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/3833-150-virtualnykh-ekskursii-muzeiamy-svitu-i-ukrainy> (Дата звернення: 22. 01. 2023 р.)

Секція IV. ІСТОРІЯ НАУКИ, ТЕХНІКИ ТА ОСВІТИ

Варфоломій Савчук

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ДНІПРОПЕТРОВСЬКІ ФІЗИКИ П. П. СТАРОДУБРОВСЬКИЙ ТА О. Ф. ГОРОДЕЦЬКИЙ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ: СТОРІНКИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Історія Дніпровського національного університету насичена багатьма подіями, сполучними з різними напрямками його розвитку і діяльності. Серед них і формування кадрового складу науково-педагогічних працівників. Ця проблема завжди була актуальною і важливою складовою підготовки фахівців. Зазначене торкається і науково-педагогічного корпусу викладачів фізики. Серед них (за різних причин) мала місце міграція. Встановлення шляхів міграції фізиків, які працювали у Дніпропетровському державному університеті (ДДУ) а потім виїхали з України, дозволяє чіткіше уявити зміни викладацького складу в університеті та з'ясувати їх долі (зокрема, наскільки вони зуміли виявити себе на нових місцях роботи). Одними з них були фізики П. П. Стародубровський та О. Ф. Городецький

Мета дослідження. Реконструювати біографії П. П. Стародубровського та О. Ф. Городецького, визначити соціальний статус, освітню та професійну кваліфікації, встановити основні віхи їх життя і діяльності.

Виклад основного матеріалу. Особова справа П. П. Стародубровського в Державному архіві Дніпропетровської області не збереглися, хоча за даними О. М. Посунько вона там була [4]. Доступу до особової справи П. П. Стародубровського в архіві іншої країни немає. Використовувалися матеріали, інших архівів України, ряду наукових публікацій та інтернет-ресурси.

П. П. Стародубровський народився 1 серпня 1899 р. в м. Білозерськ Вологодської області в родині вчителів. За неясних причин родина неодноразово переїздила. Зокрема у 1902 р. в м. Пронськ Рязанської губернії, потім в Україну у м. Олександрівськ (Запоріжжя). Інформація про його освіту досить непевна. Повідомляється зокрема, що він «вищу фізико-математичну освіту отримав в 1918 – 1924 роках в Україні в м. Запоріжжя». Інше джерело повідомляє, що «він закінчив фізико-математичний факультет Запорізького інституту народної освіти». Обидва повідомлення є сумнівними, бо Інститут народної освіти був створений у Запоріжжі тільки в 1930 р. До

цього там функціонував лише педагогічний технікум, який аж ніяк не міг

надавати вищої освіти. Скоріше за все він закінчив фізико-математичний відділ Дніпропетровського інституту народної освіти за напрямом «Фізика». Опосередковано про це свідчить і те, що паралельно він працював у 1920–1928 рр. вчителем у школі та лаборантом, а потім асистентом в Інституті народної освіти (факультет професійної освіти).

У 1930 р. було створено Дніпропетровський металургійний інститут, і П. П. Стародубровський став одним з перших викладачів кафедри фізики цього інституту. Працював на посадах доцента (1930) та згодом професора (1931). У 1932 р. обійняв посаду завідувача цієї кафедри [2]. Працював він в ці роки (1932–1933) і в створеному у Дніпропетровську Фізико-технічному інституті (ДФТІ), був науковим керівником магнітної лабораторії. Його наукові інтереси лежали в сфері досліджень явищ магнетизму та їх практичного застосування. В штатному розкладі магнітного відділу ДФТІ його прізвище зазначене як майбутнього очільника цього відділу. Достеменно відомо, що він обіймав у цьому відділі посади старшого наукового співробітника.

У 1927/28 навчальному році П. П. Стародубровський видав «Підручник по лабораторному практикуму з фізики». В цей час він вже був співробітником кафедри теоретичної фізики ДІНО. Працював над деякими теоретичними питаннями фізики, зокрема у 1930 р. за пропозицією завідувача кафедри теоретичної фізики професора Б. М. Фінкельштейна виконав роботу з обчислення спорідненості водневого атому до електрона. Вивчав також теоретичні питання внутрішнього тертя розчинів. Друкувався у відомих вітчизняних журналах. Щодо взаємовідносин з радянською владою відомо мало, та й хто тоді дозволив би якісь висловлювання. Хоча у «Політзвіті по Катеринославському ІНО за минулий осінній триместр 1924 року» він характеризується як «політично приховано антирадянський» [5, арк. 97].

Але у 1933 р. він раптово переїздить до університету у Нижній Новгород (Горький). Можливо цей переїзд сполучний зі створенням у листопаді 1931 р. в Горькому державного університету. У 1933 р. там було організовано кафедру загальної фізики і П. П. Стародубровського запросили очолити її. На посаді завідувача кафедри фізики (згодом загальної та експериментальної фізики) ГДУ П. П. Стародубровський працював з 1 вересня 1933 по 1938 рр., був також певний час (з 8 лютого 1934 р. до 1 лютого 1935 р.) деканом фізико-математичного факультету. Як і в Дніпропетровську співпрацював з фізико-технічним інститутом у Горькому. В одній з публікацій зазначається, що він був «дійсним членом відділу теоретичної фізики ГДФТІ, а у 1934 р. – заступником директора наукової частини ФТІ» [3, с. 217]. В Горьківському університеті П. П. Стародубровський проводив дослідження з теорії магнетизму та магнітних вимірювань [2].

Надалі довгий час (1938–1984) працював у Горьківському політехнічному інституті, керував там кафедрою фізики на фізико-технічному факультеті (1963–1974). В роки війни одночасно працював як сумісник в сільськогосподарському інституті. Пішов з життя 16 січня 2000 р.

Інший фізик – теж випускник Дніпропетровського університету – Олександр Фомич Городецький, народився 15 березня 1910 р. в Києві в родині службовців. Його батьки – Ф. О. Городецький та Д. М. Городецька (Фіалко). Йому присвячено статтю у Вікіпедії. Найповніші відомості про нього наведені в статті [1]. За даними, наведеними в ній та за інтернет-ресурсами батько з 1884 р. працював на цукрових заводах Бродських в Кам'янець-Подільській та Київській губерніях. З 1926 р. родина Городецьких жила у Дніпропетровську, в якому батько працював головним бухгалтером на суперфосфатному заводі. Олександр Городецький почав свою трудову діяльність після закінчення семирічки, потім вчився в Амур-Нижньодніпровському училищі. Але пішов з нього і працював слюсарем-механіком. Після закриття у 1929 р. фабрики, на якій він працював, працював слюсарем-водопровідником в Дніпропетровській конторі «Укржитлобудтрест». Після завершення курсів Протиповітряної оборони у 1930 р. почав працювати в цій сфері, дійшовши у 1932 р. до посади начальника спецчастини Дніпропетровського заводууправління Укркондтреста.

В тому ж році став студентом вечірнього відділення, скоріше за все не Дніпропетровського університету (бо він був відновлений у 1933 р.), а Дніпропетровського фізико-хіміко-математичного інституту. Отримував вищу освіту з перервами. В лютому 1934 р. перейшов на денне відділення відновленого Дніпропетровського університету. Після смерті батька став на роботу лаборанта Дніпропетровського фізико-технічного інституту.

Закінчив фізичне відділення фізико-математичного факультету університету у 1937 р. з дипломом першого ступеня і вступив до аспірантури при кафедрі молекулярної фізики. Одночасно працював асистентом кафедри експериментальної фізики. У 1940 р. закінчив аспірантуру й успішно захистив дисертацію на тему: «Розсіювання ультразвукових хвиль поблизу кристалічної точки змішування рідин». Продовжив роботу в якості доцента кафедри експериментальної фізики у Дніпропетровському університеті.

А далі – війна, евакуація до П'ятигорська (серпень 1941 р.), робота в фармацевтичному інституті, подальша евакуація до Красноярська, керівництво кафедрою фізики в медичному інституті (вересень 1942 р. – серпень 1944 р.), реевакуація до Дніпропетровська, робота доцентом кафедри фізики Дніпропетровського інститут інженерів залізничного транспорту та кафедри металофізики ДДУ, затвердження у вченому звання доцента, початок роботи (з 1 вересня 1948 р.) доцентом кафедри фізики Томського педагогічного інституту. В січні 1949 р. перейшов працювати у Томський політехнічний інститут, а в 1954 р. переїхав до Новосибірська.

Новосибірськ став кінцевим пунктом його життєвих і наукових мандрів. Вважається, що він стояв у витоків Новосибірського електротехнічного інституту (НЕТІ), перші заняття в якому розпочалися у вересні 1953 р. До його піонерських починань належать створення там кафедри діелектриків і

напівпровідників (вересень 1960 р., якою він керував до 1968 р., року своєї смерті), створення і розвиток в інституті нового наукового напрямку – дослідження і використання тензорезистивного ефекту у напівпровідниках, створення своєї наукової школи, яка стала однією з провідних в СРСР, видання навчального посібника і монографії за цим напрямом досліджень. В 1965 р. став одним з перших професорів НЕТІ.

Житті і діяльність цих фізиків яскраво свідчить як про плідність їх наукових та науково-педагогічних досягнень, так і про те, що підготовка кадрів з напрямку «фізика» у Дніпропетровському (нині Дніпровському) класичному університеті здійснювалася на засадах опанування випускниками найпередовіших знань в цій сфері науки. Знання, отримані в Alma Mater розглянутими особистостями, дали їм можливість виявити свої здібності в різних напрямках фізичної науки в інших навчальних і наукових закладах країни, в яких вони працювали після завершення навчання в ДДУ. Проведене дослідження розкриває також основні етапи їхнього життя і діяльності і дозволяє здійснити їх уточнення.

Бібліографічні посилання

1. Галкина Т. В. Украинцы в профессорско-преподавательском составе Томского государственного педагогического института в 1930–1950-е годы. *Томский журнал ЛИНГ и АНТР*. 2015. № 3 (9). С. 68–78.
2. Государственная металлургическая академия Украины. Дніпропетровськ: Пороги, 1999. 312 с.
3. Из истории физического факультета. URL: <http://spo.phys.unn.ru/news/50/I-%E8%F1%F2%EE%F0%E8%FF.pdf>
4. Посунько О. М. Дніпропетровський ІНО у 1920-х роках (за матеріалами втрачених фондів ДАДО). *Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті. Збірник наукових праць*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 11. С. 249–260.
5. ЦДАВОВ України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 633.

Тетяна Кисільова

Дніпровський державний медичний університет

ГУРГЕН ХАРМАНДАР'ЯН В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕНТГЕНОЛОГІЇ: ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

В 2023 році виповнюється 130 років з дня народження видатного вченого та організатора практичної і наукової рентгенології, радіології та онкології в Україні Гургена Оганесовича (Івановича) Хармандар'яна.

Г. О. Хармандар'ян народився 15 березня 1893 року у місті Ахалкалакі Тифліської губернії. Після закінчення Тифліської чоловічої гімназії із золотою медаллю вступив до Військово-медичної академії в Петербурзі, але через відмову прийняти присягу був вимушений продовжити навчання на медичному

факультеті Юр'ївського (кол. Дерптського, зараз Тартуського) університету. У 1914 р. Г. О. Хармандар'ян був призваний на військову службу. Як зазначено в його анкеті, саме з 1914 р. він почав стажування в галузі медичної рентгенології. З 1915 по 1918 рр. Гурген Оганесович служив військовим лікарем, надалі працював на Південній залізниці та в 9-му Радянському шпиталі в Харкові. Диплом лікаря він отримав у 1917 р. у Харківському університеті [6; 8].

Набутий досвід та знання сприяли призначенню Г. О. Хармандар'яна в 1923 році на посаду директора Української рентгенологічної академії (УРА). Призначення виявилось дуже вдалим. На той час цей заклад мав значні економічні, організаційні та кадрові проблеми: нестача обладнання та рентгенівських плівок, відсутність коштів для закупівлі їх за кордоном, замалі приміщення та нестача персоналу [6]. Саме завдяки організаторським здібностям, творчій ініціативі та енергійності Гургена Оганесовича було проведено реорганізацію Академії. Протягом кількох років відбулося розширення її структури, започатковано нові наукові теми, підготовку спеціалістів за фахом рентгенодіагностика та рентгенотерапія, а також щорічне проведення курсів для лікарів суміжних спеціальностей. У 1925 р. УРА було перейменовано в «Український Державний Рентгенологічний та Радіологічний інститут імені С. П. Григор'єва» (УДРРІ) та зареєстровано як наукову установу по лінії Комісаріату Охорони Здоров'я. За короткий час очолюваний Г. О. Хармандар'яном заклад став провідним центром організаційно-методичної, наукової і педагогічної роботи в напрямках рентгенології, радіології і онкології в Україні з філіями у Дніпропетровську, Одесі та Донецьку [6].

Як член правління видавництва «Наукова думка» (з 1925 р.), Гурген Оганесович розумів необхідність публікації наукових досліджень як засобу обміну досвідом у фаховому середовищі. Перший збірник наукових праць Інституту «Экспериментальная и клиническая рентгенология» вийшов друком вже у 1926 році. У 1927 р. Г. О. Хармандар'яном та колективом інституту започатковано випуск фахового журналу «Вопросы онкологии» (1927–1937 рр.), до редакційної ради та колегії якого увійшли провідні вчені не тільки з України, а й з Москви та Ленінграду. Цей друкований орган мав велике значення для розвитку наукової онкології та організації протиракової боротьби в Україні [5; 6].

За ініціативи та наполегливості Г. О. Хармандар'яна у 1932 р. було споруджено та введено в експлуатацію нову сучасну будівлю для УДРРІ з окремою клінікою на 170 ліжок [6].

Одночасно з розв'язанням питань розбудови УДРРІ Г. О. Хармандар'ян виконував значну наукову роботу. Спектр його досліджень включав розробку методів рентгенодіагностики пухлин легенів і внутрішньогрудних пухлин (середостіння та ін.); холецистографії; рентгенодіагностики захворювань шлунку і кишечника; рентгенодіагностики патологічних змін кісткової системи.

Низка робіт вченого присвячена вивченню біологічної дії рентгенівських променів, рентгенотерапії запальних захворювань, а також виразок шлунку і дванадцятипалої кишки [5; 6]. Гурген Оганесович один з авторів дослідження моторно-евакуаційної функції шлунку людини у стані гіпнозу, першої спроби об'єктивно показати його функціональні зміни під впливом певних емоцій. Ця робота і на сьогодні є однією з найбільш цитованих в наукових працях, присвячених питанням гіпнотичної дії на функції людського організму [6].

Під редакцією професора Г. О. Хармандар'яна вийшов друком один з перших в Україні фахових посібників з техніки використання рентгенівських променів в медичній практиці «Рентгенодиагностика и рентгенотерапия» [11].

Як талановитий організатор та керівник провідної установи, Гурген Оганесович приділяв велику увагу питанням планування науково-дослідної роботи, організації рентгенівської і онкологічної допомоги населенню та підготовці лікарів за цими напрямками, про що свідчать його статті [6].

Г. О. Хармандар'ян брав активну участь у медичних з'їздах та нарадах, був ініціатором низки важливих вітчизняних фахових форумів: наради онкологів України у 1931 р., на якій за його пропозицією прийнято рішення про організацію у Радянському Союзі онкологічних диспансерів як центрів протиракової боротьби; I-го та II-го українських з'їздів рентгенологів та радіологів у Харкові у 1931 та 1936 рр.; I-го Всесоюзного з'їзду онкологів 1931 р. (Харків); Першої Всеукраїнської конференції рентгенологів та онкологів 1934 р. (Харків); Української наради по плануванню науково-дослідної роботи в онкології та рентгенології 1934 р. (Київ) [6].

Також Гурген Оганесович був учасником міжнародних з'їздів (у Мадриді, Цюріху), де виступав з доповідями і очолював радянські делегації, входив до складу делегації українських рентгенологів (Рис. 1) на Другому міжнародному з'їзді у Стокгольмі (липень 1928 р.) [4]. Особливо слід відзначити V Всесоюзний з'їзд рентгенологів і радіологів, який відбувся у Києві 18–23 травня 1928 р. Головою організаційного Комітету було обрано Г. О. Хармандар'яна, що підтверджує його чималий внесок у розвиток цієї науки в республіці [10]. У тому ж році його було обрано головою Української спілки рентгенологів і радіологів.

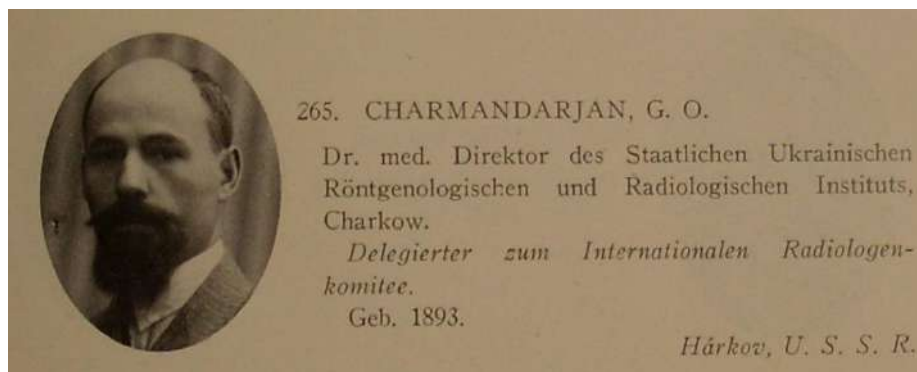

Рис. 1. Фото з каталогу учасників II Міжнародного з'їзду у Стокгольмі [1].

Свій науковий та практичний досвід Г. О. Хармандар'ян успішно застосовував і у педагогічній діяльності, очоливши у 1928 р. кафедру рентгенології 1-го Харківського медичного інституту.

Плідна науково-дослідна та організаційна діяльність Гургена Оганесовича сприяла його призначенню високі керівні посади: члена колегії НКОЗ України (1929 р.), заступника Народного комісара охорони здоров'я УСРР (1932 р.), директора Московського інституту рентгенології та радіології і водночас головного інспектора Наркомздоров'я СРСР (1936 р.). Як завідуючий відділом Транспортної медицини НКОЗУ (1929 р.) зробив чималий внесок у становлення медико-санітарною контролю на транспорті [5; 6].

Життя Г. О. Хармандар'яна обірвалося у розквіті творчих сил. 9 березня 1939 року його було заарештовано за обвинуваченням у контрреволюційній організації та шпигунстві та розстріляно 15 квітня 1939 р у Москві. Поховали видатного вченого разом з іншими жертвами репресій 1937–1939 років на 24-м кілометрі Калужського шосе поблизу радгоспу «Комунарка». Реабілітований Г. О. Хармандар'ян був 29 жовтня 1955 року [6].

Зрозуміло, що після арешту та страти ім'я Гургена Оганесовича було викреслено з усіх офіційних й неофіційних матеріалів. Його прізвище не згадувалося довгі роки [2; 3; 7; 9], хоча саме під керівництвом Г. О. Хармандар'яна (майже 15 років) УДРРІ перетворився на потужну науково-дослідну установу. Також у науковому обігу відсутній повний список його науково-дослідних та організаційно-методичних робіт. Однак навіть ті неповні відомості, що зібрані по крупицях, дають підстави вважати величезним внесок Гургена Оганесовича Хармандар'яна в організацію і розвиток наукової та практичної рентгенології, радіології й онкології не тільки в Україні, а також у всьому СРСР.

Бібліографічні посилання

1. Catalogue des portraits. Stockholm. 1928. P. 228–229.
2. Варшавський Б. И. Основні шляхи розвитку рентгенології й радіології на Україні. *Рентгенологія і онкологія в УРСР*. Держмедвидавництво, 1939. С. 9–18.
3. Воробьев Е. И., Побединский М. Н. Очерки развития отечественной радиационной медицины. Москва, 1972. 228 с.
4. Второй международный съезд рентгенологов *Вестник рентгенологии и радиологии*. 1929. Том VII. С. 73–75.
5. До 120-ліття Г. О. Хармандар'яна. *Український радіологічний журнал*. 2013. № 21. С. 92–93.
6. Кисільова Т. О. Г. О. Хармандар'ян: напівзабута постать української медичної рентгенології. *Наука та наукознавство*. 2011. № 1 (71). С. 71–79.
7. Материалы по истории рентгенологии в СССР / Под ред. С. А. Рейнберга. Москва, 1948. 322 с.
8. Особова справа Хармандар'яна Гургена Івановича. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. Ф. 342. Оп. 3. Спр. 5542.
9. Позмогов А. И. Из истории развития рентгенологии в Украине. *Врачебное дело*. 1993. № 10–12. С. 114–117.
10. Пятый Всесоюзный съезд рентгенологов и радиологов в Киеве 18–23 мая 1928 года. *Вестник рентгенологии и радиологии*. 1929. Т. VII. Вып. 6. С. 489–530.

11. Рентгенодиагностика и рентгенотерапия / Под ред. проф. Г. И. Хармандарьяна. Киев, 1937. 468 с.

Надія Кушлакова

*Західнодонбаський інститут ПрАТ
«ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

КАТЕРИНОСЛАВСЬКЕ ПЕРШЕ КОМЕРЦІЙНЕ УЧИЛИЩЕ: ТРАДИЦІЇ БЛАГОДІЙНИЦТВА В ОСВІТІ

Звернення до історії – це, напевно, найкращий і найкоротший шлях пізнати і зрозуміти сучасність. Сьогодні в освітніх закладах активно запроваджуються опікунські та попечительські ради, бо бюджетних коштів не вистачає навіть на елементарні речі. В цій ситуації у нагоді стає спонсорство, меценатство, благодійність, адже саме громадські організації у вигляді піклувальних рад успішно вирішують низку виникаючих проблем з оформленням «угод» і законністю їх проведення, податками тощо. Традиції благодійності та піклування в нашій країні мають глибокі історичні корені, бо у дореволюційний час існування навчальних закладів було неможливе без пожертвувань. Тому порушена дослідницька тема є актуальною і цікавою вже тому, що піклування в сучасній освіті знову затребуване і накопичений історичний досвід може бути корисним. Метою наукової розвідки є вивчення традицій благодійності та опіки в освіті на прикладі Першого Катеринославського комерційного училища.

Благодійність в сучасному середовищі представлена широкою палітрою понять та категорій: опіка, піклування, меценатство, спонсорство тощо. Благодійність або добродійність – безкорисливе надання допомоги потребуючим, які не є пов'язаними з благодійником. Поняттю благодійність найбільш близьким є опіка та меценатство, бо як зазначає шанований меценат, лікар і волонтер Ольга Богомолець: «Меценат – це людина, яка ідеологічно опікується тим чи іншим проектом, тому що для цього потрібні не тільки гроші» [1]. Опіки, допомоги й підтримки потребує освітня система України, одним із пріоритетних завдань реформування якої визначено забезпечення високої якості освіти. З цією метою в навчальних закладах різних рівнів останніми роками стали створювати опікунські, піклувальні та наглядові ради, основним завданням яких є сприяння розвитку матеріальної бази навчального закладу, збереженню освітянських традицій, поширенню цінностей, ідеалів відкритого громадянського суспільства. Ці громадські організації мають на меті по-перше, сприяти різноманітній фінансовій допомозі навчальним закладам, а по-друге, створити систему громадського контролю.

І завдання і мета сучасних благодійних організацій, які по суті виконують функції своєрідного фонду, відрізняються від подібних організацій початку минулого ХХ ст. В першу чергу, мабуть, тому, що в той період вже була сформована цілісна система попечительства в Російській імперії в цілому й на

теренах сучасної України зокрема. Інститут попечительства, зародившись із звичайної опіки і турботи про одну конкретну особу, виріс до піклування про різні сторони життєдіяльності суспільства.

У 1803 р. було введено державну посаду попечителя навчального округу, якому «ставилося в обов'язок відповідати за «благоустрій» всіх довірених йому навчальних закладів, «дбаючи про їх устрій і взагалі про поширення та успіхи народної освіти», перевіряти їх щонайменше раз на два роки і про все подавати звіт міністру» [2]. З 1835 р. при кожному попечителі створювались Попечительські ради, де «під його головуванням, засідали помічники попечителя, окружні інспектори, директори навчальних закладів та деякі професори університету і викладачі (на особливе запрошення). Розгляду ради підлягають ... справи адміністративні і які стосуються власне навчальної частини... » [2]. Крім того, у відповідності до гімназійного статуту 1828 р. при гімназіях і реальних училищах було введено звання почесного попечителя з числа «виборних із дворян, для сприяння збільшенню коштів гімназій та шляхетних пансіонів. Вони повинні дбати про матеріальний добробут навчальних закладів, стежити за господарською частиною їх, а також за ходом управління; можуть бути присутніми на педагогічних радах» [2].

Отже, в кінці XIX – на початку XX ст. «попечительство» розглядалося у двох аспектах: як державна служба і як опіка, благодійність. Власне обов'язки благодійників включали не стільки нагляд за діяльністю освітніх закладів, а здебільшого благодійну діяльність членів рад, залучення ними додаткових фінансів, організація різноманітних заходів з метою збору коштів на утримання закладу освіти. Очевидно, що поняття «попечительство» і «благодійність» у цей період були ідентичними, практично синонімами.

Вивчаючи історію відкриття та діяльності Першого Катеринославського комерційного училища можна прослідкувати як на практиці втілювалася діяльність громадських організацій щодо опіки за навчальним закладом. Відкриття Катеринославського комерційного училища відбулося у день великого православного свята Святих Віри, Надії, Любові та матері їх Софії 17 вересня 1901 р. Цьому дню передувала значна підготовча робота: розробка і затвердження Статуту, вибір місця розташування майбутнього училища, проектування будівлі, обладнання навчальних класів й т. ін. На все це були необхідні час, фінансування, але в першу чергу потрібні були ініціативні мешканці міста Катеринослав. З ідеєю відкриття комерційного училища в Катеринославі окружний інспектор міністерства фінансів Д. Д. Морєв звернувся до міського голови І. Г. Грекова, губернатора князя П. Д. Святополк-Мирського, купця І. І. Тіссена і відомого катеринославського підприємця М. С. Копилова.

20 червня 1899 р. на нараді при губернаторі були присутні: міський голова І. Г. Греков, гласний міської думи А. Я. Толстіков, купці 1-ї та 2-ї гільдій Я. Г. Гололобов, М. Ю. Карпас, М. С. Копилов, М. В. Майданський, Ф. Н. Мірошніченко, С. П. Палей, І. І. Тіссен та голова губернської земської управи В. І. Карпов. Головне рішення цих зборів: звернутися до торговельно-промислових установ і всієї громадськості міста із закликом зробити пожертвування для

утворення фонду на спорудження будівлі училища та його облаштування [4, с. 7–8]. Створену комісію щодо проведення необхідних заходів для фінансового забезпечення відкриття училища очолив князь Петро Дмитрович Святополк-Мирський (обраний пізніше почесним попечителем училища). Значний внесок у справу створення фонду на спорудження будівлі училища та його облаштування зробив Олександр Якович Толстиков.

Наступним кроком стала розробка і затвердження Статуту училища, який за сприяння П. Д. Святополк-Мирського був затверджений 22 квітня 1900 р. міністром фінансів С. Ю. Вітте. А вже 27 серпня 1900 р. збори купецького товариства обрали склад опікунської ради училища: головою Ради майже одногосно було обрано А. Я. Толстікова, а членами ради – М. Ю. Карпаса, М. С. Копилова, М. В. Майданського, Д. В. Пчолкіна, І. І. Тіссена, представника міста І. М. Алексеєнко. і кандидатами до них А. Я. Кудрявцева, М. М. Мірошніченка, С. Ф. Палія та А. Д. Шершевера.

7 квітня 1901 р. у присутності І. М. Алексеєнка, А. Я. Толстікова, І. І. Тіссена відбулася розбивка місця під майбутню будівлю училища, а 19 квітня було розпочато й саме будівництво. Воно відбувалося під наглядом голови опікунської ради А. Я. Толстікова і членів Ради М. Ю. Карпаса і І. І. Тіссена підрядником Х. І. Розенбергом під керівництвом міського архітектора Д. С. Скоробогатова [4, с. 14].

На підготовчому етапі до відкриття училища залишалась ще одна важлива справа – обрання директора училища – вирішення цього питання взяла на себе також Опікунська рада. Після аналізу низки кандидатур на цю посаду, у квітні 1901 р. Рада обрала на посаду директора Катеринославського комерційного училища колезького радника Антона Степановича Синявського (відомий український педагог, історик, географ, статистик, закінчив Київський університет, був учнем В. Б. Антоновича й товаришем М. С. Грушевського).

Після відкриття училища Попечительська рада завідувала всіма його справами: укладання контрактів на постачання необхідних для училища предметів, на здійснення будівельних і ремонтних робіт; турбота про кошти і добробут училища; завідування й розпорядження коштами і майном училища, а також встановлення порядку прийому, зберігання, витрачання і контролю коштів; складання щорічних кошторисів і звітів та надання їх на затвердження зборам купецького стану; обрання директора і інспектора училища; участь у засіданнях педагогічного комітету училища; звільнення від плати за навчання до 10 % бідних учнів; розгляд клопотань про призначення стипендій, заснованих купецтвом або благодійниками тощо. [5, с. 6–8].

Очевидно, що Попечительські чи Опікунські ради навчальних закладів початку ХХ ст. значною мірою сприяли швидкому становленню освітніх закладів, їх успішному розвитку та ефективній діяльності. Прикладом цього може слугувати успішна діяльність Першого Комерційного училища.

Бібліографічні посилання

1. Меценат не лише дає гроші, але і змінює суспільство. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28188835.html#:~:text=%D1%87%D0%B>. (Дата звернення 01.03.2023).
2. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона (В 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами). URL: <https://www.vehi.net/brokgauz/> (Дата звернення 26. 02. 2023)
3. Герасименко О. До історії створення інституту попечительства в середніх навчальних закладах (XIX – початок XX століття). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / [гол. ред.: М. Т. Мартинюк]. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. Ч. 3. С. 88–95.
4. Екатеринославское коммерческое училище имени государя императора Николая II-го. За десятилетие (к истории училища). Вып.1. Екатеринослав, 1911.
5. Устав Екатеринославского коммерческого училища, основанного екатеринославским купечеством. Екатеринослав, 1900.

Вікторія Добровольська

Херсонська державна морська академія

ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛАЇВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА З ПІДГОТОВКИ ТЕХНІЧНИХ КАДРІВ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.

Друга половина ХІХ ст. стали переломним періодом в історії України в усіх областях суспільно-політичного і культурного життя. Реформи 1860–1870-х рр. в Російській імперії сприяли прискоренню соціально-економічних та культурних процесів. Розвиток промисловості, транспорту, сільського господарства вимагали паралельного розвитку науки, освіти та культури. Важливими наслідками соціально-економічних трансформацій стало зростання чисельності інтелігенції, творча активність і професіоналізм якої перетворювався у знаковий чинник прогресу.

Ці процеси дали поштовх до створення різного роду громадських організацій та товариств, вагоме місце серед яких посіло Російське технічне товариство (РТТ), засноване у Санкт-Петербурзі в листопаді 1866 р. [8, с. 8]. Головним своїм завданням РТТ проголосило сприяння розвитку промисловості, науки та техніки. 1 березня 1867 р. було затверджено інструкцію «Основи для відкриття відділень Російського технічного товариства в губерніях» [3, арк. 76].

Одним із напрямів РТТ було сприяння розвитку технічної освіти. З цією метою 15 травня 1868 р. при РТТ було створено Постійну комісію з технічної освіти. Її діяльність здійснювалася за двома напрямками: адміністративним (сприяння організації і супроводу шкіл, училищ, курсів, пересувних музеїв, виставок тощо) та організаційно-методичному (поліпшення методики викладання, запровадження нових предметів, розроблення питань технічної

освіти загалом та його поширення). Для належної організації діяльності шкіл і курсів професійної підготовки для робітників у 1883 р. РТТ було розроблено «Статут училищ Російського технічного товариства». Цей документ було затверджено Міністром народної освіти, що вказувало на встановлення державою контролю над діяльністю РТТ.

Завдяки приватним та громадським ініціативам, до кінця 1880-х рр. зростала чисельність шкіл, курсів, училищ загальноосвітньої та професійно-технічної підготовки робітників. У цей час відділення РТТ в регіонах стають, серед іншого, своєрідними науково-технічними центрами з проблем розвитку професійно-технічної освіти.

Віддаючи належне працям сучасних українських дослідників проблеми діяльності відділень РТТ в Україні [1; 2; 4; 5], варто зазначити, що питання внеску цих відділень у розвиток професійно-технічної освіти потребує подальших наукових розробок. Тому метою даної розвідки є дослідження діяльності Миколаївського відділення РТТ в галузі професійно-технічної підготовки фабрично-заводських робітників.

Тут маємо підкреслити, що перше відділення Російського технічного товариства було засновано у 1869 р. саме в місті Миколаєві. Згодом такі відділення запрацювали і в інших великих містах Російської імперії. Наприклад, станом на 1914 р. в Україні функціонувало 9 таких відділень, що налічували у своєму складі більше 1400 членів. У їх числі переважали інженерно-технічні працівники, підприємці, вчені та викладачі. Серед низки різних технічних і виробничих проблем, якими займалися РТТ та його відділення упродовж останньої чверті ХІХ ст., ключовими були питання організації підготовки технічних кадрів для промисловості.

Для належної організації роботи при Миколаївському відділенні РТТ було створено комісії: господарська; науково-організаційна; ревізійна; з елеваторної справи; водопровідної справи; з вироблення програми для оцінки діяльності промислових підприємств. Оскільки членами відділення особливого значення надавалося питанням організації технічної освіти в регіоні, ними було ініційовано створення у цьому напрямі трьох різних комісій: з облаштування класів технічного креслення і малювання для дорослих ремісників; з організації курсів кочегарів; з вироблення положення та програми створення в Миколаєві середнього технічного училища. До складу комісії з облаштування класів технічного креслення і малювання для дорослих ремісників увійшли відомі в регіоні представники технічної інтелігенції: Л. П. Белявін, Е. А. Штукенберг, К. П. Боклевський, Г. О. Властелиця, Л. Л. Гавришев. Ця комісія взялася до вироблення «Проекту положення про вечірні і недільні класи технічного креслення і малювання для дорослих ремісників», розробки програми навчання [6, с. 10].

5 листопада 1894 р. на загальних зборах Миколаївського відділення РТТ було прийнято рішення про перетворення цієї комісії у Постійну комісію з технічної освіти [6, с. 11]. У березні 1895 р. Міністр народної освіти головою цієї комісії затвердив інженера-механіка І. М. Юр'єва, який увійшов і до складу Ради

Миколаївського відділення РТТ. Ця комісія мала діяти у відповідності до «Статуту училищ РТТ». На неї поклалися завдання організації та контролю за діяльністю вечірніх та недільних класів технічного креслення і малювання для дорослих ремісників [6, с. 6].

Навчання розпочали з 26 лютого 1895 р. відповідно до «Проекту окремого положення про класи технічного креслення та малювання для ремісників у місті Миколаєві» та навчальних планів, затверджених 18 січня 1895 р. попечителем Одеського навчального округу [6, с. 5]. Ці класи відкривалися за матеріальної підтримки Миколаївського міського громадського управління. Завідування класами та контроль за здійсненням навчальної діяльності і витратами коштів поклалися на І. М. Юр'єва.

На навчання приймали уже працюючих ремісників старше 14 років, які вміли читати й писати. Згідно Положення, навчальний рік мав тривати з 15 жовтня до 15 квітня. Якщо програму не вдавалося опанувати за рік, то курси для таких слухачів тривали два навчальні роки. Навчання тривало 10 годин на тиждень і передбачало освоєння слухачами основ креслення, малювання, арифметики та геометрії. Навчання на курсах передбачало підготовку фахівців, які б володіли прийомами і правилами виконання та оформлення креслень машин та їх деталей, конструкцій, будівель та інших технічних об'єктів.

Учителів затверджувала комісія з технічної освіти Миколаївського відділення РТТ з числа осіб, що мали спеціальну технічну освіту. Заняття проходили в неділю з 12.00 до 16.00 год. та три рази в тиждень з 19.00 до 21.00 год. Навчання було платним, його вартість становила 1 руб. 50 коп. на місяць [7, с. 28–29].

Діяльність комісії з організації курсів кочегарів, до якої входили члени Миколаївського відділення РТТ (Г. М. Теодорович, В. Ф. Нейман, В. В. Рюмін, М. В. Демченко, Ф. К. Максимов, М. М. Аркас) постійно була на контролі його керівництва та загальних зборів відділення. У 1895 р. ця комісія об'єдналася з Постійною комісією з технічної освіти. 28 березня 1895 р. В. Ф. Нейман представив на розгляд загальних зборів відділення вироблене комісією «Положення про курси для кочегарів» [6, с. 4]. За ініціативи голови Миколаївського відділення РТТ було прийнято рішення підняти клопотання перед губернським і повітовим земствами Херсонської губернії щодо фінансування відкриття таких курсів.

Миколаївське відділення РТТ докладало чимало зусиль для створення в місті середнього технічного училища. У цьому своєму проекті відділення мало підтримку з боку члена ради Міністерства народної освіти І.О. Апонова. Для реалізації своєї мети, у вересні 1895 р. при Миколаївському відділенні було створено комісію, яка займалася виробленням положення і навчальної програми училища. Головою було обрано директора Миколаївського Олександрівського реального училища І. О. Колосовського [7, с. 11]. Ця комісія успішно пропрацювала три місяці і в грудні 1895 р. сформований нею проект положення і навчальні програми майбутнього середнього технічного училища було передано на розгляд до Міністерства народної освіти.

Результативна діяльність Миколаївського відділення РТТ дозволила делегувати трьох його представників до участі у Другому з'їзді російських діячів з технічної і професійної освіти, що проходив у Санкт-Петербурзі з 28 грудня 1895 р. по 5 січня 1896 р. [7, с. 4]. З'їзд було скликано за ініціативи Постійної комісії з технічної освіти при РТТ. Делегатами з'їзду від Миколаївського відділення РТТ було обрано Л. Л. Гавришева, І. М. Юр'єва та С. П. Шереметьєвського, які представили там звіт про організовані в місті Миколаєві недільні та вечірні класи технічного креслення і малювання для ремісників та учнівські роботи, а також виступили з доповідями з питань необхідності організації професійної підготовки робітників. Участь делегації від Миколаївського відділення РТТ у роботі цього з'їзду відіграла важливу роль розробці концепції професійної освіти, а також консолідації прибічників розвитку технічної освіти в Україні.

Отже, створення та діяльність Миколаївського відділення РТТ та участь у ньому видатних представників інтелектуальної та технічної еліти Півдня України, відкривало можливість для постановки та вирішення культурно-просвітницьких завдань, що стояли перед суспільством пореформеного періоду. Його Постійна комісія з технічної освіти відіграла важливу роль у формуванні концепції професійно-технічної підготовки фабрично-заводських робітників, сприяла створенню професійних технічних навчальних закладів та популяризувала досягнення Миколаївського відділення РТТ на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Бібліографічні посилання

1. Гузенко Ю. І. Миколаївське відділення Імператорського Руського технічного товариства у 90-х рр. ХІХ ст. *Наукові праці*. 2006. Том 48. Вип. 35. Історичні науки. С. 80–84.
2. Демуз І. О. Діяльність вечірніх і недільних класів технічного креслення і малювання для дорослих ремісників у 1895–1907 рр. при Миколаївському відділенні Імператорського російського технічного товариства. *Література та культура Полісся*. 2012. Вип. 71. С. 264–273.
3. Державний архів Одеської області. Ф. 333. Оп. 1. Спр. 3. 85 арк.
4. Кушлакова Н. М. Науково-технічні об'єднання промислових регіонів України (1870–1917): монографія / відп. редактор В. С. Савчук. Павлоград: Арт-Синтез-Т, 2016. 588 с.
5. Савчук В. С. Первые инженерные собрания и общества в Российской империи. *Вопросы истории естествознания и техники*. 1992. №1. С.51–55.
6. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1894 г. Николаев: Русская типо-литография, 1895. 27 с.
7. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1895 г. Николаев: Русская типо-литография, 1896. 56 с.
8. Филиппов Н. Г. Русское техническое общество (1866–1905 гг.): Автореф. дисс.... канд. ист. наук. Москва, 1965. 19 с.

Раїса Сидоркіна

*Західнодонбаський інститут
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ПРАВОВУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті розглядається феномен української ментальності як важливого соціального та культурного фактору, що відбувається в освітньому просторі сучасної України. Доводиться позиція, що побудувати гідну Європейську Україну без осмислення менталітету її народу неможливо. Показано, яким чином через ментальність підвищується правова культура народу як важлива умова побудови правової держави в Україні. Запропоновані шляхи дослідження взаємної обумовленості українського освітнього середовища особливостями української ментальності.

Постановка проблеми. В умовах побудови незалежної правової держави, до якої прагне український народ, все більш актуальною стає потреба формувати високу правову свідомість громадян, що є не тільки одним із важливих критеріїв правової культури, але й важливим фактором розвитку демократії, успішного здійснення політичної, правової реформ. Однак, побудувати Європейську правову державу в Україні без осмислення національного менталітету неможливо.

Різні аспекти ментальності знайшли відображення в наукових працях вчених (Л. Бойко [1], А. Бондаренко [2], С. Гладкий [3], Г. Савчин [8]) дають визначення поняття правової ментальності. Науковець А. Бондаренко вивчала вплив правової ментальності на українську культуру [2], О. Данильян досліджував формування правової культури етносу [4], П. Кравченко – визначив ментальність в системі державотворчих процесів [5].

Попри успіхи правознавчої науки у сфері вивчення ментальності, все ж дослідження цього феномена як чинника впливу на правову культуру українського народу недостатньо вивчено.

Метою статті є виявлення факторів впливу особливостей національного менталітету на правову культуру українського народу та вітчизняні державотворчі процеси.

Виклад основного матеріалу. Відновлення української незалежності у 1991 році та розбудова національної державності повертають українців до своїх політичних традицій, до ідеї самостійної та соборної України на основі уявлень про добро і зло, правду і кривду, свободу і рівність, справедливість і солідарність. Нині актуальним є вивчення власного шляху українського народу, його ментальності, зокрема і правової.

Тривалий період бездержавності, постійні зовнішні загрози, егоїзм політичних еліт, громадянська пасивність населення сформували цілу низку досить неприємних настанов, вплив яких ми гостро відчуваємо в останні роки

нашої історії. Події кінця 2013-го і початку 2014-го років, анексія півострову Крим, війна в Україні досить яскраво продемонстрували як позитивні, так і негативні риси української правової ментальності.

Національна правова ментальність є однією з найважливіших у теорії не тільки правої культури, але й у теорії держави й права в цілому.

Відомий науковець М. Юрій зазначає, що немає такої сфери діяльності нації, де б не діставав вияв притаманний їй менталітет, під яким вчений розуміє певний код поведінки, що детермінує стійкий соціально-психологічний стан людини, нації, органічну цілісність соціально-психологічних якостей і рис, притаманних певному народові, його громадянам [9].

Слід зауважити, що менталітет дістає вияв у системі моральних вимог, соціальних норм, цінностей і принципів виховання. Однією із складових менталітету є наявність історично зумовлених правил поведінки, що мають загальний характер і приймаються вони різноманітними суб'єктами, забезпечуються різними засобами громадського або державного впливу. Безумовно, особливе місце серед яких займають правові норми.

Зауважуємо, світ ментальності поєднує різні форми організації суспільного життя із безпосередньо неусвідомлюваними шарами свідомості, визначаючи таким чином цілісний спосіб життєдіяльності людей. Мається на увазі природне й культурне, раціональне й емоційне, індивідуальне й суспільне, національне й загальнолюдське. Цікаво, що все це перетинається на рівні ментальності, ховаючись та проявляючись в її сутності.

Важливим є факт, що ментальність є людською активністю, що об'єктивована у матеріалізованих культурних формах. Осмислення взаємообумовленості українського освітнього середовища особливостями української ментальності, обґрунтування механізмів його становлення, розвитку і трансформації ментальними чинниками дозволяють надати певні теоретичні передбачення на перспективу.

З одного боку, національна ментальність є самостійним, самодостатнім суспільним феноменом будь-якої країни. Оскільки вона віддзеркалює особливості механізмів мислення й поведінки національних соціальних суб'єктів в різних суспільних сферах. З іншого боку, ментальність як така не є самоціллю, вона обов'язково відтворюється в суспільстві та людях, змінюючи при цьому економіку, збагачуючи культуру, духовність, державну політику, самих суб'єктів.

Важливість дослідження української ментальності пов'язана передусім, із тим, що без з'ясування цього явища дослідити правову культуру, правову свідомість, практично неможливо. Існування ментальності дає можливість виявити наявність нераціональних механізмів побутового розуміння права.

На нашу думку, знання законодавцем, державними органами сутності менталітету нації, народу сприятиме більш виваженим рішенням, які відповідатимуть духу і настроям народу, стануть більш зрозумілими для нього і бажаними для регулювання суспільних відносин.

Слід зауважити, що правовий менталітет має певну автономність щодо правосвідомості, під якою слід розуміти систему понять, поглядів, уявлень та почуттів з приводу чинного юридичного права, а також діяльність, пов'язану з цим правом і є складовою частиною правової культури як складного утворення і унікального явища, оскільки його обов'язковими складовими є правові знання, відношення до них, виконання приписів.

Труднощі становлення демократії в нашій державі нажалі, багато в чому зумовлені низьким рівнем правової культури [7]. Захопившись широкими процесами демократичної розбудови держави, ми не звернули увагу на те, що пріоритети виховних процесів громадян випали зі сфери найбільш важливих державних інтересів.

На нашу думку, особливу стурбованість викликає стан правового виховання серед молоді, особливо серед учнів ліцеїв та гімназій.

Правове виховання на думку К. М. Левківського – це систематична, цілеспрямована, організована діяльність державних органів та громадських організацій, спрямована на формування у людини правової свідомості і свідомого ставлення до законів нашої держави. Воно покликане поширювати правові знання, формувати правові переконання та правову культуру, виховувати почуття поваги до норм права, переконання в необхідності їх виконання [6].

Зауважуємо, що стан правової освіти потребує цілеспрямованої систематичної правовиховної роботи, докорінної її перебудови з вирішенням проблем пов'язаних із формальним ставленням окремих керівників навчальних закладів до вивчення правових дисциплін, відсутність підготовлених компетентних викладачів, малий обсяг курсу «Основ правознавства» в ліцеях та гімназіях, дорожнеча юридичних підручників. Правовиховна робота часто має декларативний характер, зростає правовий нігілізм, який глибоко вкоренився в правосвідомість громадян.

Для подолання цих недоліків необхідно синтезувати європейський досвід побудови держави і права і спрямувати всю роботу на розробку теоретико – методологічних основ правового виховання, розвиток правової педагогіки, підвищення рівня загальної культури українського народу, в тому числі однієї із складових – правової культури молоді. Тільки врахування менталітету українського народу, може дати позитивні наслідки у процесі здійснення перетворень, які відбуваються в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Бойко Л.М. Правовий менталітет у контексті понятійно-категоріального ряду «правова культура – правова свідомість – правовий менталітет». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 4. С. 52–54.
2. Бондаренко А.В. Правова ментальність у національній культурі : автореф. дис. канд. філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2013. 19 с.
3. Гладкий С. О. Правовий менталітет як об'єкт правового самопізнання. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 14–17.

4. Дзьобань О. П. Вплив традицій на правосвідомість і правову культуру українства. *Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія*. Харків: Право, 2009. С. 83–103.
5. Кравченко П. А. Регулятивна функція правосвідомості в процесі Європейського вибору України. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія : Філософія. Культурологія. 2016. № 1. С. 19–22.
6. Левківський К. М. Законодавство України – основа правового виховання студентської та учнівської молоді: Тези доповідей республіканської науково-методичної конференції (22-24 квітня). *Правове навчання та виховання в умовах демократизації освіти*. Київ, 1992. С. 19 – 22.
7. Менюк О. А. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура. *Право України*. 2001. №4. С. 21–23.
8. Савчин Г. Я. Визначення поняття «правовий менталітет»: міждисциплінарний підхід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 1–7.
9. Юрій М. Ф. Етногенез та менталітет українського народу. Чернівці, 1997.

Микола Житник

*Західнодонбаський інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

ІСТОРИКО–ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕЗИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АДВОКАТУРИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Кожна із сучасних правових інституцій, включаючи адвокатуру, має власну багатовікову історію становлення та формування, яка загалом нерозривно пов'язана з соціальними, політичними, етнічними та економічними особливостями розвитку суспільства, держави та права.

Перші наукові підходи до висвітлення історико-правових особливостей зародження, становлення та розвитку адвокатури на українській території були застосовані ще в ХІХ ст. – ХХ ст.. У радянський період низка наукових публікацій з історії адвокатури віддзеркалювали тогочасну ідеологію комунізму та соціалізму. У сучасний період (з початку 1990-х рр. до теперішнього часу) такі дослідники, як А. В. Блануца [2], Т. В. Варфоломеєва [4], та інші збагачують вітчизняну правову науку дослідженнями історичних етапів та процесів формування вітчизняної адвокатури від найдавніших часів до сьогодення.

Слово «адвокат» походить від латинського слова *advocatus*, що в перекладі означає «обізнаний юрист», «судовий захисник», «запрошений (для ведення судової справи)» [7]. На перших етапах інститут адвокатури в тому вигляді, у якому він існує сьогодні, не існував. Потреби в діяльності адвокатів з'явилися у процесі ускладнення суспільних відносин, необхідності надання правої допомоги з боку осіб, які володіли певним рівнем знань та умінь із питань порядку здійснення судочинства і застосування правових норм для захисту прав учасників судового процесу.

Серед дослідників-правників відсутнє єдине бачення щодо моменту виникнення адвокатури на території України. Одні розглядають початок її становлення з організаційного оформлення та законодавчого закріплення адвокатської діяльності як професії в Статутах Великого князівства Литовського (О. Д. Святоцький [5] й ін.). Інші дослідники (наприклад, Т. В. Варфоломеєва [4]) вважають, що адвокатура як професійна правова інституція була сформована під час проведення судової реформи у 1864 р. Однак, як відзначає В. Л. Брославський, обмежившись терміном «адвокат» (даний термін почав активно використовуватися лише в ХІХ ст.), ми відмовляємося від столітньої історії представників сторони захисту в судових інстанціях Київської Русі, Речі Посполитої та Великого князівства Литовського [3]. Тому до періоду, що передував ХІХ ст., він пропонує вживати термін «правозахисник».

В свою чергу О. В. Синеокий вважає, що адвокатура в Україні сформувалася в польсько–литовський період [6]. Це надало можливість автору виділити наступні періоди розвитку правових механізмів захисту прав особи від обвинувачення: а) першим кроком у формуванні даного інституту права та підставою для організації професійних захисників було судове представництво, що склалось у часи Київської Русі, у тому числі активна допомога у цьому процесі родичів «сутяжников» та їх «сусідів»; б) обмеження для іноземців виступати в якості адвокатів, що були введені Литовським статутом 1529 р.; в) закріплення вперше у нормах права поняття «адвокат» («Права, за якими судиться малоросійський народ» (ХVІІІ ст.); г) детальна та чітка регламентація стадій кримінального процесу в загальних судах та запровадження адвокатури як самостійного правового інституту; г) період здійснення спроб створення національної адвокатури (1917–1921 рр.); д) радянська епоха функціонування інституту адвокатури (1922–1990 рр.), характерною ознакою якої було одержавлення адвокатури та обмеження професійних прав адвокатів; е) сучасний період розвитку української адвокатури (з 1991 р. до сьогодні), який характеризується подальшим вдосконаленням та приведенням його до міжнародних стандартів правових актів, ратифікованих Верховною Радою України.

Інститут адвокатури має важливе правове та суспільне значення, адже він поступово еволюціонував і в процесі розвитку пройшов шлях від регулювання нормами звичаєвого права до формально-юридичного закріплення в системі нормативно-правових актів. На нашу думку, огляд генезису адвокатури необхідно розпочати не з моменту її законодавчого закріплення в нормативно-правових актах, а з періоду, коли лише зароджувалися її основні функції.

І. Етап зародження інституту адвокатури (ХІ ст. – середина ХІХ ст.). У період первісного суспільства у східнослов'янському середовищі роль основного регулятора суспільних відносин між людьми виконували звичаї. Перші письмові згадки про звичаї до формування Київської Русі відображено на сторінках «Повісті минулих літ». Згодом норми звичаєвого права перетворювалися у правові норми шляхом мовчазної згоди держави, фактичного розгляду справи в суді на підставі норм звичаєвого права, а також закріплення

звичаїв у правовому кодексі «Руська правда». Зародження інституту адвокатури на вітчизняних теренах можна спостерігати в часи Київської Русі.

Згідно з положеннями Руської правди (XI–XII ст.ст.) у судовому процесі функції захисту виконували дві категорії осіб – «видоки» та «послухи». Перші були безпосередніми очевидцями подій. Послухи свідчили не про факт злочину, а про добру репутацію однієї або іншої сторони процесу. На цьому історичному етапі діяльність даних осіб мала вигляд громадської (товариської) допомоги, а не професійної діяльності [5].

У литовсько-польський період на території Лівобережної та Правобережної України в XVI–XIX століттях виникає інститут судового представництва. У документах цих часів використовувалися різні назви представників: «прокуратор», «патрон», «плєніпотент», «адвокат», «промотор», а також «повірений» та «присяжний повірений» [2].

У першій половині XVIII ст. особливу роль у розвитку інституту адвокатури в Україні відіграли «Права, по которымъ судится малороссійській народъ» (1743). У цьому артикулі «Права.....» вперше вжито терміни «адвокат»; «адвокатом, плєніпотентом, патроном, прокуратором і повіреним називається той, хто в чужій справі, за доручення певної особи замість неї в суді відстоює, відповідає та розправляє за її інтереси» [7]. Адвокатом могла бути лише цивільна особа, яка мала відповідну інтелектуальну підготовку, сповідувала християнське віровчення, прийняла присягу для виконання обов'язків та була зареєстрована у відповідному суді.

II. Етап інституціоналізації адвокатури в імперський та національний періоди (60-70-ті р. XIX ст. – 20-ті р. XX ст.). У Російській імперії 20 грудня 1864 року було прийнято Судові Статути [5], що законодавчо закріпили функціонування інституту присяжної адвокатури (присяжні повірені). Присяжними могли бути особи, які досягли 25 років, мали вищу освіту і 5-ти річний стаж роботи в судових органах на посадах, що надавали можливість набутти практичні навички у провадженні судових справ (секретар сенату, судовий чиновник чи помічник присяжного повіреного).

III. Радянський етап функціонування адвокатури (20–90 рр. XX ст.). У результаті Жовтневої революції 1917 р. було ліквідовано існуючі до того судові установи, а також адвокатура як інституція. Непокора присяжних повірених нормативно-правовим нормам, встановленим революційною владою, спричинила переслідування дореволюційних адвокатів, їх арешти, тюремне ув'язнення і навіть фізичне знищення.

В історії розвитку вітчизняної адвокатури важливе місце займало «Положення про адвокатуру УРСР» від 1 жовтня 1980 р. У даному законодавчому акті передбачалося, що адвокатура сприяє охороні прав та законних інтересів громадян і організацій, здійсненню правосуддя, додержанню і зміцненню законності, вихованню громадян у дусі точного і неухильного виконання законів, поваги до прав, честі й гідності осіб тощо. Передбачалося, що адвокат у своїй діяльності повинен, окрім точного і неухильного додержання вимог чинного законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби

й способи захисту прав і законних інтересів громадян і організацій; не допускати нерозголошення відомостей переданих йому довірительом у зв'язку з надання правового допомоги, бути прикладом моральної чистоти і бездоганної поведінки, зобов'язаний постійно вдосконалювати свої знання та підвищувати свій професійний рівень [6].

VI. Пострадянський етап розвитку адвокатури (1991–2010 рр.). З проголошенням незалежності України у 1991 р. та прийняттям Верховною Радою України 19 грудня 1992 р. Закону України «Про адвокатуру» [1] особливу увагу приділено законодавчому закріпленню моральних засад діяльності інституту адвокатури. Даний закон закріпив принципи діяльності адвоката (верховенство права, незалежність, демократизм, гуманізм та конфіденційність); передбачив широкий спектр прав та обов'язків адвоката; особливості адвокатської таємниці та гарантії адвокатської діяльності тощо. Закон України «Про адвокатуру» вміщує текст присяги адвоката, який, складаючи її, зобов'язував, окрім законодавства України та міжнародних актів про права і свободи людини, суворо додержуватися правил адвокатської етики, а також бути завжди справедливим і принциповим, чесним та уважним до людей, суворо зберігати адвокатську таємницю, всюди і завжди берегти чистоту звання адвоката.

Отже, сучасна адвокатура України є соціально-правовим інститутом допомоги в захисті законних прав і інтересів сторін судового процесу і її діяльність відповідає принципам верховенства права, незалежності, демократизму, гуманізму та конфіденційності. Це свідчить про те що при створенні нормативної бази функціонування адвокатури був врахований передовий досвід діяльності адвокатів як в історичному так і в порівняльному аспекті.

Бібліографічні посилання

1. Закон про адвокатуру України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
2. Блануца А. В. Земельні контракти волинської шляхти в другій половині XVI ст. Український історичний журнал, 2005. № 6. С. 33–50.
3. Брославський В. Л. Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793–1861 рр.: зміни у землеволодінні і землекористуванні : автореф. дис... канд. іст. наук: 07. 00. 01. Черкаси, 2007. 20 с.
4. Варфоломеева Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В.І . Криміналістика. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
5. Святоцкий А. Д. Адвокатура и защита прав граждан. Львов, 1992.
6. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: учеб. пособие. Харьков : Право, 2008. 496 с.
7. Шемшученко Ю. С., Касяненко Ю. Я., Зяблюк М. П. Юридична енциклопедія // Юридична енциклопедія: В 6 т. / НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Київ: Вид-во «Укр.енцикл.», 1998. Т. 2. 744 с.

Леонід Байдак, Ольга Ходак, Маріанна Юдицька

Дніпровський Гуманітарний університет

ЛЮБИТЕЛЬСЬКЕ (РЕКРЕАЦІЙНЕ) РИБАЛЬСТВО ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ ВИД ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ. ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Постановка проблеми. Розвиток туризму в Україні, зокрема, «зеленого» туризму є особливо актуальним на сьогодні. Відпочинок, рекреація та оздоровлення є однією із найвищих соціальних цінностей сучасного суспільного розвитку. Для багатьох розвинених країн світу розвиток рекреаційної галузі є одним із основних джерел надходження коштів до державного бюджету. Такою рекреаційною галузю може стати і для України, яка має всі передумови для її розвитку. Сільське населення України здатне отримувати реальні доходи у сфері сільського туризму від таких видів діяльності: облаштування туристичних маршрутів; експлуатація стоянок для туристів; робота гідом чи екскурсаводом; транспортне обслуговування туристів; егерська діяльність (полювання, любительське та спортивне рибальство) та ін. Одне з провідних місць серед видів активного відпочинку на природі посідає любительське рибальство. Традиційним та найцікавішим в організації «зеленого» туризму, виступають: в'їзний риболовний туризм, рекреаційне рибальство, водні види відпочинку, у тому числі рафтинг, серфінг, кайтсерфінг, дайвінг, снорклінг, вейкбордінг, яхтинг. Рекреаційне рибальство в Україні є переважно стихійним і слабо керованим різновидом природокористування, яке конкурує з традиційним промислом і може стати важливим соціально-економічним чинником зростання економіки регіонів і держави у цілому [1, 2]. Керований і спрямований розвиток рибальства спільно з розвитком екологічного (зеленого) туризму, у тому числі іноземного, може стати фактором економічного становлення туристичної і рибогосподарської галузей України та зміцнення позицій держави на міжнародній арені.

Мета доповіді – розкрити основні аспекти розвитку любительського рибальства в Україні та визначити його перспективи.

Виклад основного матеріалу. Сучасне любительське і спортивне рибальство можна розглядати як рекреаційне (recreational fishing), під яким розуміється використання водних біоресурсів не тільки з метою добування (вилову) риби, але й активного відпочинку, риболовного екотуризму, збереження і відтворення об'єктів рибальства та навколишнього середовища. Відповідно до «Кодексу практики любительського рибальства Європейської консультативної комісії по рибному господарству у внутрішніх водах (EIFAC)» рекреаційне рибальство визначається як «рибальство, здійснюване людьми в основному зі спортивного інтересу, але з можливою побічною метою вилову риби для домашнього вжитку, але не для подальшого продажу».

Наукові дослідження у сфері рекреації надзвичайно важливі. Любительське рибальство серйозно вивчають у Європі та Україні зокрема вже кілька десятиліть

[3]. У більшості розвинених країн рекреаційне рибальство і рибальський туризм є популярними та надрентабельними галузями в сфері туристичних та розважальних послуг. Наприклад, у країнах ЄС близько 35 % жителів надають перевагу саме «зеленому» туризму, а 7 % від загальної кількості європейських туристів здійснюють подорожі саме заради спорту (у тому числі і спортивного рибальства). Рекреаційне рибальство в Європі є надзвичайно популярним способом активного відпочинку. В європейських країнах рибальством займається від 1,6 % (Польща) до 32,2 % (Норвегія) населення. Найпопулярнішими країнами рибальського туризму є Великобританія, Панама, Туреччина, Росія, США, Венесуела, Мексика, Австралія, Фінляндія, Норвегія. У США рекреаційне рибальство щорічно забезпечує роботою біля 1,0 млн осіб, приносить через акцизні федеральні податки \$45,3 млрд у роздрібній торгівлі, \$600,0 млн – у державні фонди збереження рибальства та водного середовища [4].

Необхідно підкреслити внесок вчених дніпропетровської гідробіологічної школи техногенно-трансформованих прісноводних екосистем у вивчення процесів становлення та розвитку любительського (рекреаційного) рибальства в Україні [5]. Ця школа представлена науковим колективом, який протягом понад 90 років вивчає гідроекосистеми прісноводних водойм, піддані антропогенним (техногенним) трансформаціям. Заснування дніпропетровської гідробіологічної школи було зумовлене необхідністю вивчення наслідків будівництва гідроелектростанції на Дніпрі. У серпні 1927 року було затверджено пропозицію про заснування Дніпропетровської державної гідробіологічної станції, якій доручалося проведення гідробіологічних досліджень, пов'язаних з будівництвом Дніпрогесу. Першим директором станції став видатний український гідробіолог, проф. Дмитро Онисифорович Свіренко. Науково-організаторська діяльність Д. О. Свіренка як засновника комплексних гідробіологічних досліджень впливу будівництва Дніпрогесу на природні гідроекосистеми, стала основою формування колективу дніпропетровських вчених-гідробіологів.

У подальшому учні та послідовники проф. Д. О. Свіренка значно розширили географію та проблематику досліджень. Були засновані або значно поглиблені новаторські напрями гідробіології: космічна гідробіологія (відкриття лабораторії проф. Г. Б. Мельниковим у 1961 р.); прісноводна радіоекологія (в 1962 р. – перша публікація за темою І. П. Луб'янова); технічна гідробіологія (І. П. Лубянов); водна токсикологія (С. П. Федій); розширення кормової бази риб шляхом акліматизації лиманно-каспійської фауни (П. О. Журавель); індустріальне рибництво (1978) та ін. Масштабність наукових звершень вчених дніпропетровської гідробіологічної школи дозволяє охарактеризувати її як визначне явище гідробіологічної науки України [1].

Серед всього спектру напрямів діяльності дніпропетровської гідробіологічної школи недостатньо описаний, на нашу думку, внесок дніпропетровських вчених-гідробіологів у становлення та розвиток любительського (рекреаційного) рибальства в Україні. Вважаємо за потрібне

висвітлити означений напрям діяльності школи, який став основою формування наступного етапу розвитку школи.

Перші серйозні наукові дослідження любительського рибальства як різновиду природокористування в новітній історії України розпочали учені Дніпропетровського державного університету (нині – ДНУ імені Олеся Гончара). На той час дослідження цього різновиду рибальства в Україні не здійснювались. Облік кількості рибалок-любителів на водоймах взагалі та на їх окремих ділянках спорадично здійснювався органами рибоохорони. Визначення часу знаходження рибалок на водоймах (бюджет часу), аналіз їх спорядженості, екіпірування, технічного забезпечення, визначення кількісних та якісних характеристик уловів були поверхневими, неточними, несистематичними. Дані про любительське рибальство не відображувалися у щорічних звітах регіональних облрибінспекцій.

На цьому загальному тлі неуваги до любительського рибальства в 1992 році науковий співробітник НДІ біології ДДУ О. О. Христов разом зі студентом біолого-екологічного факультету Дмитром Бондаревим розпочинають збір первісних даних щодо відвідуваності водойм Придніпров'я рибалками-любителями, їх соціальної структури, аналізувати кількісний та якісний склад їхніх уловів, розробляти методики обліку любителів, оцінювати подальші перспективи розвитку рекреаційного рибальства.

Розуміючи перспективність наукових досліджень любительського рибальства, яке стрімко розвивається не тільки у регіоні, але й в Україні, О. О. Христов продовжує вивчення різноманітних аспектів *amateur fishery* на Дніпровському (Запорізькому) водосховищі. Значну роботу разом з колегою виконує аспірант кафедри зоології та екології ДНУ Р. О. Новіцький, який у подальшому розширив напрямки досліджень, запропонував нові підходи і методики, став визнаним фахівцем з питань любительського (рекреаційного) рибальства. У 1998–1999 рр. аспірант Р. О. Новіцький увійшов до складу комітету Держкомрибгоспу України з розробки Правил любительського та спортивного рибальства (1999), які не оновлювалися з 1990 р.

Висновки. Починаючи з 1970-х років у світі спостерігається стрімкий розвиток любительського рибальства, а з 1990-х років любительське рибальство в Україні стає одним із найважливіших елементів впливу на популяції риб у внутрішніх водоймах країни. З кожним роком загальна кількість рибалок-любителів в Україні зростає, на сьогодні рекреаційне рибальство – найпопулярніший спосіб активного відпочинку на природі, в Україні нараховується близько 10 млн рибалок.

Бібліографічні посилання

1. Новіцький Р. О. Рекреаційне рибальство в Україні: масштаби, обсяги, розвиток. *Екологія та природокористування: збір. наук. праць*. 2015. Т.19. С. 148–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecolpr_2015_19_19.
2. Новіцький Р. О., Дворецький А. І., Христов О. О. Ретроспектива і сучасний розвиток рибного господарства у Придніпровському регіоні. *Розвиток Придніпровського регіону: агроекологічний аспект. Монографія*. Дніпро: ЛПРА, 2021. С. 80–125.

3. Новіцький Р. О., Максименко М. Л., Гончаров Г. Л., Кобяков Д. О. Любительське рибальство в Україні (монографія). Дніпро: ЛІРА, 2022. 200 с.
4. Fishery and aquaculture statistics: FAO yearbook. Rome: Food and agriculture Organization of the United Nations, 2010. 72 p.
5. Байдак Л. А., Дворецький А. І. Техногенно трансформовані прісноводні екосистеми Придніпров'я. Монографія. Дніпро: Ліра, 2019. 228 с.
6. Новіцький Р. О., Дворецький А. І. Розвиток рибництва та рибальства у Придніпровському регіоні: проблеми і перспективи. Тваринництво Степу України. № 1(2), 180–192. URL: <https://doi.org/10.31867/2786-6750.1.2.2022>.
7. Дворецький А. І., Байдак Л. А., Новіцький Р. О. Про Програму розвитку рибного господарства Дніпропетровської області на 2020–2025 роки. *Сучасні проблеми теоретичної та практичної іхтіології: матеріали XIII Міжнар. іхтіол. науково-практ. конф. (м. Харків, 17–19 вересня 2020 р.)*. Харків, 2020. С. 68–73.

Валерій Коваленко, Надія Стець

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ФУНДАТОРИ ХІМІЧНОЇ НАУКИ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ: ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми. Перші кроки хімічної науки на Катеринославщині (Дніпропетровщині) пов'язані з діяльністю видатних учених-хіміків, академіків Л. В. Писаржевського, Д. П. Коновалова, О. І. Бродського, їх учнів та послідовників. Різностороння науково-теоретична та експериментальна діяльність цих вчених відображена у багатьох публікаціях, низці ґрунтовних монографій [3–6; 7; 9; 11]. В той же час їхня освітня діяльність залишається, так би мовити, дещо в тіні. Про неї, звичайно, згадують, але ці відомості розрізнені, «розпорошені» у різних публікаціях.

Мета роботи. Виходячи з цього, ми вважали потрібним висвітлити освітньо-педагогічні аспекти багатогранної діяльності фундаторів хімічної науки міста і області, тим більше, що кожен із них приділяв цим питанням значну увагу.

Виклад основного матеріалу. Хімічна наука у нашому місті розпочалася, по-суті, із переїздом до Катеринослава проф. Лева Володимировича Писаржевського, якого у 1913 р. обрали професором кафедри загальної хімії Гірничого інституту. Його добре знають як основоположника важливого напрямку хімічної науки – електронної хімії. Він першим розглянув хімічний процес із урахуванням будови електронних оболонок атомів, сформулював загальноновизнані уявлення про окисно-відновні реакції як процеси віддачі та приєднання електронів, заклав основи електронної теорії каталізу. З перших кроків своєї освітньо-педагогічної діяльності Лев Володимирович «викладав науку в її динаміці», сміливо включав до курсу хімії новий матеріал, знайомив студентів з основними проблемами і останніми досягненнями хімії. Дещо пізніше він писав: «Ми повинні знайомити тих, хто навчається, з наукою в її русі, ...вказувати, як виникають суперечності, які дають поштовх до дальшого

розвитку» [8, с. 7]. Уже в 1914 р. Писаржевський першим прочитав курс лекцій з неорганічної хімії, використовуючи електронні уявлення, вперше ввів у практику навчального процесу електронне трактування окисно-відновних процесів. Переконавшись, що в лекціях повинні знайти відображення сучасні хімічні теорії, спонукало його до вдосконалення підручників і перегляду навчальних планів. Розроблені під керівництвом Л. В. Писаржевського навчальні плани для хіміків Дніпропетровського університету були рекомендовані наркомосвіти України для хімічних факультетів усіх університетів республіки. В 1925 р. вийшов у світ підручник Л. В. Писаржевського «Введение в химию» (пізніше – «Неорганічна хімія» [8]), в якому весь матеріал було викладено з позицій електронної хімії. Книга витримала кілька видань і використовувалась не лише студентами, а й аспірантами та науковцями. Тривалий час цей підручник був унікальним не тільки для нашої країни, а й для зарубіжжя. Всі біографи вченого та автори спогадів про нього відзначають високу лекційну майстерність Лева Володимировича [2; 7, с. 574–584; 6]. «Краса мови, логічність викладу, – згадує одна із колишніх його студенток, – захопили нас. Наступні лекції були такими ж блискучими. ...Він завжди ретельно готувався до лекцій. У лекційні дні нікого, ні з яких справ не приймав...» [2]. На лекції Л. В. Писаржевського із загальної хімії приходили не лише студенти Університету і Гірничого інституту, а й співробітники кафедр та викладачі інших навчальних закладів міста. Спеціально для них залишали вільний перший ряд у лекційній аудиторії.

В той час досить популярною стала концепція лекторської майстерності як «мислення вголос», згідно з якою істина не подається слухачам у готовому вигляді, а народжується тут же, на їхніх очах [4]. Найбільшою мірою мистецтвом «мислення вголос» володів, мабуть, Д. І. Менделєєв. Такий прийом був, безумовно, і в арсеналі Лева Володимировича, але його використання було для нього скоріше епізодом, чим правилом. Він все ж-таки був, на наш погляд, послідовником класичного варіанту викладання, що базується на ретельній підготовці всього курсу і кожної лекції зокрема.

Блискучим лектором був і інший фундатор хімічної науки Дніпра – академік Дмитро Петрович Коновалов. Усі, кому пощастило слухати його лекції, а серед них були і майбутні академіки (М. М. Курнаков, С. М. Лебедев, В. І. Вернадський), одностайно відзначають його високу лекторську майстерність [3; 7, с. 504–508; 11]. Акад. В. Г. Шапошников, колишній студент Коновалова, писав у своїх спогадах: «Першокурсники одразу ж попадали до рук Дмитра Петровича Коновалова. Видатний учений, спеціаліст, він поряд із цим був людиною виключно широкої освіти і кругозору, наділеною даром виключного красномовства, дотепністю, людиною живою, яка магнетизувала своїх слухачів. Здається, ніколи Дмитру Петровичу не випадало отримати собі належну оцінку, а між іншим, у сотнях своїх учнів він пробуджував кращі почуття, закріплював глибоку відданість науці, даючи для багатьох той поштовх, який у подальшому визначав їхнє життя» [3, с. 75]. Тож не дивно, що на лекціях Коновалова аудиторії завжди були заповнені. Відомий хімік і історик науки

Б. М. Меншуткін якось згадував, що «студенти університету спеціально приходили на годину-дві раніше і терпляче слухали лекції з органічної хімії, які читались у тій же аудиторії, аби лише зайняти містечко на лекцію Коновалова» [3, с. 75]. Оскільки основною сферою наукових інтересів Коновалова була фізична хімія, то курсам, які йому довелося читати, насамперед із загальної, неорганічної та аналітичної хімії, він «надавав оригінальне фізико-хімічне спрямування». Використання законів фізичної хімії, зокрема термодинаміки, «давало йому можливість робити найширші узагальнення, які зв'язували в струнке ціле численні окремі факти. Велика заслуга Коновалова як професора полягає в тому, що він перший став на цей шлях і докорінно змінив методи викладання неорганічної та загальної хімії. Замість сухого описання властивостей тіл і втомливого перелічування хімічних реакцій він викладав загальні і основні принципи хімічних перетворень, виводив із них широкі наслідки» [11].

Додамо до сказаного ще одну досить красномовну деталь. Учениця Писаржевського С. А. Гусинська, яка навчалася в університеті і слухала лекції обох корифеїв, порівнюючи їх, зазначала, що «Лев Володимирович завжди старанно шліфував кожну із своїх лекцій, а Дмитро Петрович читав лекції-імпровізації» [2]. Пізніше з'ясувалося, що стосовно Коновалова вона помилялася. В архівах знайдені конспекти лекцій Коновалова цього періоду, з яких видно, як ретельно опрацьовував він матеріал лекцій. Зрештою, Дмитро Петрович опановував його настільки, що вільно оперував ним і доносив до слухачів так, що тим здавалося – це імпровізація.

Педагогічні традиції академіків Л. В. Писаржевського та Д. П. Коновалова продовжив їхній учень Олександр Ілліч Бродський, теж майбутній академік. На тлі яскравих лекцій своїх учителів викладацька манера О. І. Бродського може здатися дещо сухою і недостатньо емоційною. Та він «брав» іншим – глибиною викладу, логікою фактів, широтою охопту матеріалу. Про зміст його лекцій можна судити із добре знаного підручника з фізичної хімії [1], перший варіант якого являв собою літографічне видання конспекту лекцій, записаних одним із його студентів і відредагований Олександром Іллічем. Пізніше підручник постійно доповнювався, ретельно «шліфувався» і швидко набув широкого визнання. Він витримав шість перевидань російською мовою (останнє – в 1948 р.), а також переклади українською, грузинською, латвійською, польською, болгарською мовами (усього 13 перевидань). По суті, цей двотомник був своєрідним поєднанням навчального підручника і наукової монографії. У ньому рясно наводилися дані найновіших на той час теоретичних та експериментальних досліджень, виконаних, зокрема, співробітниками Інституту фізичної хімії і самим автором. У цьому Бродський продовжував лінію Писаржевського. У Коновалова він запозичив його фундаментальність, широту узагальнень на основі головних законів фізичної хімії та хімічної термодинаміки. Ні до, ні після нього підручників з фізичної хімії такого рівня в Україні не видавалось.

Висновки. В передвоєнні роки та перші повоєнні роки кращими лекторами-хіміками вважались професори М. А. Розенберг, Ф. І. Березовська, О. С. Афанасьєв. Окремо хочемо відзначити професора університету Віктора Прокоповича Галушка, багаторічні напрацювання якого з хімічної термодинаміки та загальних законів руху, філософії природознавства узагальнювались на міському семінарі з педагогіки вищої школи. У рішеннях семінару вказувалось, зокрема, що «професор В. П. Галушко вмів читати лекції не тільки глибоко, а і надзвичайно стисло. Йому вдалось не лише скоротити курс хімічної термодинаміки більш ніж удвічі, але і виграти у глибині викладу» [10].

Бібліографічні посилання

1. Бродский А. И. Физическая химия. 6-е изд. Москва: Госхимиздат, 1948. Т.1. 488 с.; Т. 2. 510 с.
2. Гусинская С. А. В лаборатории Писаржевского. *Химия и жизнь*. 1974. №12. С.70–76.
3. Коваленко В. С., Варгалюк В. Ф., Стець Н. В. Академік Дмитро Петрович Коновалов: монографія. Дніпро: ЛПРА, 2017. 148 с.
4. Коваленко В. С., Варгалюк В. Ф., Стець Н. В. Академік Лев Володимирович Писаржевський: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2013. 112 с.
5. Коваленко В. С., Варгалюк В. Ф., Стець Н. В. Академік Олександр Ілліч Бродський: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2014. 160 с.
6. Лев Володимирович Писаржевський (1874–1938). Матеріали про життя і творчість. Київ: Вид-во АН УРСР, 1940. 156 с.
7. Люди русской науки / под. ред. И. В. Кузнецова. Москва: Госфизматиздат, 1961. 600 с.
8. Писаржевский Л. В., Розенберг М. А. Неорганическая химия. 4-е изд. Харьков- Киев: Госнаучтехиздат Украины, 1934. 564 с.
9. Походенко В. Д. Александр Ильич Бродский. Киев: Наук. думка, 1988. 68 с.
10. Рейнгард І. Декани університету. *Дніпропетровський університет*. 1993. 27 квітня.
11. Соловьев Ю. И., Кипнис А. А. Дмитрий Петрович Коновалов. Москва: Наука, 1964. 194 с.

Юлія Ченцова

*Західнодонбаський інститут ПрАТ
«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ НАУКИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Постановка проблеми. Сучасні умови діяльності підприємств пред'являють якісно нові вимоги до менеджерів з персоналу, обумовлюють необхідність більш високої інтенсивності їхньої праці, уміння цінувати час, володіти комплексом організаційних і психологічних якостей, забезпечувати творчий підхід до роботи. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває удосконалення якісного змісту діяльності менеджерів з персоналу.

Разом з тим, в Україні склалася ситуація, коли управлінню персоналом не приділяється достатньо уваги, технологія розробки і прийняття кадрових рішень

є недосконалою і науково необґрунтованою, у більшості випадків відсутня орієнтація на досягнення соціальної ефективності в управлінні персоналом. Це пов'язано з існуванням ряду проблем в області управління персоналом на підприємствах.

Дослідження і систематизація історичних передумов, існуючих складових теорії й практики управління персоналом з метою адаптації накопиченого світового досвіду до українських сучасних умов буде сприяти розробці нових прийомів і методик в управлінні персоналом вітчизняних організацій.

Метою роботи є дослідження передумов розвитку науки управління персоналом для адаптації її до сучасних економічних умов країни.

Виклад основного матеріалу. Розвиток теорії та практики управління персоналом має еволюційний характер. Як самостійний вид діяльності, що вимагає спеціалізації, а потім і рівня професіоналізації, управління персоналом виникає лише на певних етапах розвитку суспільства.

Цей вид професійної діяльності має свою історичну передісторію.

Окремі завдання управління людьми виникали на різних етапах історії праці людини. У міру виникнення передумов професійних видів діяльності, характерних для професіоналізації управління персоналом, відбувалося ускладнення і нарощування завдань управління професійними можливостями людини в організації.

Потреба в управлінні людськими можливостями визрівала на історично тривалих етапах у суспільному розвитку. Вона пов'язана з формуванням якісних форм праці, таких як трудове заняття, ремісництво та професійна діяльність. Причому більш висока форма праці у різних сферах суспільних відносин привносить нові елементи дій, прийомів, операцій в становлення управління персоналом як вид діяльності, які згодом надали йому цілісність, системність й у кінцевому підсумку професійний характер. Зміст цієї діяльності наповнюється різноманітними спеціалізованими методами та засобами впливу на людину, вивчення, застосування та розвитку її здібностей, які згодом отримали назву кадрових технологій. Формується система правил і принципів, яких дотримуються роботодавці, а пізніше і спеціально зайняті цим люди. Багато століть тому було інституціоналізовано багато видів робіт, що становлять зміст деяких кадрових технологій. Наприклад, опис та обґрунтування елементів організованого відбору людей окремих видів діяльності зустрічається вже у Стародавньому Китаї, а згодом і у роботах Платона [3, с.28].

Методи відбору широко застосовувалися й у Стародавній Спарті. Цілеспрямованою організацією навчання людство почало займатися ще до появи писемності, передаючи соціальний та трудовий досвід наступним поколінням.

Конституювання управління персоналом як виду професійної діяльності відбувається у промислово розвинених країнах наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст.

Прискорення професіоналізації управління персоналом обумовлено розвитком сфер діяльності людини, які також набувають характеру професійних. Саме їх різноманіття та складність зумовлюють необхідність пошуку способів

ефективного освоєння та передачі накопиченого професійного досвіду, його раціонального використання. Це зумовлює затребуваність науково обґрунтованих форм і методів навчання, відбору, оцінки здібностей людини, обліку впливу професійних спільнот на соціальні відносини, соціальну структуру, духовну та політичну сфери суспільства, науку, саму людину. Ці фактори вже не можуть не вимагати від суспільства переходу від стихійного забезпечення видів діяльності, які стали професійними, необхідною якістю людського матеріалу до його науково обґрунтованого та раціонального використання [5, с.76].

Соціальні передумови професіоналізації управління персоналом.

Необхідність звернення уваги до людини, особливо реалізації її можливостей у трудовому процесі, потреба, наприклад, в оцінці відповідності його здібностей виробничим вимогам існувала здавна. Однак лише протягом останнього століття управління персоналом сформувалося у відносно відокремлений вид діяльності в рамках прийнятих в організації принципів ставлення до людини як особистості, носія професійного досвіду, об'єкту вкладення фінансових засобів з метою підвищення ефективності його трудової віддачі, суб'єкту та об'єкту соціально-психологічних відносин.

У той самий час управління персоналом як діяльність здійснюється у межах проведеної у державі, й у організації кадрової політики, що формується під впливом різних чинників, передусім історичного, культурного, науково-технічного, політичного, соціально-економічного, правового.

У числі найважливіших передумов, що зумовлюють появу кадрової політики та управління персоналом як видів діяльності, слід виділити: матеріально-виробничі, науково-технічні та технологічні, організаційні, соціально-економічні, правові.

Матеріально-виробничі передумови характеризуються значним зростанням та зміною матеріальних потреб людей, їх структури, а також темпів відтворення та споживання. Це не могло не позначитися на структурі діяльності, насамперед на її предметі, умовах, засобах та результатах праці, наслідках, які вони можуть спричинити у суспільстві.

Протягом тривалого історичного періоду в суспільстві формувалися і організаційні передумови для сумісної діяльності людей. Вони пов'язані із зародженням та виникненням інфраструктури виробництва та управління, у тому числі державного управління, що дозволяє виконувати різні види праці, насамперед у промисловості, — об'єднань ремісників, цехів, мануфактур, підприємств тощо. Згодом суспільство, держава, та був і керівники цих організаційних форм спільної прикладної діяльності людей змушені були звертатися до вирішення проблем, які ми називаємо сьогодні кадровими, освітніми, соціальними та ін.

Досягнення науково-технічного прогресу докорінно змінили умови, речовинно-енергетичну та інформаційну складові предметної галузі діяльності людини, тим самим було створено науково-технічні та технологічні передумови.

Це зажадало як людини, підготовленої для професійних видів суспільної практики, але й людей, які б займалися безпосередньо професіоналами [1,с.24].

Таким чином, з'явилися не тільки ідеї та відкриття, які змінили функції людини в трудовому процесі, що саме по собі вимагало пильної уваги до неї, а й знання про саму людину, її поведінку, послідовність введення її у світ професійних видів праці тощо.

Соціально-економічні передумови характеризують встановлення певних норм, вимог і правил на підприємствах, умов оплати праці, створення організацій захисту соціально-економічних та професійних інтересів персоналу.

Їхня різноманітність, складність, специфіка вимагали від суб'єктів соціального управління – держави, підприємства, окремого керівника – не лише їх встановлення, а й вивчення, контролю, навчання, взаємодії з професійними спілками працівників тощо. У рамках управлінської праці ці завдання отримували організаційне оформлення, відокремлення, ставали самостійним видом діяльності та вимагали своїх професіоналів.

Організаційні причини. Інституціоналізація кадрової політики та управління персоналом як професійної діяльності стає можливою тоді, коли утворюється необхідний мінімум людей, які виступають об'єктом управління.

Тому окремі елементи цього виду професійної діяльності починають виникати в організаціях з відносно численним та відносно стабільним складом персоналу, насамперед у армії, державному апараті, на великих промислових підприємствах. Велика потреба у цьому виді діяльності відчувається і тоді, коли професійний розвиток людини почав вимагати від держави та від приватного роботодавця різноманітних матеріальних та фінансових витрат[2, с.46].

Потреба у регулюванні багатосторонніх соціальних, трудових і кадрових відносин, до яких включена людина у процесі спільної діяльності, створювала правові передумови кадрової політики та управління персоналом. Виникали нормативні та правові основи, які встановлювалися державою, роботодавцем та становили правове та нормативне поле, в якому повинні діяти і професіонали, і споживачі їхнього професійного досвіду [4, с.52].

Все це склало сукупність об'єктивних передумов, які змусили суб'єктів управління дивитися на професійні можливості людини, її професійний досвід як на об'єкт управління, продумано формувати філософію ставлення до нього в організації, застосовувати науково обґрунтовані методи впливу на її поведінку, зміну та затребуваність її здібностей в організації.

Бібліографічні посилання

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 468 с.
2. Виноградський, М. Д., Виноградська А. М., Шканова О. М. Управління персоналом. 2-ге видання. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 502 с
3. Крушельницька О.В. Управління персоналом: [навчальний посібник] /О.В. Крушельницька, Д.П. Мельничук. Київ: «Кондор», 2003. 296 с.
4. Теория и практика управления персоналом: учеб.-метод.пособие / Авт.-сост. Г. В Щекин. 2-е изд. стереотип. Киев: МАУП. 2003. 288 с.

5. Хандій О. О. Управління персоналом підприємства: концептуальне визначення та механізми розвитку: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. 240 с.

Оксана Пестова

*Західнодонбаський інститут ПрАТ
«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»*

ГНОСЕОЛОГІЧНІ КОРЕНІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІННОВАЦІЯ»

Світовий досвід економічного розвитку свідчить про те, що розширене відтворення здійснюється завдяки інноваціям. Вони сприяють структурній перебудові економіки країни, підвищенню її конкурентоспроможності, забезпеченню стійкого економічного зростання. Проблеми інновацій завжди привертала увагу багатьох економістів, про них багато пишуть і говорять, це пояснюється тим, що предметно-змісовне обґрунтування теорії інновацій ще не повністю розкрито і є предметом дискусій. Існує безліч концепцій і підходів, але слід відзначити, що останніми роками не тільки не виникла цілісна теорія, яка б змогла об'єднати розповсюджені інноваційні дослідження, а й немає загально-визначеного поняття «інновація».

На сьогодні можна виокремити два концептуальні підходи щодо визначення поняття «інновація»:

1) статичний, де інновація виступає як «інновація-продукт», коли вона представляється як результат інноваційного процесу у вигляді нової техніки (продукції), технології, нового методу, що впроваджується на ринку;

2) динамічний, де інновація виступає як «інновація-процес», коли в динаміці розглядається процес, що охоплює дослідження, проектування, розроблення, організацію виробництва, комерціалізацію і поширення нових виробів, технологій, принципів замість існуючих.

Розглянемо основні етапи становлення теорії інновацій, які віддзеркалюють її головні тенденції, напрями і перспективи розвитку. Це дозволить розкрити гносеологічні проблеми, з якими стикаються дослідники на шляху визначення категорії «інновація». Саме механізм якісних змін, реалізований через інновації, є невід'ємною властивістю еволюції, яка дає можливість людині поступово пізнавати світ, критерії істинності і достовірності знання.

Перший етап розвитку теорії інновацій припадає на кінець ХІХ століття, коли самого поняття «інновація» не існувало, а для роз'яснення явищ, пов'язаних із впровадженням чогось нового використовували термін «нововведення», тобто окреме статичне явище і «технічний прогрес» - поступовий стрибкоподібний процес. Цей період можна назвати зародковим, хоча зазначені аспекти економічної діяльності ми вже спостерігаємо в міфах Стародавнього світу, де

створення чогось унікального, невідомого до цього часу розглядалось як не зміни виробничо-технологічного характеру, визначені часом, а як втручання волі Бога.

В античній філософії знаходить відбиття дуалізм, тобто спроба примирення матеріалізму і ідеалізму. Платон – філософ-ідеаліст вважав, що «ідеї» вічні, «занебесні», не виникають, не гинуть, безвідносні, не залежать від простору і часу. Згодом, Аристотель піддав критиці платонівську теорію безтілесих форм («ідей»), але подолати платонівський ідеалізм не зміг, коливаючись «між ідеалізмом і матеріалізмом» [2]. Вся природа розглядається у Аристотеля у вигляді послідовних переходів від «матерії» до «форми» і назад. Однак в матерії він бачив тільки пасивний початок, всю ж активність приписував формі, до якої зводив початок руху і мету. Кінцевим джерелом всякого руху у Аристотеля є Бог – «нерухомий першодвигун». Тим не менш об'єктивно-ідеалістичне вчення Аристотеля про «форму» у багатьох відносинах «найбільш об'єктивно і віддалено, ніж ідеалізм Платона, він впритул підходить до матеріалізму» [2].

Саме осмислення економічної творчості спостерігаємо у представників Реформації. Реформісти вважали себе послідовниками «євангельської справи», справи «відновлення», «реформування» або відбудови істинної релігії, повернення *ad fontes* – до незабруднених джерел біблійного християнства, християнства без стремління до примноження багатства і морального розкладу. Принциповою метою реформістів 1520-х років (серед яких були Лютер, Меланхтон, Цвінглі, Еколампادیус, Букер і Фарел) було «внутрішнє» переродження індивідів і навернення їх від «хибної» до «істинної» релігії. Засновники протестантства розглядають успіхи в господарюванні як Божу нагороду, відповідно економічне винахідництво проголошується богоугодною справою.

Згодом проблематику нововведень починають розглядати меркантилісти і тема економічної творчості починає відходити на другий план. Меркантилізм – перша теоретична спроба пояснити суть капіталістичного способу виробництва виник на підставі узагальнення досвіду первісного нагромадження капітал. Грунтуючи свої ідеї на примноженні національного багатства, меркантилісти починають виділяти і роль державних політичних новацій. Так, Антоніо Серра – представник італійського меркантилізму, поряд із природними факторами зростання багатства країни називає політику правителя, практичний зміст якої полягає в упровадженні системи різного роду податкових привілеїв, що ініціюють розвиток внутрішнього товарного виробництва і за рахунок посилення товарної експансії сприяють збільшенню вигоди від експортних операцій. У 1613 році з'явився його памфлет «Короткий трактат про засоби постачання вдосталь золотом і сріблом королівства, позбавлені рудників дорогоцінних металів». Антоніо Серра вказує на всю складність дії політичного фактору як засобу, що забезпечує достаток грошових скарбів в країні. Намісникові доводиться проявляти більшу пильність, розважливість, він повинен володіти даром передбачення, оцінювати можливі наслідки проведеної їм політики. Антоніо Серра взагалі схильний надавати політичному фактору виключне значення в

справі збільшення кількості грошей в країні, що, на його думку, є запорукою збагачення та благоденства держави.

В епоху розвитку капіталізму ще немає терміну «інновація», але цей процес вже аналізується в аспекті: інновація-процес, і тому:

1) проблема нововведень не є безпосереднім предметом дослідження, до неї звертаються за аналізу явищ і процесів більш високого (на погляд дослідників) рівня організації й застосовують адекватні до останніх методи наукового пошуку;

2) спочатку нововведення асоціюються переважно з історією, мистецтвом, політикою, пізніше воно сприймається як технологічне явище, що розвивається;

3) зміст нововведень визначають через спосіб існування, через розгалужені форми прояву;

4) наукові дослідження нововведень здійснюються на основі емпірики і теорії.

Наступним етапом розвитку теорії інновації є етап становлення, цей період розпочинається наприкінці XIX століття, де нововведення складається з ланцюжка «явище-процес-результат».

Австрійський економіст Й. А. Шумпетер розглядав інновації як виготовлення нового продукту, впровадження нового методу, освоєння нового ринку, отримання нового джерела сировини, проведення реорганізації. У 1939 році в роботі «Ділові цикли» він вперше вжив термін «інновація» як «зміни з метою впровадження та використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих та транспортних засобів, ринків та форм організації у виробництві» [4].

Інновація відіграла центральну роль в теорії Шумпетера. Він охарактеризував її, «як встановлення нової виробничої функції. Це може бути виробництво нового товару, впровадження нових форм організації, таких як, наприклад, злиття, відкриття нового ринку і т. ін.» [5]. Інновації вимагають значно більших зусиль, ніж звичайне ведення бізнесу тому, що передбачають впровадження щось нового до того часу невідомого. Але якщо новий спосіб виробництва стає відомим іншим підприємцям, їм стає легше «робити саме те ж, поліпшувати і робити подібні речі в подібних напрямках». Шумпетер припустив, що інновації впроваджуються новими людьми і новими фірмами. «Інновація дає можливість новій фірмі отримувати прибутки лише деякий час, в кінці кінців вона вибуває з конкуренції і приходить в занепад» [5]. Але є і виключення - випадки гігантських компаній, які є каркасом для змінного персоналу, який в свою чергу послідовно проводить інновації. Таке явище Шумпетер назвав трестовим капіталізмом, щоб відрізнити його від конкурентного капіталізму. «Інновації зазвичай вимагають створення нового обладнання (або модернізації старого) і вимагають часу і витрат» [5].

Йозеф Шумпетер розкрив природу інновацій у двоякому вимірі – статико-динамічному. Так, з одного боку, інновації як статичне явище – це конкретний результат діяльності, тобто кінцевий результат науково-виробничого циклу, а з іншого – інновації з безперервним циклічним процесом.

Наприкінці ХІХ ст. про існування довгострокових коливань писав український економіст М. І. Туган-Барановський, який, розглядаючи промислові кризи в Англії, довів, що циклічність економічного розвитку визначається обмеженістю позичкового капіталу та особливостями його інвестування в капітальні товари. Далі інноваційну проблематику розглядає М.Кондратьєв. Його теорія «довгих хвиль» розглядає нововведення різного ступеня глибини і новизни. Він досліджує інновації як явище із складною неоднорідною структурою. Окрім цього, М.Кондратьєв ув'язує «довгі хвилі» з радикальними змінами в інших сферах суспільного життя: «...і війни, і соціальні потрясіння залучаються до ритмічного процесу розвитку великих циклів і стають не вихідними силами цього розвитку, а формою його прояву» [1].

З 60-х років проводились широкі дослідження з вивчення нововведень, зокрема професором Г.Меншем. Він став найпопулярнішим продовжувачем теорії Й. Шумпетера і розвинув його концепцію на сучасному рівні наукових знань. Внеском Менша в теорію інновацій було уточнення класифікації інновацій і висунення «гіпотези перервності». Він дотримувався тієї точки зору, що нововведення становлять переверт у виробництві, базисні інновації «приходять групами, або хвилями і перебувають у безпосередньому зв'язку з кризовими явищами або процвітаням економіки» [3].

Г. Менш проаналізував кризові явища і депресії, які існували в економіці і дійшов висновку, що ці явища пояснюються саме тим, що не вистачає базових інновацій і відсутні умови для розвитку науки і винахідництва. Він висуває пропозицію про необхідність усунення перешкод стосовно інновацій через «доповнення до глобального регулювання» шляхом участі держави в здійсненні проектів нововведення, щоб через взаємодію держави і підприємництва створити економічні умови для розроблення, реалізації та поширення інновацій.

В Україні інновації спочатку з'являються як неформальні прояви. Як приклад, можна навести розповсюдження в Україні неліцензійних компакт-дисків, які з'являються набагато раніше, ніж ліцензійні. Якщо згадати про мотивацію тіньової економіки - отримання надприбутків через приховування доходів і несплату податків, то в сучасних умовах поширення інформації про продаж будь-чого через Інтернет взагалі неможливо простежити отримані від цього доходи з метою їхнього оподаткування. Виходить, що тіньова складова легальної економіки набагато раніше пристосовується до використання нових технологій. Причиною такого збільшення тінізації економіки можуть бути менші трансакційні витрати. В Україні ще не накопичено позитивного досвіду інноваційного процесу. Для цього потрібно, щоб суспільство мало необхідність сприймати новітні технології. Повинна бути готовність суспільства до втілення інновацій. Таким чином, інновації - це більш широке поняття, ніж економічна категорія. Це готовність суспільства до сприйняття і впровадження в життя всіх досягнень сучасної цивілізації.

Розглядаючи вище зазначені підходи щодо визначення інновацій, можна зробити висновок, що економічна теорія інновацій – система узагальненого наукового знання з відповідною системою законів та принципів, яка перебуває

на етапі становлення. Тобто, можна розглядати інновацію і як одиничний акт, і як процес, бо кожний підхід має свій сенс у розумінні сутності інновацій як особливого явища відтворювального процесу. Отже, можна запропонувати таке визначення поняття «інновації»: інновація як одиничний акт: будь-який впроваджений новий продукт (послуга) або продукт з новими якостями, новий засіб його виробництва, освоєння нових джерел сировини, нових ринків збуту, нові організаційно-технічні, управлінські, соціально-економічні рішення виробничого, фінансового, комерційного та іншого характеру; інновація як процес: суспільний техніко-економічний процес, що охоплює дослідження, проектування, розроблення, організацію виробництва, комерціалізацію та поширення нового продукту, процесу або системи. При цьому метою інновації (і як одиничного акту, і як процесу) має бути спрямованість на забезпечення суспільного прогресу, економію витрат, підвищення рівня ефективності, рентабельності виробництва, вдосконалення економічних, правових та соціальних відносин в галузі науки, культури, освіти та інших сферах діяльності суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Москва, 2002. С. 383.
2. Крихтін О. Є. Структура національного виробництва в трансформаційній економіці України: Дис. канд. економ. наук. Донецьк, 1998. 177 с.
3. Менш Г. Технологический пат: Инновации преодолевают депрессию, Москва, 1975.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития (1912) / Пер. с нем. В.С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко. Общ. ред. А. Г. Милейковского. Москва: Прогресс, 1982.
5. Cooke Ian, Mayers P. Introduction to Innovation and Technology Transfer. Boston: Artech House, Inc., 1996. Part 1. 124 p.

Тетяна Бойко

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Постановка проблеми. Останні десять років Україна знаходиться в процесі реформування державної влади в напрямку децентралізації її повноважень. Можливість реалізації такої реформи обумовлена певними історичними етапами становлення державності та зародження демократичності влади на території сучасної України. Але процеси децентралізації зіштовхуються з певними труднощами та ризиками, що пов'язано з розширенням повноважень органів місцевого самоврядування та зменшенням впливу центральних органів влади на розвиток окремих адміністративних одиниць в країні. Тому задля забезпечення становлення сучасної демократичної держави, отримання ефективного результату від реформування адміністративного устрою треба обов'язково враховувати історичні особливості зародження ознак

децентралізації в управлінні державою на території України, і зроблені помилки враховувати в сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Метою роботи є окреслення основних історичних етапів становлення децентралізації в Україні, визначення їх особливостей та перспектив подальшого розвитку.

Процес децентралізації передбачає поділ влади (певних повноважень) між центральними органами управління країною і місцевим самоврядуванням в регіонах (нижчий рівень влади). Ознаки децентралізації отримали своє зародження ще в XI–XII ст. при правління Річарда Першого в період Хрестових походів. Необхідність швидкого наповнення казни для фінансування Хрестових походів, змусило англійського короля продавати за гроші містам хартії, які передбачали передачу на місцевий рівень певних гарантій і привілеїв. В результаті міста отримали права на самоуправління, проведення укріплень, реалізацію судочинства, формування озброєних угруповань для підтримки правопорядку тощо. Крім того, деякі територіально-адміністративні одиниці отримали особливий податковий статус, який передбачав заборону стягнення певних податків зі сторони корони без згоди місцевих органів влади.

Сучасні риси та ознаки процес децентралізації набув в XVIII–XIX ст. у Франції, коли поняття «децентралізація» було визначено на законодавчому рівні. Це відбулось внаслідок реакції французького суспільства на адміністративну реформу Наполеона, яка сприяла створенню міцного централізованого механізму влади і обмеженню прав органів самоврядування в регіонах.

Сучасна наукова спільнота наводить досить багато підходів щодо трактування поняття «децентралізація», але сутність його змісту можна узагальнити у наступних напрямках: надання певного рівня самостійності місцевим органам влади щодо управління державними фінансами; передання частини повноважень та функцій державних центральних органів виконавчої влади на місцевий рівень органам місцевого самоврядування; процес перерозподілу повноважень влади між центральним та місцевими рівнями з метою зниження централізаційного тиску на соціально-економічний розвиток окремих адміністративно-територіальних одиниць [1, с. 37].

Історична періодизація процесу децентралізації в Україні досить обґрунтовано представлена в роботі Ю. О. Буглака [2, с. 41-42]. Так, науковець вважає, що вперше ознаки децентралізації проявляються за часи існування Київської Русі (кінець IX ст. – середина XIV ст.). Саме в цей період громада відокремлена від влади князівства як організаційно, так і функціонально, що свідчить про наявність у верв та віче реальних повноважень та необхідних функцій для самостійного вирішення найважливіших внутрішньодержавних питань. Такий правовий статус таких органів місцевого самоврядування (верв та віче) був регламентований на законодавчому рівні, а саме в різних редакціях «Руської правди» та джерелах звичаєвого (вервного) права [3, с. 185].

Реформа децентралізації в Київській Русі розпочалася в період правління князя Олега, який вимушений був упорядкувати систему збирання податків. Цією реформою започатковано формування фінансових засад децентралізації

влади, що проявлялось в спроможності громади самоорганізуватись, зібрати та сплатити князю податки задля забезпечення мирного співіснування [3, с. 186].

Таким чином, на нашу думку, саме період Київської Русі став першим етапом становлення та подальшого розвитку органів місцевого самоврядування у структурі державного управління децентралізованої моделі.

Наступним етапом впровадження механізму децентралізації влади, став період Литовсько-польської доби, якому притаманне верховенство магдебурзького права. Саме норми Магдебурзького права гарантували міському населенню звільнення від юридичного підпорядкування феодалам, воєводам, намісникам, у зв'язку з чим вони отримали можливість формування власного виборного органу магістрату на чолі з бургомістром й ратманами (радниками). Крім того у відповідності до законодавчих привілеїв міщани отримали право утворювати в місті свою громаду, до складу якої входили жителі міста, але лише ті, які мешкали поза межами земельної території, що належала єпископу чи князю замкові [4, с. 35; 5, с. 258]. Таким чином, впровадження магдебурзького права сприяло створенню відносно самостійних міст, які наділялись спеціальним правом щодо участі в управлінні важливими аспектами розвитку цієї адміністративної одиниці незалежно від централізованої влади, що юридично фіксувалось спеціальною грамотою.

Значні досягнення здобула реформа децентралізації у період козацтва. Одним з фундаментальних здобутків цього періоду було запровадження в 1710 році Конституції Пилипа Орлика. Цим документом було визначено на законодавчому рівні термін «повноваження», що дозволило регламентувати повноваження гетьмана, генеральної ради та генерального суду. У відповідності до Конституції була сформована триступенева структура військового управління державою (генеральний, полковий і сотенний уряди), яка передбачала передачу повноважень органів місцевого самоврядування полковим та сотенним козацьким радам [2, с. 41–42].

Наступним історичним етапом прояву ознак децентралізації державного управління в Україні можна вважати період існування Української Центральної Ради, яка створена в березні 1917р. під керівництвом Михайло Грушевського. Поступове видання УЦР чотирьох універсалів формувало фундаментальну нормативну основу для передачі повноважень державного управління від центральних органів влади до місцевого самоврядування незалежної України.

В період існування СРСР парадигма децентралізації влади втратила свій сенс у зв'язку з сформованою комуністичною системою влади в країні. Фактичне відновлення системи місцевого самоврядування в Україні стало можливим з отриманням країною незалежності. В 1996 р. в Україні був прийнятий Закон «Про місцеве самоврядування в Україні», в якому були регламентовані всі територіальні об'єднання, які утворювались в рамках повноважень місцевого самоврядування [6]. У зв'язку з цим передбачалось розподіл кожної області України на окремі територіальні громади, які були наділені повноваженнями щодо управління відповідним регіоном. Однак такий розподіл передбачав створення великої кількості громад, серед яких були такі, які в повній мірі не

могли забезпечити виконання покладеного на них функціоналу. Тому в 2005р. була зроблена спроба провести реформу децентралізацію, яка насамперед, передбачала внесення змін в законодавчу базу відносно формування органів місцевого самоврядування. Нажаль органи центральної влади приклали максимум зусиль для гальмування таких ініціатив, які пов'язані з обмеженням їх повноважень. Таким чином, в період з 1991–2013 рр. була створена така система жорсткої централізації державних фінансів органами виконавчої влади, яка унеможливила реалізацію фундаментальних принципів децентралізації, що відбувалось у супереч діючій Конституції України. Результатом такої системи державного управління стала Революція Гідності. В підсумку громадськість вимагала тотальну зміну територіальної організації влади, реформу системи місцевого самоврядування.

Висновок. Таким чином, фактично з 2014 р. реформа децентралізації набула швидких обертів. За період 2014–2022 рр. відбулась реформа децентралізації повноважень і відповідних ресурсів, які забезпечують їх виконання між органами центральної влади і органами місцевого самоврядування. У зв'язку з цим були внесені зміни в певні нормативно-законодавчі акти, створені нові адміністративно-територіальні одиниці та оновлена система місцевого самоврядування. Саме оновлений склад учасників місцевого самоврядування забезпечує безпосередню участь будь якого громадянина в управлінні державними ресурсами, майном і вплив на соціально-економічний розвиток як регіону, так і держави в цілому.

Бібліографічні посилання

1. Глизнер С. В. Поняття, типи та причини запровадження децентралізації в Україні. *Науковий журнал «Політикус»*. 2019. Вип. 1. С. 36–40.
2. Буглак Ю. О. Історичний генезис розмежування повноважень між органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування України. *Topical issues of law: theory and practice*. 2017. № 2 (34). С. 37–44.
3. Антонюк О. М. Історико-правові передумови здійснення реформи децентралізації публічної влади в Україні. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 183–190.
4. Мануїлова К. В. Магдебурзьке право в українських містах: модель децентралізації публічної влади. *Менеджер. Серія «Державне управління»*. 2016. № 1 (70). С. 33–40.
5. Ровинська К. І. Магдебурзьке право як підґрунтя формування місцевого самоврядування на території України. *Теорія та практика державного управління*. 2013. № 2. С. 257–263.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21. 05. 1997 № 280/97-ВР (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/> (Дата звернення: 07. 03. 2023)

Галина Сокол, Дарина Максимова

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ДІЯЛЬНІСТЬ СЕКЦІЇ «АКУСТИЧНІ ХВИЛІ, ШУМОВІ ЕФЕКТИ, ВІБРАЦІЇ» В СКЛАДІ КОНФЕРЕНЦІЇ «ЛЮДИНА І КОСМОС»: ДО XXV-РІЧЧЯ КОНФЕРЕНЦІЇ (2023 РІК)

Постановка проблеми. Результати 24-х річної роботи секції «Акустичні хвилі, шумові ефекти, вібрації» у складі Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції «Людина і космос» представляють науковий інтерес.

Метою роботи став аналіз діяльності секції «Акустичні хвилі, шумові ефекти, вібрації» у складі конференції «Людина і космос» за 24 роки ліяльності.

Виклад основного матеріалу. За 25 років, що існує Центр аерокосмічної освіти молоді України імені О. М. Макарова (у подальшому «Центр»), на його базі з 2010 року, у складі конференції «Людина і космос», працює секція №1 «Акустичні хвилі, шумові ефекти, вібрації». Керує секцією Відмінник освіти України, д. т. н., професорка кафедри механотроніки Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (у подальшому ДНУ) Сокол Галина Іванівна (див. рис.1) [1].

Рис.1 – Координатор секції «Акустичні хвилі, шумові ефекти, вібрації»
д. т. н., проф. Г. І. Сокол

За роки проведення конференцій в роботі секції взяли участь понад 500 молодих учених, аспірантів, студентів. Найбільший вклад у роботу секції внесли молоді науковці Дніпровського регіону, насамперед аспірати і студенти ДНУ. Крім того, щорічно у роботі секції брали участь молоді вчені Державного підприємства «Державне Конструкторське бюро «Південне» імені акад. М. К. Янгеля» (у подальшому КБП), а також Інституту технічної механіки м. Дніпра.

У цей час професор Г. І. Сокол керує роботою наукової секції із співкоординатором із КБП, начальником сектору відділу 134, Тетяною Яковлівною Батутіною. Сокол Г. І є також членом організаційного комітету конференції, входить до редколегії збірника наукових праць, який щорічно

видається за результатами роботи конференції [1]. Безпосередньо під її науковим керівництвом за роки роботи конференції молодими ученими, аспірантами, студентами підготовлено більш, ніж 100 доповідей і тез, опубліковані 15 статей у журналі «Вісник ДНУ, серія «Ракетно-космічна техніка». Тематика наукових робіт секції «Акустичні хвилі, шумові ефекти, вібрації» представлена такими розділами з віброакустики:

1. Акустичні поля гвинтів безпілотних літальних апаратів (БЛА).
2. Моделювання акустичних полів вітроенергетичних установок (ВЕУ).
3. Методика розрахунку шуму рушійних установок ракет космічного призначення.
4. Роль космічних апаратів у реєстрації інфразвуку від природних і техногенних катастроф. Зміни клімату Землі. Інфразвук в системі: атмосфера Землі, нософера, космічна погода. Інфразвук від землетрусів і вулканів.
5. Аналіз поширення акустичних сигналів в рупорах.
6. Про перспективу створення безпроводного зв'язку на основі інфразвукових коливань.
7. Синтезування імпульсних акустичних коливань різного профілю.
8. До розрахунку власних резонансних частот верстатів.
9. Акустичні і механічні характеристики живих тіл, якщо діяти на них акустичними коливаннями.
10. Негативний вплив інфразвуку на живі організми.

Активну участь у роботі секції на конференції «Людина і космос» з 2008 р. брала аспірантка кафедри Єлизавета Володимирівна Никифорова [2–4]. Вона представила 10 доповідей, опублікувала 12 тез і 5 статей у науковому журналі «Вісник ДНУ. Серія «Ракетно-космічна техніка». У 2015 р. науковиця захистила дисертацію за спеціальністю «Історія науки і техніки» за темою «Внесок учених Дніпропетровська в теорію механічних коливань і хвиль у ракетно-космічній техніці: друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.». Їй присвоєне вчене звання кандидата історичних наук. Таким чином студентка ФТФ, а потім аспірантка, пройшла апробацію своїх наукових результатів у доповідях на конференції, що допомогло Є. В. Никифоровій у захисті дисертації.

Треба відмітити, що Г. І. Сокол є ученицею одного з экс-деканів фізико-технічного факультету ДНУ, доктора технічних наук, професора Ігоря Костянтиновича Коська. І. К. Косько проводив роботи з вібраційних та акустичних коливань. Науковим консультантом його докторської дисертації був Головний Конструктор КБП Михайл Кузьмович Янгель. Тому тематика акустичних коливань і хвиль, вібраційних коливань, має багаторічну історію на фізико-технічному факультеті [2–4].

Робота секції з акустики та вібрацій за всі роки носила міжрегіональний та міжнародний характер. У роботі секції кожен рік беруть участь молоді вчені з національного Київського політехнічного університету імені Ігоря Сікорського (НКПУ «НТТУ «КП»). Також з доповідями на конференцію приїздили молоді вчені з Інституту акустики машин Самарського університету імені С. П. Корольова, з Красноярського університету.

Рис.2 – Проф. Г. І. Сокол у групі координаторів секцій Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції «Людина і космос».

Тематика доповідей наочно представлена у публікаціях студентів у збірнику тез конференції «Людина і космос» в 2022 році [5-12].

За результатами проведення конференції найкращі доповідачі нагороджувалися Дипломами учасника конференції. Щорічно ця цифра складала 5–7 дипломів. Найкращі доповіді рекомендовані до публікації у науковому журналі «Вісник Дніпровського університету. Серія Ракетно-космічна техніка».

В останні роки доповідачам-студентам та молодим вченим видаються сертифікати учасника конференції. На рисунку 3 наведений сертифікат учасника конференції «Людина і космос».

Рис. 3. Сертифікат учасника конференції «Людина і космос».

Теми доповідей Наукової конференції «Людина і космос» 2022 року наведені у посиланнях [5–12].

Висновки. За п'ятнадцять років участі у діяльності Центру аерокосмічної освіти молоді України імені О. М. Макарова на секції «Акустичні хвилі, шумові ефекти, вібрації» було заслухано більш, ніж 500 доповідей молодих вчених та студентів. Найбільш вагомий вклад у роботу секції внесли вчені та доповідачі

фізико-технічного факультету ДНУ імені Олеся Гончара. Цим зроблений великий внесок у сферу наукової роботи Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції «Людина і космос». Загалом за результатами конференції за роки її проведення опубліковано 15 статей, нагороджено дипломами понад 100 молодих учених, учасникам видано понад 10 сертифікатів.

Бібліографічні посилання

1. «Людина і космос». Міжнародна молодіжна науково-практична конференція: Збірники праць 2007–2022 рр. Дніпро: Національний центр аерокосмічної освіти молоді ім. О. М. Макарова. URL: <http://spacehuman.org>.
2. Горбенко Е. В., (Никифорова Е. В.), Сокол Г. И. Основные задачи о динамических нагрузках ракет, решенные в работе профессора И. К. Косько. *Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту ім. Олеся Гончара. Серія «Ракетно-космічної техніки»*. Дніпропетровськ: ДНУ ім. Олеся Гончара, 2011. Т. 19. № 4. Вип. 15. С. 29–36.
3. Сокол Г. И., Горбенко Е. В. Научная работа д.т.н., профессора И. К. Косько по динамическому анализу и синтезу продольных нагрузок ракет: неопубликованные ранее страницы. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія і філософія науки і техніки*. 2011. № 1/2. Вип. 19. С. 22–32.
4. Сокол Г. И., Горбенко Е. В. О достижениях научной школы профессора И. К. Косько. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія і філософія науки і техніки*. 2009, № 1/2. Вип. 17. С. 52–61.
5. Колчин Д. В., Сокол Г. И. Гідролокація. *Друга науково-практична Інтернет-конф. «Космічні горизонти». Технічні науки: напрями розвитку та досягнення, 01–03 квітня 2022 року: Зб. тез*. Дніпро, НЦАОМУ, 2022. С. 22.
6. Михалев Д. В., Сокол Г. И. Расчет акустического поля винтов квадрокоптера. *XXIV Міжнародна молодіжна науково-практична конференція «Людина і космос», 25–27 травня 2022 р., Дніпро: Збірник тез*. Дніпро, НЦАОМУ, 2022. С. 10.
7. Молнар Т. С., Сокол Г. И. Моделювання механічних характеристик вірусу COVID -19 в програмному середовищі ANSYS. *XXIV Міжнародна молодіжна науково-практична конференція «Людина і космос», 25–27 травня 2022 р., Дніпро: Збірник тез*. Дніпро, НЦАОМУ, 2022. С. 11.
8. Снобко Д. О., Сокол Г. И. Пристрій для визначення механічних характеристик живих тіл. *XXIV Міжнародна молодіжна науково-практична конференція «Людина і космос», 25–27 травня 2022 р., Дніпро: Збірник тез*. Дніпро, НЦАОМУ, 2022. С. 12.
9. Загrevский Е. О., Сокол Г. И. Акустические излучения цилиндрической формы при старте односплотовой ракеты. *XXIV Міжнародна молодіжна науково-практична конференція «Людина і космос», 25–27 травня 2022 р., Дніпро: Збірник тез*. Дніпро, НЦАОМУ, 2022. С. 13.
10. Максимова Д. В., Сокол Г. И. Коливання в ходових частинах планетоходів. *XXIV Міжнародна молодіжна науково-практична конференція «Людина і космос», 25–27 травня 2022 р., Дніпро: Збірник тез*. Дніпро, НЦАОМУ, 2022. С. 14.
11. Шолудько А. В., Сокол Г. И. Низькочастотні генератори акустичних хвиль. *XXIV Міжнародна молодіжна науково-практична конференція «Людина і космос», 25–27 травня 2022 р., Дніпро: Збірник тез*. Дніпро, НЦАОМУ, 2022. С. 15.
12. Шолудько А. В., Сокол Г. И. Обробка акустичних вимірювань за допомогою ARDUINO. *XXIV Міжнародна молодіжна науково-практична конференція «Людина і космос», 25–27 травня 2022 р., Дніпро: Збірник тез*. Дніпро, НЦАОМУ, 2022. С. 16.

Ніна Житник, Наталя Кучинова

Західнодонбаський інститут ПрАТ

«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ СТАНОВЛЕННЯ КОЛЕДЖІВ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

На теперішній час в українському суспільстві продовжується процес становлення й реформування професійної освіти. Серед різних типів закладів освіти значне місце займають коледжі, які за останні двадцять років пройшли непростий шлях реформування і потребують пильної уваги вчених і педагогів практиків. Вивчення зарубіжного досвіду становлення коледжів в системі професійної освіти може бути суспільно корисним для набуття досвіду та об'єктивного оцінювання стану розвитку вітчизняної професійної школи.

Для нашого дослідження велике значення мали наукові праці з питань вищої освіти зарубіжних країн дослідників А. М. Алексюка, В. І. Астахової, К. Ф. Беркити, А. В. Василюка, К. В. Корсака, А. П. Лещинського, В. П. Одерія, О. О. Романовського та інших.

Виникненню та становленню закладів вищої освіти в США присвячені дослідження К. В. Корсака. Він відмічає, що історичним прикладом розвитку коледжу, як вищого закладу освіти, може бути Гарвардський коледж (створений у 1636 р.), за зразком якого надалі формувалися заклади місцевого значення з невеликим контингентом студентів з багатих верств населення [3]. Саме в США здобув масової розбудови коледж, де на відміну від інших країн, великої популярності набули програми 2-3 річної спеціалізованої підготовки (місцеві молодші коледжі) [3]. В цих закладах (відносно швидко і дешево) готували молодь до практичної роботи. Розглядаючи проблеми розвитку вищої освіти в США, дослідники відмічають, що виникнення таких закладів здійснювалося на приватних засадах (вища освіта в США розвивалась як приватна на протязі трьох з половиною століть). Вона неодноразово реформувалась і набувала все більшого культурного і економічного розвитку.

Вивчення історії розвитку вищої школи в США, дозволило вченим виявити її певні періоди. Серед них: період заснування і становлення професійної вищої освіти (1636–1776 рр.); період «секуляризації» вищої освіти (вилучення з церковного ведення – 1777–1862 рр.); період виникнення університетів (1863–1900 рр.); період зростання та урізноманітнення вищої школи, поява і розвиток дворічних коледжів (1901–1950 рр.), з 1951 р. – новітній період розвитку вищої освіти в США, перебудова вищої школи відповідно до умов сьогодення [5].

Відомо, що Гарвардський коледж готував священнослужителів та священиків і створювався (як і інші американські коледжі) відповідно до моделі англійського, але утримувались вони за рахунок релігійних груп. Однак ні один з коледжів того періоду (XVII–XVIII століття) не ототожнювався з релігійними навчальними закладами і теологія не була домінуючим предметом. Вважалося,

що священники повинні мати широку загальну освіту (класична мова, іврит, логіка, риторика, давня історія, математика склали основну частину навчального плану, яка була обов'язковою для всіх студентів). Значно менше уваги приділялось прикладним наукам, новітній історії та сучасним мовам.

Характерними рисами коледжів першого періоду (1636–1776 рр.) були:

- реальна демократія, оскільки не було дискримінації за релігійною приналежністю студентів до різних конфесій (не було практики не зарахування їх до закладу);

- можливість навчання у коледжах як священників, так і фахівців з інших професій;

- основна мета їх діяльності - підготовка «рафінованої» високорозвинутої особистості [5].

Подібний підхід і сьогодні зберігається в американських «коледжах вільних мистецтв». Дослідники зауважують, що коледжі (як тип вищої школи) були «основною одиницею» американського вищого закладу. Це положення залишалось до появи університетів [5].

Особливу увагу дослідники звертають на історію «коледжів вільних мистецтв», головною ознакою яких є велика різноманітність предметів (курсів), серед яких студенти вільно обирають ті, які відповідають їх особистим та професійним інтересам. Основна мета таких навчальних закладів – надати «широкий спектр знань без вузької спеціалізації», готувати високоосвічену інтелігенцію [5].

Перші моделі вищих закладів були орієнтовані на німецьку модель вищої школи, в якій процес підготовки фахівців спрямований на організацію дослідницької роботи студентів. Американські коледжі традиційно здійснювали підготовку фахівців через процеси практичного навчання. Згодом була створена американська модель вищої освіти – «компромісна», яка поєднала в собі коледж «вільних мистецтв» і «німецьку модель» навчання старшокурсників через ведення дослідницьких робіт.

На другому етапі розвитку коледжів (вищих американських шкіл) збільшується термін навчання в них до чотирьох років. Випускникам таких закладів починають присуджувати академічний ступінь бакалавра мистецтв. У програмах підготовки деяких коледжів з'являються прикладні дисципліни, застосовуються нові методики викладання. Науковці зауважують, що другий етап цього процесу характеризується певними особливостями діяльності коледжів. Ці особливості були обумовлені бурхливим розвитком промисловості. Крім того, вони відмічають, що цей період характеризувався процесом «секуляризації» (вилучення навчальних закладів від церковного підпорядкування). Замість теології, як головного предмета, набувають значення природничі науки, правознавство. Отже, зміст освіти був націлений на потреби виробництва [2]. Другий етап розвитку вищої школи США характеризується також створенням у 1833 році першого спеціального коледжу, в якому спільно навчались юнаки і дівчата (до названого періоду вже функціонували жіночі коледжі) [2].

Третій період розвитку вищої освіти у США мав певні особливості. По-перше, саме в цей період (80-ті роки XIX ст.) такі державні коледжі як Мічиганський, Вісконський та Каліфорнійський були перетворені в університети, які у своєму подальшому розвитку здобули значний авторитет і стали відомими в усьому світі. По-друге, саме в цей період створюються нові коледжі із «земельними наділами», які забезпечували підготовку фахівців для сільського господарства. Такі навчальні заклади були відкриті у 28 штатах, що було обумовлено потребами господарства країни на той час. Дослідники відмічають, що закон Морріла (1862 р.), за яким створювались ці навчальні заклади, «кидав виклик «класичним» коледжам, що не відповідали потребам суспільства, сприяв впровадженню в систему освіти наукових і технологічних досягнень і сприяв залученню закладів освіти у вирішення сучасних проблем економіки країни» [4]. Спираючись на дослідження американського вченого К. Керра, вони зауважують, що означений вище закон започаткував нові підходи до цілей, задач і функцій вищих навчальних закладів, визначив напрямки розвитку американської вищої школи на 100 років вперед. «Земельні коледжі» були новим явищем у світовій історії вищої школи [4].

Четвертий етап розвитку вищої школи в США (1901–1950 рр.) пов'язаний з появою нових типів навчальних закладів з дворічним терміном навчання - «молодші коледжі». Це явище на освітянському полі США пов'язане з розвитком промисловості, транспорту, торгівлі, коли виникли потреби у значній кількості фахівців «з освітою вище середньої».

Останній етап розвитку американської вищої школи характеризується певними особливостями: зростання кількості вищих навчальних закладів і відповідного їм контингенту студентів; підвищення ефективності професійної підготовки (запровадження нових навчальних планів і програм, форм і методів навчання); підвищення соціальної ролі вищої школи.

Характерною ознакою виключно американських вищих шкіл є коледжі «вільних мистецтв». Такі коледжі здійснюють навчання за програмами, зміст яких характеризується чотирма напрямками: гуманітарні, суспільні, природничі та технічні [1]. Головна мета діяльності коледжів «вільних мистецтв» традиційно полягає у залученні вихованців до культури і широкої загальноосвітньої допрофесійної підготовки. Їх розподіляють на чотири категорії.

До першої, відносяться навчальні заклади традиційного типу, в яких здійснюється широка різнобічна підготовка і викладаються курси із взаємопов'язаних галузей наук і мистецтв (наприклад, коледжі Оберлін, Хаверфорд тощо).

До другої категорії закладів входять коледжі, які поряд із широкою базовою освітою включають інноваційні підходи і диференціацію у професійній підготовці. Ці коледжі входять у «Спілку експериментуючих коледжів і університетів».

Третю категорію коледжів складають навчальні заклади, які здійснюють підготовку студентів за програмами, зміст яких визначають замовники. Ці заклади вважаються у США найбільш розповсюдженими.

До четвертої категорії коледжів належать ті, що входять до складу університетів та інститутів. Освітні програми в цих навчальних закладах, як правило, не відрізняються від програм професійної підготовки інших, самостійно існуючих коледжів, але вони мають різні організаційні структури.

До основних завдань, які ставить перед собою сучасна вища школа США, віднесені: дати фахівцям ґрунтовні вузькопрофесійні знання; навчити їх самостійно мислити; сформувати у майбутніх спеціалістів прагнення самостійно підвищувати свою професійну кваліфікацію (після основного терміну навчання у вузі).

Ці орієнтири важливі для розвитку вітчизняної професійної школи, зокрема, для подальшого становлення коледжів, які є новим типом закладів вищої та передвищої освіти.

Бібліографічні посилання

1. Зарубіжна система вищої освіти: навч. посібн. / авт.-упоряд. М. І. Гагарін. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 102 с.
2. Козубовська І. В., Стойка О. Я, Сідун Л. Ю. Історико–педагогічні аспекти розвитку вищої освіти в США (кінець ХХ початок ХХІ століття): монографія. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2015 р. 186 с.
3. Корсак К. В. Світова вища освіта: Порівняння і визначення закордонних кваліфікацій. Київ: МАУП, 1997. 208 с.
4. Романовський О.О. Хроніка вищої освіти США (на прикладі діяльності державних і недержавних закладів). Київ: Національн. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1997. 80 с.
5. The United States System of Education. Us Department of Education. Us Information Agency, USA, July 1986. 402 p.

Секція V. МУЗЕЙНА СПРАВА, МУЗЕЙНИЦТВО ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Юлія Пісчанська

*Дніпропетровський національний історичний музей
імені Д. І. Яворницького*

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ МУЗЕЮ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Музейна сфера України може бути охарактеризована як така, що переживає глибинні трансформації. До 24 лютого 2022 р. музеї в масовому сприйнятті українців перетворювалися на соціальні хаби, зобов'язані (і охочі – з іншого боку) до підзвітності та комунікації з громадами. Музеї повертали собі роль об'єктивного джерела інформації у потоці постправди та фейків, адже «предмети не брешуть» [1–3].

Однак, повномасштабна російська агресія проти України загнала музеї у рамки нової реальності. На перший план вийшли проблеми виживання: збереження колекцій, підтримки колективу в умовах низьких заробітних плат та тотального стресу, підтримки будівель, що є пам'ятками архітектури, без опалення взимку тощо. З іншого боку, українські музеї продовжили свою роботу: виставки нефондових предметів, заняття з музейної педагогіки, екскурсії містом – далеко неповний список нових активностей від українських музеїв в 2022-2023 рр. Зрозуміло, що в умовах війни змінилися і соціальні функції музею. Власне, про це і спробуємо поговорити у цій розвідці.

Мета дослідження полягає у аналізі змін соціальних функцій українських музеїв в умовах повномасштабної війни крізь призму досвіду Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що у 2022 р. Міжнародна рада музеїв ICOM прийняла нове визначення терміну «музей». Воно звучить наступним чином: «Музей – це некомерційна організація, яка постійно працює на службі суспільства, збирає, зберігає, досліджує, інтерпретує та експонує матеріальну та нематеріальну спадщину. Відкриті для громадськості, доступні та інклюзивні, музеї сприяють різноманітності та сталості світу. Їхня робота та комунікація ґрунтуються на засадах етики і професійності, передбачають залученість громад і пропонують різноманітний досвід для освіти, насолоди, роздумів і обміну знаннями» [4]. У визначенні тричі підкреслюється соціальна орієнтованість музеїв і їх перебування «на службі» суспільству. Однак, війна завжди породжує у суспільства нові потреби і нові запити, в тому числі, суспільство висуває і нові вимоги щодо музею. Що це за вимоги:

1. Вимога зберігати та ретранслювати пам'ять попри обставини та ризики. Насправді, «зберігати» та «ретранслювати» в умовах війни знаходяться у ще більшій опозиції, ніж традиційне музейне протистояння між «фондовиками» та «експозиціонерами». Тим не менш, наш палкий фанат та потенційний відвідувач дуже хоче до музею. В нього є багато запитань до музею у пошуках своєї ідентичності. Він хоче знайти відповідь, чому ми переможемо у цій війні. Але музейні двері для нього поки зачинені. Наш палкий фанат і потенційний відвідувач розуміє, чому ми зачинили експозицію. Але хочеться прорватися до музею прямо дуже (соціальний попит на історичний контент зріс). І тому наш відвідувач не завжди толерує зачиненим дверям. І це виклик для музейних комунікаційників – пояснювати громадськості, чому у разі відсутності прямої небезпеки на кшталт «над нами ж літаки не літають», ми не водимо екскурсії.

З іншого боку, не варто і знецінювати музейного потенційного відвідувача. Пригадуючи лютий-березень 2022 р. у колективі ДНІМ імені Д. І. Яворницького, зазначимо, що багато містян прийшли допомогти музейникам із захистом культурної спадщини: споруджувати конструкції з мішків з піском довкола колекції кам'яної пластики, розвантажувати пакувальні матеріали, маскувати музейні експонати на вулиці, які могли б бути сприйняті ворогом як скупчення воєнної техніки.

2. Вимога оповідати правду та навчати. У квітні 2022 р. у ДНІМ імені Д. І. Яворницького постав музейний освітній хаб. Він розпочав свою діяльність у складському напівпідвальному приміщенні, яке нашвидкоруч було прибрано та декоровано музейниками. І на сьогодні ми можемо констатувати, що попри візуальну непривабливість цього місця, воно перетворилося на потужний центр музейної педагогіки. Саме тут було реалізовано освітній проєкт «Історія через предмети», який дозволив відвідувачам ознайомитися з технологіями виробництва рубил, скребел, скроневих сережок, дукаців і ще багатьох предметів побуту, які супроводжували життя наших предків. На базі хабу було реалізовано інтерактиви для наймолодших «Динологія», «Первісне мистецтво», «Античний театр», «Як козаки у розвідку ходили» тощо. У хабі проходять заняття студії «Жива глина», що діє при музеї, а також вистави лялькового театру від колег з підрозділу ДНІМ імені Д. І. Яворницького – музею «Літературне Придніпров'я».

3. Вимога допомагати. З перших днів війни музей перетворився на пункт видачі гуманітарної допомоги для внутрішньо-переміщених осіб (співпрацюючи з міжнародними благодійними організаціями та фондами, наприклад, World Central Kitchen, Danish Refugee Council). Музейні «фондовики» адаптували свої професійні навички під виготовлення персональних аптечок для бійців, під в'язання утеплюючого одягу. І так, перед нашим «храмом муз» збирався натовп, в очікуванні продуктових наборів. Це не дуже сприяє піднесеному сприйняттю походу в музей, однак, це було дуже на часі.

Ряд соціальних функцій музею відійшов на другий план, серед них зазначимо:

1. Експонування (через протиріччя зі збереженням колекції);

2. Роль чекпойнту на туристичній мапі (свого часу ми навіть отримали рекомендації від Міністерства культури та інформаційної політики України щодо необхідності приховати всі вказівники і зберігати інформаційну тишу, що дійсно було актуальним в умовах можливої швидкої окупації, яка завдяки Силам оборони не відбулась);
3. Розвага (досвід 2022-2023 рр. продемонстрував відсутність соціального запиту на такі суто розважальні музейні заходи, як Хеллоуїн, День Святого Валентина, тощо. Це цілком зрозуміло і виправдано.)

Ряд функцій музею актуалізувався в умовах війни, однак, вони не є помітними для громадськості. До них варто віднести наступні:

1. Збір експонатів щодо російсько-української війни (ми розуміємо, що після перемоги, українські музеї повинні будуть розказати сучасну історію. А фондоутворення є тим ефективнішим, чим менш віддаленим від історичної події у часі воно є);
2. Концептуалізація та переосмислення минулого (як наслідок, повна реекспозиція музею);
3. Комунікація з музеями області та України (ДНІМ імені Д. І. Яворницького є методичним центром для музеїв всієї Дніпропетровської області, і в часи війни ми зрозуміли, що дійсно можемо допомагати колегам – моделями дій в тих чи інших ситуаціях, перерозподілом міжнародної гуманітарної допомоги, підтримкою регіональної наукової і професійної комунікації) [5].

Висновки. Отже, повномасштабна російська агресія проти України суттєво змінила соціальні функції музею (як і всі сфери суспільного життя, врешті). Не дивлячись на обставини музейники України продемонстрували вміння адаптуватися до викликів часу, інтегрованість, готовність робити дещо більше, ніж відноситься до традиційних задач музею, визначених ICOM.

Бібліографічні посилання

1. Агапова Д. Музейна комунікація у душі культури участі. *Культ чи культура: учасницькі практики в музеях*. Київ: Чередниченко А. М., 2016. С. 66–75.
2. Брель О., Харченко Л. Музей та відвідувачі: шляхи зв'язку і взаємодії (на прикладі музею Б. Хмельницького у Чигирині). *Музей – платформа суспільного діалогу. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 125-річчя Львівського історичного музею. Львів. 5 жовтня 2018 р.* Львів: Коло, 2018. С. 322–330.
3. Лавренко В. С. Проект «музей онлайн» та спричинені ним трансформації музейного життя: з досвіду Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького 2020–2021 рр. *Культурологічний альманах*. 2022. № 2. С. 26–28.
4. Нове визначення музею від ICOM: про що і для кого. *Антиквар*. 05.09.2022. URL: <https://antikvar.ua/26402-2/>
5. Сошніков А. О. Роль сучасного музею у розвитку територіальних громад. *Двадцять шості Сумцовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 100-річчю Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова, 2 грудня 2020 р.* Х.: Майдан, 2020. С. 59–64.

Ірина Шапочкіна

Музей історії міста Кам'янське

ПАЛЕОНТОЛОГІЧНА КОЛЕКЦІЯ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ МІСТА КАМ'ЯНСЬКЕ. КЛАСИФІКАЦІЯ, ЕТАПИ ТА ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ

Введення в науковий обіг музейних палеонтологічних колекцій сприяє відтворенню природничих процесів у різних регіонах країни, що впливали на формування матеріальної та духовної культур прадавнього населення України, а також виявленню спільних рис, локальних особливостей і взаємовпливів на різних етапах геологічного та історичного розвитку. Наукова обробка остеологічного матеріалу колекції Музею історії м. Кам'янське сприяє вивченню природи краю, його фауністичних особливостей, зокрема уточненню видового складу тварин від плейстоцену до голоцену (в археологічній періодизації – від раннього палеоліту до залізного віку). Автором досліджено джерела формування, методи датування палеонтологічної колекції, здійснено класифікацію знахідок з основними характеристиками. Серед пріоритетів визначено опис наявних в колекції зубів слоноподібних (хоботних).

Початок формування палеонтологічної колекції музею був покладений розкопками експедиції Інституту археології під керівництвом Д. І. Телегіна та відділу палеозоології Інституту зоології АН УРСР під керівництвом В. І. Свистуна, що проводилися упродовж 1957–1961 рр. під час будівництва Дніпродзержинської (нині – Середньодніпровської) ГЕС біля с. Романкове. В переданому матеріалі переважали рештки викопних ссавців. Наступний період формування колекції припадає на 1990–2000-і рр. й характеризується надходженням кісток вимерлих тварин, виявлених випадково, *non situ* в районі ГЕС та опор лівобережного мостового переходу, в намітому для промислово-будівельних потреб піску з Романківського причалу та річкового порту, зі ст. Часів Яр Донецької обл. Надходили палеонтологічні матеріали також з Мандриківського кар'єру на Дніпропетровщині, з шахт Донбасу, рудників Кривого Рогу, а також з Криму. Серед дарувальників були як колекціонери, так і небайдужі до минулого краю мешканці нашого міста та області. Отже, основними джерелами формування палеонтологічної колекції стали: археологічні розкопки Романківської ранньопалеолітичної сезонної стоянки мисливців на мамонтів, археологічні розвідки музею, дарування колекціонерів і працівників підприємств та міжмузейний обмін.

Класифікацію остеологічного матеріалу здійснено за видовими ознаками, хронологічними періодами, географією знахідок, антропогенним напрямком та за чисельністю артефактів. Основу колекції складає Романківський культурний комплекс, один з 200 відомих в дніпровській групі, до якої віднесено стоянки Кодак, Військове, Скубова Балка, Круглик, Василівка І, датований С. М. Бібіковим пізнім муст'є – початком орін'яку з визначенням близькості

кримським комплексам [1, с. 346]. Склад плейстоценової фауни досліджували С. К. Накельський, М. М. Карлов, Н. А. Берегова. Ю. Г. Колосов визначив стратиграфію місцезнаходження, а кістки четвертинних тварин як фосилізовані [4, с.11–12]. І. Я. Абрамов та І. Г. Підоплічко ввели в науковий обіг опис орнаментованого метаподія віслиюка європейського або кулана, датований середнім голоценом (постгляціалом) [6, с. 16]. Тафонімічний аналіз антропогенових хребетних здійснили В. І. Свистун і Г. О. Бачинський, визначивши, що в нижніх шарах переважали рештки мамонтів, зубрів та велетенських оленів, а у верхніх – кістки дрібних ссавців, а також кози або вівці, дикої свині та собаки. Поданий дослідниками на основі зборів 1957–1961рр. список тварин включав 29 видів: вихухіль, тхора звичайного, печерних ведмеда, гієну та лева, вовка, собаку, коня, віслиюка європейського, носорога волохатого, свиню дику, козулю; велетенського, звичайного та північного оленів, лося, козу або вівцю, короткорогого та довгорогого зубрів, тура, верблюда, мамонта, зайця, два види ховрахів, байбака, водяну полівку, бобра річкового та хом'яка звичайного. Відзначено було наявність незначної кількості кісток із слідами обробки [8, с. 32–33]. За результатами близько 50 аналізів, проведених колагеновим методом І. Г. Підоплічка, В. І. Свистуном було встановлено геологічний вік викопних решток тварин – від пізнього плейстоцену (показник – б. 400) до середнього голоцену (показники – 400-200) [8, с. 1149–1150].

На основі зібраних упродовж 1957–1958 рр. 150 викопних фрагментів було визначено 11 видів великих антропогенових ссавців і складено таблицю видового та кількісного складу ссавців з алювіальних відкладів Романкового. Найбільша кількість фрагментів кісток – 59, належала зубру первісному; 39 – мамонту, 18 – оленю велетенському, 14 – коневі, 11 – оленю звичайному, 4 – носорогу волохатому, по одному – левові печерному, вовку, слону трогонтерієвому (степовому) [7, с. 1148–1149]. Більше 60% палеонтологічних знахідок належали первісному короткорогому зубру та мамонту, датовані середнім голоценом [8, с. 33–34]. Ці дані підтвердили думку Н. Л. Корнієць, що в кін. плейстоцену та першій половині голоцену кліматичні умови не мали згубного впливу на існування мамонта, волохатого носорога та деяких інших тварин.

Питання класифікації палеонтологічних колекцій музеїв України розглядалися на музеологічній міжнародній конференції 2012 р., зокрема, Т. В. Крахмальною, М. М. Біланичем, В. К. Войчишиним, Н. А. Смирновим. Фундаментальні узагальнення з питань палеонтології були здійснені в 2019 р. під час проведення Міжнародної наукової конференції та XXXIX сесії палеонтологічного товариства НАН України в м. Градизьк. А. В. Вейбер і Л. В. Горобець, дослідивши промислову фауну раннього голоцену Надпоріжжя за матеріалами археологічної пам'ятки Ігрень8, зазначили наявність залишок степової фауни, зумовлену кліматичними змінами в голоцені. Наголосили, що в реконструкції фауни, уточненні ареалу існування голоценових видів основну роль виконують дослідження археологічних пам'яток [2, с. 111–112].

Класифікацію палеонтологічної колекції музею здійснено за кількома групами. Перша – хронологічна (від крейдового періоду, 145–65 млн. рр. тому, мезозою до голоцену (0,01 млн. рр. тому – теп. час четвертинного періоду кайнозою, в археологічній періодизації – від палеоліту до залізного віку). До цієї групи віднесені белемніти з с. Райгородка Луганської обл., зуби акули з русла р. Дніпро, рештки мамонта та прадавнього зубра. Друга – видова група, поділена на 2 основні підгрупи: скам'янілості рослин та їх відбитки, скам'янілості тварин [5, с. 90]. Скам'янілості першої підгрупи представлені відбитками в сланці трав'янистих рослин з району м. Кривий Ріг та с. Ровеньки Донецької обл., фрагментом дуба або граба з Романкового. Друга підгрупа поділяється на безхребетних та хребетних [3, с. 86]. Безхребетні включають белемніти з Луганщини, фрагментами мушель та морської губки з Мандриківського кар'єру Дніпропетровської обл. Хребетні в колекції поділені наступним чином: риби, земноводні, плазуни та ссавці. Риби представлені зубами вимерлої акули, хребцями сома з Романкового. Земноводні – фрагментами панцира річкової черепахи; плазуни – кістками змії ритуального призначення з поховання катакомбної культури першої половини II тис. до н.е.

Найчисельнішими з антропогенових хребетних виявилися кістки великих ссавців. Серед них – слоноподібні, представлені зубом південного слона, фрагментами скам'янілих бивнів та іншими рештками мамонта. В колекції зубів слоноподібних налічується 24 одиниці та 4 фрагменти. Зуб південного слона має щільність гребенів 4 на 5 см з товщиною гребенів 0,2 см. 7 зубів слоноподібних довжиною від 19 до 22 см при ширині жуйної поверхні в 7–9 см мають по 3–4 гребені на 5 см і товщину емалі 0,3–0,4 см, що вказує на їх приналежність прадавньому слону раннього плейстоцену на межі гюнц-міндель, датованих 700–500 тис. рр. до н.е. Зуби мамонта мають довжину в межах 13–26 см при ширині жуйної поверхні до 10 см. Щільність гребенів складає 5–6 на 5 см при товщині емалі від 0,15 до 0,2 см. Більшість зубів походить з Романківської стоянки та річпорту, інші – з району сіл Єлизаветівка, Черноглазівка, Чорні Кручі Дніпропетровської обл.

Первісний короткорогий зубр представлений чисельними рештками, серед яких 15 черепів з рогами та шість окремих рогів з Романкового, с. Чорні Кручі, з смт. Карнаухівка, о. Зелений на р. Дніпро. Залишки оленів, зібрані в межах сучасного міста – трьома видами: велетенським та північним – по 9 одиниць, один з рогів має сліди обробки крем'яним знаряддям; благородним – 6 одиниць. Волохатий носоріг представлений черепами з Романкового та корінним зубом з району м. Дніпро. З кісток коня (тарпана) наявне копито з Чорних Круч, суглоб та 6 зубів з Романкового, о. Кривець на Дніпрі та з району будівництва лівобережного мостового переходу. Лось представлений двома, верблюд – одним черепами. З дрібних тварин наявні щелепа та корінний зуб дикої свині з Романківської стоянки. В антропогенну групу виділено остеологічний матеріал, пов'язаний з одомашненням тварин, обрядовістю та віруваннями прадавнього населення краю. А саме: 9 ритуальних копитець для ворожіння з поховання ямно-катакомбної культури III – перш. пол. II тис. до н.е., лопатка для

викопування могили зі скіфського поховання 4 ст. до н.е. з Дніпропетровської обл., фрагмент рогу з відпилком свійського барана та 3 ікла-амулету кабана з ранньослов'янського поселення 5–7 ст. н. е. біля с. Дніпровокам'янка Верхньодніпровського району, а також копитце кози періоду IX ст.

Оснoву географічного напрямку класифікації палеонтологічної колекції музею складає остеологічний матеріал, зібраний у Дніпропетровській області, більшістю з Романківської ранньопалеолітичної стоянки, а також по селах Чорні Кручі, Черноглазівка, Шульгівка, Єлизаветівка, Курилівка, Дніпровокам'янка, смт. Карнаухівка та м. Кривий Ріг. Окремі зразки надійшли з сіл Часів Яр і Ровеньки Донецької обл., с. Райгородка Луганської обл., з Криму (факторія Чорного моря).

В цілому, палеонтологічна колекція музею нараховує 440 одиниць. За чисельністю рештки можна розподілити таким чином: акула – 228 од., зубр – 77, слоноподібні – 62 (мамонт–52, давній слон – 10), олені – 26, скам'янілості – 12, інші – 35. Переважання в підгрупі антропогенових хребетних викопних решток мамонтів підтверджує фауністичні особливості Надпоріжжя в період пізнього плейстоцену – поч. голоцену, зумовлені сприятливими для цих тварин кліматичними умовами та наявністю достатнього рослинного покриву, характерного для лісостепу. Наявність залишків прадавнього слона вказує на м'який клімат у краї до наступу льодовика та співіснування на нашій території певний час різних видів слоноподібних, на що звертав увагу І. Г. Підоплічко відносно четвертинного періоду. Велика кількість кісток прадавнього зубра вказує на значну чисельність цієї стадної тварини як в пізньому плейстоцені, так і в голоцені в умовах лісостепу та степу. Фауна, представлена в колекції музею, ілюструє ландшафтно-кліматичні риси нашого краю в антропогені як близькі до сучасних, що визначали діяльність прадавнього населення вже з періоду палеоліту. Палеонтологічна колекція Музею історії міста Кам'янське, сформована упродовж 1960 – 2000-х рр. переважно на основі остеологічного матеріалу Романківської ранньопалеолітичної стоянки, й доповнена надходженнями з району навколишніх сіл, близьких до р. Дніпро, а також з території Дніпропетровської, Донецької, Луганської областей, завдяки археологічним дослідженням та випадковим знахідкам, більшістю внаслідок промислово-будівельних робіт, на сьогоднішній день може вважатися суттєвою складовою для реконструкції та вивчення фауни краю упродовж плейстоцену та голоцену. Подає матеріал щодо кліматично-ландшафтних впливів на склад фауни та зв'язку антропогенного фактору з кількістю промислових тварин.

Бібліографічні посилання

1. Биби́ков С. Н. О южных путях заселения Восточной Европы в эпоху палеолита. *Четвертичный период: материалы к VI конгрессу INQUA*. 1961. Вып. 13, 14, 15.
2. Вейбер А. В., Горобець Л. В. Промислова фауна раннього голоцену Надпоріжжя за матеріалами археологічної пам'ятки Ігрень8. *Матеріали міжнародної наукової конференції та XXXIX сесії палеонтологічного товариства НАН України. м. Градизьк, 2019 р.* Київ, 2019. С. 111–112.

3. Войчишин В. К. Структурування колекції як принцип організації фондів природничих музеїв. *Матеріали II міжнар. наук.-практ. конференції. м. Київ-Канів, 2012 р.* Київ, 2012. С. 85–87.

4. Колосов Ю. Г. Стратиграфія Романковського палеолітичного местонаходження. *Краткие сообщения института археологии АН УССР.* Київ, 1960. Вып. 10.

5. Крахмальна Т. В., Семенов Ю. О. Склад музейних фондів Палеонтологічного музею ім. ак. В. О. Топачевського. *Матеріали II міжнародної наук.-практ. конф. м. Київ-Канів, 2012 р.* Київ, 2012. С. 90–91.

6. Пидопличко И. Г. О геологическом возрасте орнаментированного метаподия дикого осла из с. Романкова. *Краткие сообщения института археологии АН УССР.* Київ, 1960. Вып. 10.

7. Свистун В. І. Викописні ссавці алювіальних відкладів району Дніпродзержинської ГЕС. *ДАН УРСР.* Київ, 1959. Вип. 10.

8. Свистун В. І., Бачинський Г. О. Тафонімічні особливості Романківського місцезнаходження антропологічних хребетних. *ДАН УРСР.* Київ, 1962. Вип. 11.

Валерія Лавренко

*Дніпропетровський національний історичний музей
імені Д. І. Яворницького*

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА «ПРАКТИЧНЕ МУЗЕЄЗНАВСТВО»

Постановка проблеми. Аналізуючи сучасну українську навчальну літературу з музеєзнавства, слід зазначити, що вона здебільшого створюється науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти. Методична складова такої літератури відзначається високим рівнем виконання.

Однак, подібні підручники і посібники є надто узагальненими і відірваними від актуальних реалій музейної практики. Як наслідок, після випуску фахівців гуманітарних спеціальностей, які прослухали під тією чи іншою назвою курс з музеєзнавства чи музейної справи, вони не завжди є готовими до безпосередньої роботи у музеї на позиціях екскурсоводів чи наукових співробітників [2; 3].

Підкреслимо, що в даному випадку жодним чином не хочеться зробити закид колегам, які викладають курси з музеєзнавства у вищій школі. Скоріше, варто зацентувати увагу на тому, що українська музейна справа переживає глибокі трансформації, за якими банально складно встигнути, не будучи повною мірою інтегрованим у цю галузь.

Певним виходом з цієї ситуації є викладання вибіркового курсу з практичного музеєзнавства стейкхолдерами освітніх програм, що передбачають підготовку з цієї дисципліни. Під стейкхолдерами сучасна освітня бюрократія має на увазі практиків. В цілому, варто зазначити, збільшення ролі персонального досвіду та його ретрансляції у професійній підготовці фахівців в Україні (з огляду, перш за все, на унікальність українського досвіду воєнного часу).

Метою цієї розвідки є презентація концепції навчального посібника до курсу «Практичне музеєзнавство», який супроводжує курс, що пропонується як вибірковий для студентів освітньої програми 032 «Історія та археологія» бакалаврського рівня освіти.

Виклад основного матеріалу. У передмові до посібника я намагаюся пояснити свої мотиви до його написання наступним чином: «14 січня 2019 р. я зайшла до наукової частини Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. Яворницького (більш загальна назва музейною мовою «научка»), всілася у крісло з видом на зовнішню експозицію, присвячену подіям АТО-ООС (точніше, з видом на БТР, з якого я періодично й досі «знімаю» школярів), поставила на стіл кухоль і підставку для ручок (абсолютно безглузда річ, як виявилось – ручок в мене ніколи немає, адже музейники їх постійно запозичують у якості вказівничків на екскурсії і не повертають). І з цього часу розпочався мій перший день у музеї на посаді заступниці директора з наукової роботи.

Так я працюю вже повних чотири роки. За цей час музей пережив випробовування публічністю, ми налагодили роботу в умовах пандемії COVID-19, музей перетворився на волонтерський штаб та освітній хаб в умовах повномасштабної російської агресії проти України. Чи готувало мене до такого життя? Ні! Але на сьогодні для повноти мого музейного досвіду не вистачає хіба що зустрічі з прибульцями, геоштурму чи землетрусу, як у фільмі про розлам Сан-Андреас. Хоча, ні, для прибульців в мене вже є типовий договір про співпрацю (жартую).

До приходу у музей я мала значний педагогічний досвід, як у середній, так і у вищій школі. Я не була новачком у цеху істориків. Але музейне життя виявилось тим, до чого я була точно не готова, хоч мала фахову освіту. Більше того, про мою роботу не писали у жодному підручнику так, як я цього б хотіла. Адже підручники і посібники з музеєзнавства, як правило, містили розлогу історію музейної справи, наводили купу класифікацій і типологізацій, цитували законодавство... І там не було ні слова про те, який музейний мерч продаватиметься, якої висоти треба замовити вітрини, до яких з них я маю обов'язково підвести сигналізацію на момент відкриття виставки...

Я не хочу, щоб ви, саме ті, хто читає ці рядки, опинилися у такій ситуації розгубленості, що і я свого часу. І пишу цей посібник для того, щоб ви дізналися більше про життя реального музею зсередини» [1, с. 4–5].

Як бачите, у передмові до видання прямо наголошується на тому, що воно ґрунтується окрім наукової, дидактичної літератури, аналізу законодавства та ЗМІ, на персональному досвіді його автора. Окрім того, задум посібника полягав у подоланні дистанції між читачем та автором. Автор в даному випадку не є викладачем за університетською кафедрою, який прискіпливо оцінює студента, він є колегою, який пройшов певний шлях і говорить про щось персональне.

Посібник складається з трьох розділів:

1. «Музей: що ми не бачимо, коли приходимо як відвідувач». У цьому розділі дається визначення терміну «музей», розглядаються основні види музеїв, розкриваються посадові обов'язки співробітників, визначається компетенція та

регламент роботи колегіальних органів установи. Студенти знайомляться з базовою звітною документацією музеїв. Загальною задачею цього розділу є ознайомлення майбутніх фахівців з «нутрощами» музею, такими, що ти не бачиш, і над якими не замислюєшся, коли просто купуєш квиток. Студенти чітко мають зрозуміти, що якщо ви любите ходити до музею як відвідувач, це абсолютно не означає, що вам сподобається робота в цьому закладі. Разом із тим, розділ покликаний не відлякати майбутніх фахівців, а створити ефект «щілини у дверях», крізь яку ти підглядаєш за чимось великим і грандіозним, чимось складним і злагодженим, але поки ця таємниця для тебе не є розкритою до кінця.

2. «Чим займається музей». Найбільш «традиційний» розділ для посібників з музеєзнавства у цьому виданні, присвячений основам музейної наукової, екскурсійної, виставково-експозиційної та науково-фондової роботи. «Родзинками» розділу є згадки реальних кейсів з музейного життя України останніх п'яти років. Як автор, я говорю про свою певну суб'єктивність у оцінках (з позиції заступника директора з наукової роботи доволі великого музею), однак, уточнюю одразу, що ці оцінки знаходяться в опозиції з візіями головного зберігача фондів, виходячи суто з самої системи музейного менеджменту, яка базується на важелях та противагах і неодмінному пошуку компромісів.

3. «Сучасні напрями роботи музею». Розділ охоплює такі питання, як брендинг та діджиталізація музеїв, а також захист колекцій в умовах російської агресії проти України. У розділі багато інсайдів, які на сьогодні вже можна виносити в публічний простір.

Таким чином, представлений посібник з практичного музеєзнавства задуманий як своєрідний «мануал» по роботі з таким складним механізмом, з такою великою кількістю соціальних функцій, яким є сучасний музей. Він налаштований на опанування ремесла музейника. І в цьому одночасно плюс та мінус посібника. Плюс – він таки вчить тому, що відбувається у позафасадній частині музейного життя, прихованій від відвідувачів. Мінус – він має дуже короткий термін придатності, адже музеї трансформуються і актуальним речам цей посібник буде навчати років 5 (оптимістично – 10). Тим не менш, потрібність цього продукту, на нашу думку, є беззаперечною.

Бібліографічні посилання

1. Лавренко В. С. Практичне музеєзнавство: навч. посібник. Дніпро: Ліра, 2023. 110 с.

2. Панченко А. В. Підготовка музейного спеціаліста в Україні. *Двадцять шості Сумцовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 100-річчю Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова, 2 грудня 2020 р.* Харків: Майдан, 2020. С. 73–80.

3. Пасічник Р. Сучасний музейник: штрихи до професійного портрета. *Музей XXI століття: актуальні проблеми сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції до 115-ї річниці Львівського історичного музею. Львів, 12 жовтня 2008 р.* Львів: Новий час, 2008. С. 96–101.

АВТОРИ

Архірейський Дмитро Володимирович, д-р. іст. наук, доц., в. о. декана історичного факультету ДНУ імені Олеса Гончара, проф. кафедри всесвітньої історії

Байдак Леонід Андрійович, канд. іст. наук, доц. кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу Дніпровського гуманітарного університету

Бойко Тетяна Юріївна, канд. екон. наук, доц. кафедри фінансів, економіки та підприємництва Придніпровської академії будівництва та архітектури

Буланова Наталія Миколаївна, канд. іст. наук, директорка Музею історії міста Кам'янське

Варченко Микита Олександрович, студент магістратури історичного факультету ДНУ імені Олеса Гончара

Венгер Альберт Григорович, канд. іст. наук, доц., завідувач кафедри всесвітньої історії ДНУ імені Олеса Гончара

Вербовська Єлизавета Олександрівна, студентка історичного факультету ДНУ імені Олеса Гончара

Горіна Ольга Теофілівна, канд. пед. наук, доц. кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Добровольська Вікторія Анатоліївна, канд. іст. наук., доц., завідувачка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та інноваційної педагогіки Херсонської державної морської академії

Додух Валерій Миколайович, магістр історії, аспірант кафедри історії України ДНУ імені Олеса Гончара

Дяченко Ольга Володимирівна, канд. іст. наук, доц., доц. кафедри східноєвропейської історії ДНУ імені Олеса Гончара

Євтушенко Дмитро Юрійович, магістр історії, аспірант кафедри східноєвропейської історії ДНУ імені Олеса Гончара

Житник Микола Олексійович, ст. викладач кафедри соціально-гуманітарної підготовки та права Західнодонбаського інституту «ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Павлоград)

Житник Ніна Василівна, канд. пед. наук, директорка Західнодонбаського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Журба Олег Іванович, д-р іст. наук, проф., проф. кафедри східноєвропейської історії ДНУ імені Олеса Гончара

Каковкіна Ольга Миколаївна, канд. іст. наук, доц., доц. кафедри всесвітньої історії ДНУ імені Олеса Гончара

Кисільова Тетяна Олексіївна, канд. іст. наук, доц. Дніпровського державного медичного університету

Коваленко Валерій Сергійович, канд. хім. наук, доц., доц. кафедри фізичної, органічної та неорганічної хімії ДНУ імені Олеса Гончара

Ковальова Наталія Анатоліївна, д-р іст. наук, доц., проф. кафедри філософії та українознавства ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

Козинець Яніна Володимирівна, студентка історичного факультету ДНУ імені Олеся Гончара

Коломоєць Олена Юріївна, канд. іст. наук, доц. кафедри східноєвропейської історії ДНУ імені Олеся Гончара

Компанієць Сергій Юрійович, магістр історії, аспірант кафедри історії України ДНУ імені Олеся Гончара

Кучинова Наталя Миколаївна, канд. психол. наук, доц. кафедри соціально-гуманітарної підготовки та права Західнодонбаського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Павлоград)

Кушлакова Надія Миколаївна, д-р. іст. наук, проф. кафедри соціально-гуманітарної підготовки та права Західнодонбаського інституту ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Лавренко Валерія Сергіївна, канд. іст. наук, доц. кафедри всесвітньої історії ДНУ імені Олеся Гончара, заступниця директорки Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького з наукової роботи

Лисенко Інна Олександрівна, студентка історичного факультету ДНУ імені Олеся Гончара

Лучка Людмила Миколаївна, канд. іст. наук, директорка Наукової бібліотеки ДНУ імені Олеся Гончара

Лябогова Діана Валентинівна, студентка історичного факультету ДНУ імені Олеся Гончара

Максимова Дарина Вікторівна, студентка ДНУ імені Олеся Гончара

Малишко Олег Олексійович, історик, аспірант кафедри історії України ДНУ імені Олеся Гончара

Мартинова Світлана Миколаївна, старша наукова співробітниця відділу-музею «Літературне Придніпров'я» Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького

Мащенко Ольга Олексіївна, завідувачка відділу науково-освітньої роботи Музею історії міста Кам'янське

Мельник Яна Сергіївна, заступниця директора з наукової роботи Музею історії міста Кам'янське

Мионов Ярослав Володимирович, студент історичного факультету ДНУ імені Олеся Гончара

Міщанчук Наталя Георгіївна, історикиня, аспірантка кафедри історії України ДНУ імені Олеся Гончара

Пестова Оксана Анатоліївна, ст. викладач кафедри економіки та менеджменту Західнодонбаського інституту «ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Пісчанська Юлія Вікторівна, директорка Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького

Платонов Ілля Віталійович, студент історичного факультету ДНУ імені Олеса Гончара

Посунько Ольга Миколаївна, канд. іст. наук, доц., завідувачка кафедри історії України ДНУ імені Олеса Гончара

Савчук Варфоломій Степанович, д-р іст. наук, проф., Заслужений працівник освіти України, проф. кафедри теоретичної фізики ДНУ імені Олеса Гончара, заступник голови Дніпровського осередку Наукового товариства ім. Шевченка

Світленко Сергій Іванович, д-р іст. наук, проф., Заслужений працівник освіти України, голова Дніпровського осередку Наукового товариства ім. Шевченка

Сидоркіна Раїса Дем'янівна, доц. кафедри соціально-гуманітарної підготовки та права Західнодонбаського інституту «ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Павлоград)

Сільванович Сергій Борисович, студент магістратури історичного факультету ДНУ імені Олеса Гончара

Сокол Галина Іванівна, д-р. техн. наук, проф., проф. кафедри механотроніки ДНУ імені Олеса Гончара

Стець Надія Вікторівна, канд. хім. наук, доц., завідувачка кафедри фізичної, органічної та неорганічної хімії ДНУ імені Олеса Гончара

Титаренко Костянтин Іванович, краєзнавець, м. Дніпро

Фролова Вікторія Сергіївна, аспірантка кафедри всесвітньої історії ДНУ імені Олеса Гончара

Ходак Ольга Віталіївна, ст. викл. кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу Дніпровського гуманітарного університету

Ченцова Юлія Петрівна, канд. екон. наук, доц. кафедри економіки та менеджменту Західнодонбаського інституту «ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Павлоград)

Шапочкіна Ірина Володимирівна, завідувачка відділу науково-експозиційної роботи Музею історії міста Кам'янське

Юдицька Маріанна, студентка Дніпровського гуманітарного університету

Наукове видання

Студії з історії Придніпров'я:
Матеріали XXXIV сесії Дніпровського осередку
Наукового товариства імені Шевченка,
присвяченої 150-річчю НТШ

9–10 березня 2023 р., м. Дніпро

Відповідальний редактор Архірейський Д. В.

Члени редакційної колегії:
*Світленко С. І., Савчук В. С.,
Дяченко О. В., Каковкіна О. М. Посунько О. М.*

Електронне видання

Підписано до друку 10.10.2023.
Формат 60x84/8. Зам. № 158.

Видавництво та друкарня ПП «ЛІРА ЛТД»
вул. Наукова, 5, м. Дніпро, 49107
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6042 від 26.02.2018

dnipro.lira@gmail.com | +38 (067) 561-57-05 | lira.dp.ua

